

१०५

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

१/२६

लेखक

वा.व. शिंदेकर

सन

१८८२

ग्रहालय क्रमांक

२२०

पुस्तकाचे नांव

राणा भीमदेव

७५०

ऐतिहासिक नाटक

राणा भीमदेव

अथवा

खरा रजपूत

१०५

नाटक

विक्रीस तयार.

अतिस्वस्त ! अतिस्वस्त !! अतिस्वस्त !!!

खाली लिहिलेली पुस्तके ग्राहकांस सोईवार किंमतीत पडावीं ह्यणून मुद्दाम किंमती कमी केल्या आहेत. लक्ष्यपूर्वक वाचाच व सोईवार पडल्यास मागणी करा.

पुस्तकाचें नांव	किंमत	रु०	आ०	पै०
ओलीथाप		०	४	०
अभिनव स्त्री चरित्र		०	१२	०
अफझुलखानाचा फार्स		०	४	०
अरेबी माषेतोल सुरस व चमत्कारीक गोष्टी भाग १ ते ९ एकत्र		४	०	०
औरंगाबादी छबेली		०	२	०
आनंद लहरी कादंबरी		०	६	०
औषधी बठवा		०	४	०
अग्नी चमत्कार (दारूकाम करणें)		०	१	६
इंद्रजातिवध नाटक		०	६	०
इंद्रजाल भाग १-२-३ प्रत्येकांस		०	४	०
ऋग्वेदी मंत्र संहिता		१	०	०
ऋग्वेदी ब्रह्मकर्म विषय ४०		८	०	०

ऋग्वेदी श्रावणी	०	४	
कनकमंजिरी	०	६	०
कोकीला पस्तौशी	०	४	०
कोल्हाट्याची मैना	०	२	०
कृष्ण बाव	०	४	०
गुरुचरीत्र टाईप मोठा	१	८	
” लहान सुटे	१	०	
” रेशमी गुटका	१	८	०
गुलबंकावली कादंबरी	०	८	०
गारुडी तमाशा विषय ४०	०	४	०
गृप्तविद्या विषय १७१	०	४	०
गोल्डन नाइट	०	१	६
गुणोत्कर्ष नाटक	०	४	०
चतुर साबाजी	०	४	०
चंद्रसेन लीलावती	१	४	०
चतुर लोकांच्या नकला	०	४	०
जादुबाई (पत्यांचे दूकस)	०	६	०
ज्योतिषसार	०	१०	०
तुर्की भाषेतील गोष्टी	०	११	०
ठकसेनाच्या गोष्टी भाग १।२।३ प्रत्येकास	२		०
डोहाळे जेवणाचा फार्स	०	६	०

तुकारामाचा गाथा भाग १।२. दोन्ही	३	०	०
मागांचे अभंग ४९००	०	१	६
तानसेन गायन भाग १।२।३ प्रत्येकास	०	४	०
त्रिवक दीपिका	१	०	०
मागदासबोध मोठा टाईप	०	१	६
फुलखुष गायन भाग १।२ प्रत्येकास	१	८	०
ओलाकनाथ भक्तिसार टाईप मोठा	०	१२	०
नारायणराव आणि गोदावरी	०	१	०
नवरस गायनसार भाग १।२ प्रत्येकास	०	८	०
नवरस गायन मोठे	०	४	०
प्रमिलास्वयंवर हिंदुस्थानी	०	४	०
पुराणांतोळ नकला भाग १ ते ६ प्रत्ये.	०	४	०
पाकशास्त्र	०	६	०
पुणेरी मैना	०	४	०
पंचरंगी तमाशा भाग १।२ प्रत्येकास	०	४	०
फुलाचा गजरा	०	२	०
बन्हाणपुरी चमेली	०	४	०
बहुरूपी सोंगे	०	२	०
भोजराजा व कालीदास यांच्या गोष्टी	०	८	०
भाग १।२ प्रत्येकास	०	८	०
पमनी गारुड	०	८	०

This is the original N. Bha.
H. S. Patwardhan

पुणे नाइट क्लब

अथवा

महाराष्ट्रभाषासंवर्धक मंडळीकृत ग्रंथमालिका.

(शाहूनगरवासी नाटकमंडळीचे विनंतीवरून)

राणा भीमदेव

अथवा

खरा रजपूत,

(ऐतिहासिक नाटक.)

“मौनयौवना,” “श्री विक्रमादित्य” भाग १ ला व २ रा
या पुस्तकांच्या कर्त्यांनी रचलेले.

— ❁ — ❁ — ❁ —

पुणे येथे

“श्रीसमर्थ” छापखान्यांत छापिले.

सन १८९२.

(या पुस्तकासंबंधी सर्व प्रकारचे हक्क ग्रंथकर्त्यांनी आप-
णाकडे राखून ठेविले आहेत.)

मनाचा उदार रायाचा जुंझार । फिरंगीचा मार मारीतसे ॥
धन्य त्याची माय धन्य त्याचा बाप । अंगी अनुताप हरीनामै ॥

तुकाराम.

This book belongs to Narayen Bhas.
५१११२५

हा ग्रंथ

श्रीमंत सरदार

जनरल सखाराम मार्टेड

ऊर्फ

बापूसाहेब रेशीमवाले,

इंदूर,

यांस

त्यांची महाराष्ट्र भाषेविषयी अत्यंत क-
ळकळ, विद्यावृद्धीविषयी उत्कंडा, वि-
द्वत्ता, परोपकारबुद्धि, मनाचा थोरप-
णा, सौजन्यता. मन्ने— व, राज-
निष्ठा, अ. शाय इत्यादि
अनेक अमोलय सद्गुणास लुब्ध
होऊन त्यांच्या परवानगीने

विनयपूर्वक अत्यादराने

अर्पण केला आहे

ग्रंथकर्ते.

पंधराव्या शतकाच्या आरंभीच अहमदाबाद शहर वसविणारा अहमदशाहा याने जुनागडचा राजा सामतासिंह याची मुलगी पद्मावती हिची धारिष्ठाने मागणी केल्यावर, कडव्या रजपूत पट्ट्यांच्या अंगांतले रक्त त्यांच्या अपूर्व क्षात्र तेजाने, निस्सिम स्वामिभक्तीने, स्वदेशप्रतीने, स्वधर्मरक्षणाच्या जबरदस्त इच्छेने आणि जात्याभिमानाने खवळून जाऊन, त्यांनी अहमदशाहाच्या आजाने ठार केलेला ईडरचा राणा रणमल्ल याचा पुत्र भीमदेव—ज्याने अहमदशाहाचा पुरा सूड उगवून घेण्याकरितां अकांडतांडव केले—त्याच्या सेनापत्याखालीं अनुलप्रताप गाजवून हे विस्तीर्ण भरतखंड दणाणून सोडले आणि आपल्या अचाट शौर्याने तुर्कांना “ देमाय ” करून सोडले, तोच भयंकर प्रसंग या नाटकांत गोंवला असून, वीर, करुणा, शोक इत्यादि रसांची छाया यांत यथामति प्रतिबिंबित केली आहे. रजपुतांनी आपले नांव मागे अमर ठेवण्याकरितां जी मर्दुमकी केली तिचे यांत उठविलेले चित्र पाहून महाराष्ट्रीयानांचा अंतःकरणे उचंबळून येऊन त्यांच्या अंगांत वीरश्रीचा संचार उत्पन्न होऊन अंगावर थरारून कांटा उभा राहिला आणि राजभक्ति, प्रजावात्सल्य, मित्रप्रीति, पतिप्रेम हीं पाहून सहृदय प्रेक्षकांस गाहेंवर येऊन त्यांच्या नेत्रांतून खळखळ अश्रुधारा वाहू लागल्या, आणि तत्कालिन अविधांची अनीतिमत्ता, धर्मप्रसाराचे राक्षसी वेड, परधर्म आणि परजाति यांची विटंबना करण्याचा त्यांनी उचललेला विडा, इत्यादि पाहून क्रोधवन्दीने अंतःकरणे कटू लागली म्हणजे आमच्या श्रमाचे चीज झालेसे वाटून जगन्नियंत्याच्या प्रसादाने महाराष्ट्रभाषेची सेवा आमच्या हातून दिवसोदिवस अधिक उल्हासाने होत जाईल.

उद्भूतसंबंधाने आम्हांस काचित स्थळां आमच्या हितचिंत-

कांस तसदी द्यावी लागली व ती त्यांनीं हौसेनें सोसली याबद्दल आम्हीं त्यांचें अभिनंदन करतो.

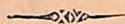
सदर्ह नाटक रंगभमविर येण्याचें सर्व श्रेय आमच्या संस्थेचे पुरस्कर्ते प्रोफेसर वासुदेव बाळकृष्ण केळकर बी. ए., यांचेकडे असून त्यांचे आम्हीं कृतज्ञतापूर्वक आभार मानतो. हें नाटक शाहूनगर-वासीसारख्या सर्वमान्य व कुशल मंडळीकडून रंगभूमीवर आल्यामुळें तें अप्रतिम उठून आमच्या नूतन कृतीचें यथायोग्य चीज झालें, याबद्दल आम्हीं वरील मंडळीचें फारफार आभारी आहोंत.

या नाटकाचा प्रयोग रंगभूमीवर झाल्याबरोबर येथील वर्तमानपत्रांतून नाटकाची तारीफ झाल्यामुळें संस्थेचे आश्रयदाते व कायमचे वर्गणीदार यांचेकडून व निरनिराळ्या ठिकाणांहून पुस्तकांच्या मागण्या अतिशय आल्यामुळें हें पुस्तक घाई घाईनें छापवें लागलें; व तें काम “ श्रीसमर्थ ” छापखान्याचे चालक रा. रा. बळवंतराव कर्मकर यांनीं त्वरित व उत्सुकतेनें केलें ह्याबद्दल आम्हीं त्यांची तारीफ करतो. या धांदलीत पुस्तकांत काचित् ठिकाणां अशुद्धें पडलीं असतील त्यांबद्दल सूझ वाचक आम्हांस क्षमा करतील.

महाराष्ट्रभाषासंवर्धक
मंडळीची कचेरी.
ता. २० अक्टोबर १९१२

विनायक त्रिवक मोडक,
वासुदेव रंगनाथ शिरवलकर,
ग्रंथकर्ते.

नाटकांतील पात्रे.

- सामतसिंह..... जुनागडचा राजा.
 भीमदेव..... ईडरचा राणा (रजपुतांकडील सेनापति.)
 जयसिंह..... एक सरदार (भीमदेवाचा मित्र.)
 रायमल मुसलमानांनी धरून नेलेला एक रजपूत.
 मोहनसिंग ईडरकडील एक रिसालदार.
 अहमदशाहा अहमदाबादचा बादशाहा.
 भोजराज मुख्य वजीर.
 जंगीसखान..... मुसलमान फौजेवरील मुख्य सेनापति.

दिलावरखान.	} मुसलमानी रिसाल्याचे अधिकारी.
खानजहान.	
फैजुद्दाला.	
नसीरखान.	

पद्मावती—सामतसिंहाची मुलगी.

चंपावती—जयसिंहाची बायको.

एक रजपूत जरठ आंधळा आणि त्याचा नातू गुलाब,
 शिलेदार, दरकदार, मानकरी, श्रीसोमनाथा-
 वर रुद्राचें आवर्तन करणारे ब्राम्हण, स्तुतिपाठक भाट,
 रजपुतांकडील इतर लोक.

मौलवी, चोपदार, भालदार, फकीर, पाहारेकरी
 व मुसलमानांकडील इतर लोक.

उमरावती हायकोर्टाचे प्रसिद्ध वकील रा० रा०
गणेश श्रीकृष्ण खापरडे, बी. ए. एल. एल., बी, यांनी
संस्थेच्या लायब्ररीकरिता दोनशें रुपये दिले याबद्दल
मंडळी त्यांची फार ऋणी आहे. निरनिराळ्या ठि-
काणचे संस्थेचे आश्रयदाते व इतर श्रीमंत लोक
रा० रा० गणपतराव यांचें अनुकरण करून संस्थेस
उत्तेजन देतील अशी मंडळीस पूर्ण आशा आहे.

विनायक त्रिंबक मोडक.

महाराष्ट्रभाषासंवर्धक मंडळीचे चिटणीस.

राणा भीमदेव

अथवा

खरा रजपूत.

अंक पहिला.

प्रवेश पहिला.

स्थळ-ईडर शहर. राणा भीमदेवाचे वाड्या-
समोरील भव्य पटांगण.

(मोहनसिंग व लालसिंग प्रवेश करतात.)

मोहन०—(हातांत मोडकी तलवार घेऊन येतो) आतां ही बातमी महाराज भीमदेव यांच्या कानांवर कोणी घालावी ! शे नाहीत ! पांचशें नाहीत ! तीन हजार कडवे रजपूत शत्रूंनी तोफेच्या गोळ्यांनी वरच्यावर उडविले, आणि शेवटीं जमीनदोस्त झालेल्या लोकांचा त्यांनी तलवारीनें पुराच समाचार घेतला !! लालसिंग, असा घनघोर रणसंग्राम माझ्या आठवणींत पहिलाच ! या तलवारीनें आजपावेतों माघार म्हणून कधींच घेतली नव्हती, पण कालच्या प्रसंगां हिनें मला आयत्या वेळीं द्रगा दिली !! (तलवार फेंकून देतो.) राजकन्येच्या रक्षणा-

(भीमदेव प्रवेश करून)

१ भीमदेव—हे स्वर्गस्थ देवांनो, हा आम्हां रजपुतांचा विलाप स्वर्गाची कपाटे फोडून तुमच्या कानांवर अजून जाऊन आदळत नाही काय ! हर ! हर ! कोण ही आमची शोचनीय स्थिति !! यावत् जन्म ज्यांनी आपल्या विमल कीर्तीस अपयशाचा डाग कधीही लागू दिला नाही, ज्यांनी स्वपराक्रमानें दिगंतरीं आपली कीर्ति गाजविली, देशसेवा हीच ज्यांची कर्तव्यता, शरणांगतांस जीवदान देणें हीच ज्यांची सद्यता, समरांगणीं तलवार गाजवून शत्रूंचें पारिपत्य करणें हेंच ज्यांचें व्रीद, हातांत चमकणारें खड्ग हीच ज्यांची अर्धांगी, खलांस शासन करून भरतभूमीच्या लेकरांस सुख देणें हेंच ज्यांचें व्रत, त्याच आमच्या स्वर्गस्थ पूर्वजांनीं या वेळीं स्वर्गीं कल्होळ करून सोडला असेल !!! प्रत्यक्ष बाबांचा प्राण या अहमदशाहाच्या आजानें घेतला, असें असून हा षंड नुसतें अश्रु टाळीत बसतो आं ! धिःकार ! धिःकार !! रणवाद्यांची गंभीर गर्जना, घोड्यांचें कर्कश खिकाळणें, तोफेची सरबत्ती, आणि तरवारीचा खणखण नाद हीं ऐकून ज्याच्या अंतःकरणांत वीरश्री उत्पन्न होत नाही, ज्याच्या आंगरख्याचे बंद तटातट तुटत नाहीत, ज्याचे बाहू स्फुरण पावत नाहीत, तो पुरुष कसचा !!! हे सूर्यनारायणा, तुझी सहस्रावधी किरणें एकत्र करून तुझ्या प्रखर तेजाचा लोळ या शरीरावर पाडून हें खाक कर ! हे रजपूत शूर वद्धानों, याच्या छातीवर पाय देऊन याला जामिनींत गाडून टाका ! हे शूर अबलांनीं याच्या डोक्यावर लत्ताप्रहार करा ! हे आकाशस्थ चंपले, याला पाताळांत नेऊन पोहोंचीव ! आणि हे यमराजा, हा देह तुझ्या पुरीच्या अमंगळ कूपांत टाकून दे ! म्हणजे कोट्यावधी कीटक हें मृतशरीर फाडून फाडून जमीनदोस्त करून टाकतील !! भीमदेवा, व्यर्थ, व्यर्थ जन्मलास ! बाबांच्याबरोबर ज्या एकनिष्ठ स्वामिभक्त देशसेवकांनीं आपल्या माना तुर्कांच्या षंडें दिल्या, त्यांच्या बायकामुलांनीं आपल्या रक्तानें, काल सर्गस्थांस

शेवटचीच तिलांजुली दिली ! आणि मी अश्रुजलानें तर्पण कृरी-
त वसलों आं !! धिःकार ! धिःकार ! हा पंढा, जे हात तुझ्या
राजलक्ष्मीच्या अंगावरचा पदर दूर करण्याकरितां गनीमांनीं पुढें
केले आहेत, ज्या हातांनीं तुझ्या सहस्रावधी देशबांधवांना
इहलोकावरून हुसकून दिलें, ज्या हातांनीं तुझ्या आयाबहिर्णीचें
ते पाणिग्रहण करतात, आणि ज्या हातांनीं तुझ्या आर्यमातेस ते
वश करूं पाहतात, ते त्या गनीमांचे हात छाटून गृध्रादिकांच्या
पुढें टाक ! तुझ्या छातीवर शौर्याचें निशाण फडकूं दे ! आपल्या
पूर्वजांच्या शौर्याचें स्मरण कर ! त्यांच्या प्रतापसूर्याआड आलेले
हे ढग, फांकून जातील असा घनघोर रणसंग्राम कर ! आणि
कमरेस लटकाविलेली ही तलवार हातांत धरून, शत्रूंच्या रक्ता-
नें रणमैदान भिजवून टाक !! सूड !-सूड !!-सूड !!!

(निघून जातो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—जुनागड शहर—सामतसिंहाचा दरवार.

(दोन चोपदार उभे आहेत. सामतसिंह, भीमदेव, जय-
सिंह, मोहनासिंग, सरदारसिंग, गुलाबासिंग व इतर
सरदार लोक दरवारांत सर्चित वसले आहेत.)

सामतसिंह—भीमदेव, जयसिंह, सर्व सरदारहो, आपला धर्म
विसरून, आपल्या अस्सल क्षात्रतेजाला लाथ मारून, स्वबांध-
वांचा उपमर्द करून, ज्यांनीं आपल्या लेकीबहिणी तुर्कांच्या
घरांत घातल्या, अशा नीचांचें मुखावलोकन होऊं नये
ज्या सामतसिंहानें तोंडावरून पदर घ्यावा त्याच या सामतसिं-

हाची अशी अप्रतिष्ठा व्हावी आं ! आणि माझी कन्या-केवळ माझा प्राण-गनीमांनीं तापलेल्या सांडसानें ओढून नेल्यामुळें हें काष्ठवत शरीर अजून स्मशानवन्हीच्या तोंडांत जाऊन पडूं नये आं ! रणमैदानावर उठाविलेल्या गंभीर रणगर्जनेनें ज्यांनीं शत्रूंना गलितधैर्य करावें, ज्यांच्या हातांतलिल प्रखर खड्डे पाहून शत्रूंचे हात लुळे पडावेत, ज्यांचे संग्रामसमयांचे असह्य नेत्र-तेज पाहून शत्रूंनीं थरारून जावे, आणि ज्यांचा अतुल प्रताप पाहून शत्रूंनीं आपलीं तोंडे जमिनींत खुपसावीं, असे आमचे हे कष्टे सरदार—प्रति कृतांत—आमच्या पदरीं असतां पद्मावतीच्या वियोगाचें हें दुःसह दुःख कंठण्यांत हें राहिलेलें आयुष्य क्षिप्ताविण्याचा प्रसंग यावा आं !! रजपुतांचा प्रतापसूर्य अस्ताला जाऊं लागून सर्वत्र थवनमय होण्याचा समय अगदीं जवळ येत चालला ! केवढी शरभेची गोष्ट ! धिःकार ! धिःकार ! या आम्हां राजांना !! या आमच्या राजभक्त सेवकांना आणि आमच्या रणधीर मित्रांना !!! (सर्व सरदार माना खालीं घालतात.)

भीमदेव—महाराजांची या सेवकाला आज्ञा व्हावी, म्हणजे महाराजांच्या गादीच्या पुण्यप्रतापानें आणि स्वर्गस्थांच्या आशीर्वादानें ही भूमि मुसलमानांच्या रक्तानें लाल करून सोडतो !! जागच्या जागी थबकून जाऊन मुसलमानांच्या सेवेचा तुकडा तोंडांत कोणीं चघळवा ! वीरमाता आणि वीरपति यांचा इहलोकचा अलंकार--पातिव्रत्य--तो त्या चोरांच्या हातांत देऊन ही भूमि कोणीं विटाळावी ? आणि त्यांचा विलास कोणत्या नेत्रांनीं पहावा ? ही आर्यभूमाता मुसलमानांनीं तुडविलेली पाहून स्वस्थ कोण बसेल ? गोब्राम्हणांस दिलेले लत्ता-प्रहार, आणि त्यांचे शिरच्छेद कोणी सहन करावेत ? हे देह परसेवेत क्षिजवून, अंतीं रौरव नरकाचें कोणी साधन करून घ्यावें ? अहो सरदारहो, माना वर उचला, आणि ज्या पुण्यशास्त्रीं पुरु-

पांनी धारातीर्थी देह टाकून दिले, त्यांचाच मार्ग तुम्हीं स्वीकारा! देशभक्ति, स्वामिभक्ति, पितृभक्ति आणि धर्मश्रद्धा यांची शुभ्रपताका तुमच्या छातीवर फडकू द्या ! सरदारहो, पंडाप्रमाणे अश्रु टाळीत काय बसलांत ? तुमच्या या उष्ण अश्रूंनी वसुंधरेला चटकें बसून ती पहा कशी डगमगते आहे !! तुमचे बाप दादे मेले, त्यांचे मुसलमानांनी खून केले, तुमच्या कच्चावच्चांची कत्तल उडाली, तुमच्या लेकीबाहिणी मुसलमानांनी आपल्या गोपांत तुमच्या समक्ष खेंचल्या, हें पाहून तुमच्या अंगांत वीरश्रीचा संचार अद्याप उत्पन्न होत नाही, अंगावर रोमांच उभे राहून केंस ताठ उभे राहात नाहीत, तुमची छाती फाटून जात नाही, तुमचे हात रवरव करीत नाहीत, हीं तुमचीं डोकीं भणानन जात नाहीत, आणि तुमचीं हीं करपेल्लीं काळीं ठिक्कर तोंडें रागांनं लाल होऊन जात नाहीत याला म्हणावें तरी काय !!! धिःकार ! धिःकार !!! धिःकार !!!

मोहन—महाराजांनी आज्ञा द्यावी म्हणजे त्या शिखानष्टांना “देमाय धरणी ठाय” करून, त्यांच्या माना या समशेरीनें उडवून, त्यांनीं आजपर्यंत ज्या असंख्य हत्या केल्या, आम्हां रजपुतांचा जो छल केला, गोब्राम्हाणांची जी पायमल्ली केली, आणि आमच्या पोटच्या गोळ्यांना, आमच्या बायकांना, जें कंठस्नान घातलें, त्यांचे देह विटाळून रजपूत नांवाचा जो उपमर्द केला, त्या सर्वांचे त्यांना योग्य प्रायश्चित्त देतो !! रजपुतांचा यशदुंदुभी पृथ्वीच्या प्रलयकालपर्यंत एकसारखा दुमदुमत राहिल असें शौर्य प्रगट करून, अंती देशकार्यी, स्वामिकार्यी आणि धर्मकार्यी हा देह रणांगणांत टाकून देतो !!!

जयसिंह—सर्व सरदारांनी आपले देह स्वामीस अर्पण केले आहेत. एकनिष्ठ सेवा हीच त्यांची कर्तव्यता, आणि महाराजांचा जय हेंच त्यांचें सुख. या सरदारांच्या पराक्रमावर विश्वसून आपण स्वस्थ असावें. बायकामुलें, आसवर्ग यांचा लोभ सांडून, जोवावर उदार होऊन, आज “मारे कित्ता मरूं” पण महाराजांची बा-

जू राखूं, फितूर करूनू परधर्मा भ्रष्ट न होतां यवनांस “त्राहि त्राहि” करून सोडूं, आणि महाराजांचा प्रतापसूर्य गगनी सदैव तळपत राहिल अशी मर्दुमकी करूं! रजपुतांचें नांव ऐकल्याबरोबर शत्रूंच्या उरांत धडकी भरावी असा घनघोर संग्राम करूं! असा निर्धार करून आम्हीं सर्वांनीं या समशेरी बाहेर काढिल्या आहोत! या एकवार बाहेर काढलेल्या समशेरी शत्रूंचें रक्त प्राशन केल्याखेरीज कर्धाच परत घेतल्या जाणार नाहीत !!

सामतासिंह—भीमदेव, जयसिंह, सर्व सरदारहो, आजची ही तुमची राजनिष्ठा पाहून आनंदाक्षूनें नेत्र भरून आले आहेत! कंठ दाटून येऊन तोंडांतून एक शब्दही निघत नाही. तुम्हां सर्वांचें हें अढळ आणि अप्रतिम प्रेम, ही तुमची पितृतुल्य प्रीति, मजकरितां सर्वस्व अर्पण करण्याची ही तुमची ईर्ष्या, ही तुमची एकनिष्ठा आणि हा तुमचा रणोत्साह पाहून माझी पूर्वपुण्याई आज फळास आली, आणि आजपर्यंत पितृवात्सल्यानें प्रजा पाळल्याचें योग्य बक्षीस श्रीसोमनाथानें मला दिलें, असें वाटून मोठी धन्यता वाटते !! मी तुमचा स्वामी खरा; परंतु माझे स्वामित्व राखणें आपल्या हातीं आहे. हीं सर्व राजभूषणें तुमचीं आहेत. सर्व रजपुतांची आणि माझी शोभा तुमच्या हातीं आहे. युद्धांत मरण आलें तर स्वर्गवास मिळेळ! आणि यश आलें तर अखंड कीर्ति होईल !!

भीमदेव—शाबास! सरदारहो, शाबास! आज तुम्हीं आपल्या रणोत्साहानें आपल्या पूर्वजांना स्वर्गीं आनंदानें नाचायला लावलेत! धन्य ! धन्य तुम्ही ! आणि धन्य तुमच्या वीरमाता !! जर तुम्ही आपलीं हीं काळीं ठिक्कर तोंडें खालीं घालून बसला असतां, तर परदास्याचे भयंकर तीव्र कोरडे तुमच्या पाठीवर उठून अंतीं यमाजीभास्करानें तुम्हांला अमंगळ कूपांत टाकून दिलें असतें! तुमच्या पंडपणानें रजपूत हें नांव मुसलमानांनीं दुनियेंतून पार उडविलें असतें ! हा तुमचा नामर्दपणा पाहून तुमच्या बायकांनीं अग्नीच्या भयंकर लोळांत आपले देह जाळून खाक केले

असते ! आणि तुमच्या मुलालेकरांनी तुमच्यापुढे सपासप आपल्या माना उतरून घेतल्या असत्या !! सरदारहो, वीरपुरुष युद्धांणी पडला असतां, त्याला स्वर्गीं नेण्याकरितां आकाशांत अप्सरा विमानारूढ झाल्या आहेत, करितां युद्धाची तयारी करून घ्या देवाचें नांव, आणि करा रणयज्ञास प्रारंभ !! या यज्ञांत शत्रूंच्या रक्ताचीं अवदानें देऊन त्या चेतलेल्या होमकुंडांत असंख्यात शिरांचा प्रचंड ढीग घ्या लोटून, आणि अहमदशाहाची शेवटची पूर्णाहुति देऊन करा अग्निनारायणाला संतुष्ट !!! वीरहो, शत्रूंच्या शरीराचे छिन्नाभिन्न तुकडे, रक्तमांस खाऊन संतुष्ट होणाऱ्या रणदेवता आणि गृध्रादिं खादाड पक्षी यांच्यापुढे फेंकून घ्या पुरा सूड उगवून !! समरांगणावर जो सामन्याला आला त्यानें त्या भडाडलेल्या रणकुंडांत आपली आहुति दिलीच पाहिजे ! शत्रूंकडील लोक नामदर्पणानें जर रानोमाळ पळत सुटतील, तर त्यांचा पिच्छा पुरवून त्यांना या दुनियेंतून पार करून टाका ! पाण्यांत जाऊन तेथें बुडी मारून बसतील त्यांना तेथून हुसकून कंठस्नान घाला ! जे कोणी स्वर्गावर चढून जातील, त्यांना तेथून उलथेपालथे पाडून त्यांच्या घशांत रणधूळ भरा ! दऱ्याखोऱ्यांतून कोणी लपून बसतील, त्यांचीं शिरें धडावेगळीं करून त्यांना तेथेंच फेंकून घ्या ! आणि पृथ्वीचे पोटांत भुयार खणून तेथें कोणी दबा धरून बसतील त्यांना तेथल्यातेथेंच जमीनदोस्त करून टाका !!

सामतसिंह—भीमदेव शाबास ! शाबास !! स्वारीचें सेनापत्य तुम्हीं संभाळून, जरी पटक्याचा हत्ती तुम्हीं आपल्या कबज्यांत घ्या. तुम्हीं आपल्या जोरदार भाषणानें या सरदारांच्या आंगांत जास्त वीरश्री उत्पन्न करा, आणि तुमचा प्रतापसूर्य उद्याच्या रणांत पूर्णपणें झळकूंद्या ! जयसिंह व इतर सरदार तुमच्या समागमें आहेतच. लढाईची तयारी करून उद्यां श्री सौमनाथाचें दर्शन घेऊन स्वारी तशीच पुढें जाऊंद्या. मीही तुम्हां सर्वांबरोबर निघतोच.

भीमदेव—स्वामींची आज्ञा शिरसाबंध आहे.

सामतसिंह—भीमदेव, तुम्ही सर्व सरदारांस जो हुकूम कराल तो मान्ना आहे, आणि त्याचें कोणाकडून उलंघन झाल्यास त्यास वाटेल ती शिक्षा करण्यास आपणास सद्द परवानगी आहे. सरदारहो, **अहमदशाहानें** आपल्या दुष्ट आचरणानें हिंदूजातीला, हिंदूधर्माला आणि हिंदूराजांला सर्वप्रकारें पीडा देण्याचा क्रम चालविला आहे ! तो यावजन्म विसरणार नाही, असें त्याला योग्य शासन करण्याकरितां ही स्वारी निघत आहे; करितां हिंदू या पदाचा व या गादीचा अभिमान, धरून धर्मकार्याविषयी, आणि देशकार्याविषयी सर्वांनीं एकचित्तानें आणि झटून उद्योग करावा.

सरदारसिंग—शत्रूकडील लोक कितीही असेत, उद्यां लढाईत खासा पाडाव करून, स्वामींच्या पायापाशीं त्याचें शीर आणून पटकावतों !

गुलाबसिंग—स्वामींच्या चरणप्रतापानें, आणि भगवान् शंकराच्या कृपेनें यवनांची उद्यां लांडगेतोड करितों ! !

सामतसिंह—सर्व सरदारांना चिलखते, ढाला, तलवारी, जंभिये वगैरे हत्यारें देण्याविषयीं सिलेखान्याच्या दारोग्याला, भीमदेव तुम्ही आज्ञा करा, आणि ही स्वारां परत येईं पावेतों सर्व रजपत स्त्रियांनीं गिरनार किल्यांत राहिलें पाहिजे अशा दंडवी पिटवा. जयसिंह, तुम्ही आपल्या फौजेपैकीं कांहां लोक गिरनार किल्याकडे रखवालीस पाठवून द्या.

सर्व सरदार—महाराजांची आज्ञा आम्हां सर्वांस शिरसाबंध आहे.

जयसिंह—सतत साहा वर्षे अहमदशाहाच्या घरीं नीचतर सेवा केली, आणि बंधा गुलामप्रमाणें “ हांजी हांजी ” करून आयुष्याचा जो अमोत्य वेळ कंठला त्याचें स्मरण झालें, म्हणजे ज्यापासून माझी उत्पत्ति झाली तें क्षात्रबीज उसळून जाऊन रणभैरवांच्या कठोर रणगर्जना माझ्या कानांत घुमूं लागून, ने-

त्रापुढें “रक्तपात” या शिवाय कांहींच दिसत नाही. शहानें मला मुसलमान करण्या करितां केवढा अट्टाहास केला ! आणि माझे मन वळविण्यासाठीं “मी तुला सुभा करीन, तुला सुबलक दौलत देईन, तुला महालानिहाय मोकासे देईन” इत्यादि उद्गार किर्तीवेळां तरी काढले ! हा नीचा, तुझ्या मोठेपणावर मी लाथ मारतो समजलास ! तुझ्या त्या पुष्ट शरीरांतील रक्त या तलवारीनें जमिनीवर शिंपडून, तुझ्या रक्तानें लाल झालेले हें शस्त्र, त्या हिम्मतबहादर भोजराजाच्या पुढें टाकून त्याणीं मलां जें प्राणदान दिलें त्याचें योग्य चीज त्यांना कधीं करून दाखवीन असें झालें आहे. !!

(भीमदेवास पोषाख व विडे देण्याचा समारंभ होतो.)

भीमदेव—माझ्या बंधुवर्गांच्या ह्या रणोत्साहानें या शरीरांतील रक्त खवळून जाऊन, आनंदाच्या प्रचंड लाटांनीं उचंबळून वर येत असलेले हें हृदय, इंद्रवज्राच्या भयंकर आघातानें ही चूर्ण होणार नाही, असें घट्ट बनून गेलें आहे ! आमचे बावा **रणमल्ल** यांच्या छातीवर **अहमदशाहाच्या** आजानें दिलेली लाथ मूर्तिमंत डोळ्यापुढें उभी राहून, शरीरांत उत्पन्न झालेल्या संचारानें, माझे बाहू मदानें ताठून जाऊन, या मुठी कशा रवरव करितात ! मस्तक क्रोधानें भणभणून प्रखर अंगाराप्रमाणें तापून गेलें ! अंगावर शहारे उठून केश ताठ झाले ! आणि हे दांत शिवांशिव करूं लागले ! अहो सुगसुरहो, तुमची सर्व शक्ति या भीमदेवाचे शरीरांत ओतून, तुमचा प्रताप या हातानें घडवून आणा, आणि दिग्गज एका प्रहारानें चूर्ण होतील अशी प्रचंड शक्ति याच्या आंगी उत्पन्न करा !!! सूड ! सूड ! सूड !!!

पहिला अंक समाप्त.

अंक दुसरा.

प्रवेश १ ला.

स्थळ-घोरी पावटीचा किल्ला.

बादशहाचा दरवार.

दरवारांत भोजराज, मौलवी, जंगीसखान, दिला-
वरखान, खानजहान, नसीरखान, फैजुद्दवला,
इत्यादि तमाम सरदार बसले आहेत.

प० चोप०-

जघ्न्मे बादशा तशरीफ आप् लाते हैं
वो जल्वए जहांआरा हमे दिखलाते हैं
चमन्मे बुलबुलें खुष् टोके चेह्चाहते हैं
खुषीसे अघ्नेमे फूले नहि समाते हैं
हुजूरे खासकी इस वख्त आमद् आमद् है
सवारी निकली है, वो आ रहे है, आते है
फता जिनोने क्रिया गोरी पायटीका किला
ए हम् मुबारकी खिद्मतमे उनके गाते है
जनावे हक्मे अमीरों गरीब और मिस्किन
दो आगो उसदरे दौलतके हात उठाते है.

(चोपदार पुकारतो.)

निघारो बरो खुदावंद् दाम्मुल्कहूकी उम्र
दौलत् रोझआबझ.

(बादशहा येतो सर्व उभे राहतात.)

दु० चो०—

खदेवेजहां शाहेआलि मुकाम है
 शहेदिपना जिसका ऐह्मदशा नाम है
 पुजाअत् सखावतमे मशहूरे आलम्
 फतामंद मनसूर साहेव किराम है
 खुदा उस्से राजी रसूल उस्से खुष है
 के हर गज्वेमे गाजी गालिव मुदाम है
 सिपा जिस्के लष्करके गाजी बहादर
 हरएक रुस्तुमे वख्तवाला हुमाम है
 खुदावंदेआलम् रखे उस्कु कायम्
 दोआगो ए मिस्किन हर खासो आम है

बाद०—शुक्रोसिपास बेकियास उम् शाहीनशाहे हकीकी खालेके जिन्नेवत्रासको जिसने अपने फजलों करमसे हमसे बंदे नाचीसको बादशाहे इस्लाम किया, और गैर मझहब बुद् परस्तोंके मुल्कपर फदादिया, और जिस्केवास्ते ये जंग हुवा, अछाने उस्का नतीजा आखिर अच्छा किया. राजा सामतसिंगकी बडीप्यारी, दिलका कलीजा, ऐसे शहेजादीकू आप् सरदारोंने कैद करके लाया. क्या खुब सूरती है, जैसी अस्मान्मे बिजली चमकनेसे रोशनी पैदा होती है ! हम बहोत खुष हुये. हमारे वफादार जानीसार सिपासालारोंसे जिन्दूने बडी जानोदिल्से बहादरी किई, दुष्मनको शिकस्त दिई, तीन महिने बराबर लडते रहे, जो कुच्छ तकालिफ् हुई सहे, तवकल्ब खुदा दिल जोडे मर्दान्गीका बाना हातसे न छोडे, थे तो थोडे लाकिन् बहोतोंके सिर्फोडे. आंफरीं शाबाष—मरहवा हमारा एक नाम हुवा मगर सिपाजादोसे काम हुवा. ये मेहनत् इन् बहादरोंकी जाया न जायगी, दोन्हा जाहांकी भलाई दिखायगी, सरकारसे सब् इन्आम् पायंगे, हम सब्के दरजे बढायंगे. चाहीयेके सब् बहादर अपनी अपनी बहादरी और जंगकी कैफियत् बयान् करे.

जंगी०—सरकार आलि, जिस् वख्त बंदेनें शेहेजादीके गिरफ्त किया, उन् वख्त शेंकडों बांदीया शेहेजादीके पीछे, हाय ! हाय ! करके, बडेबडेसे छाती पीटते हुवे, उसके पीच्छे चले. फिद्वीनें सबकू कैद किया. हमारे मुकाबलेमे बेरेहमन् और रजपूत दोनो कौम् थी. मैने तो बडेबडे सरदारोंकू खुद्भी मारा और सिपाहीयोंसे मरवाया,—कैकोंकी सुन्ता करकर मुसलमान किया—रजपुतोंनें रोकर राम दुहाई दिई, बेरेहमन् बोले शिव ! शिव ! हम हिंदू रहे ना मुसलमान—दोनो दिन गये पांडे इधर हलवा मिला ना उधर मांडे, प्रान् निकल जाय तो आव् ठीक. तुकोंनें ताराज किया, भगवान् लाज रखे—और जो कुच्छ बंदेनें किया, करवाया, मारा, मरवाया, सब बंदेगानेहुजूरपर रोशन है. आयांराचेबयां.

नसीर०—खुदाबंदेआलम्, हुजूरके एकबालके जोरसे ये बंदा और बंदेके सिपाही बंडे दबदबे और शोरसे नोरहैदरी भरते हुये, वारपवार करते हुये. जब् जंग्मे आये हजारों दुष्मनोक कत्तलकर नेस्तनाबुद किया, लाखोंके सिर् उडाया, खूनकादर्या बहाया. हमने काम किया, हुजूरका नाम किया.

दिला०—जनावेआलि, हम दिलावर हमारी फौज दिलावर, हिंदू लोग क्या बिलावर, हमारे सिपाही जितोंसे भागे तो मुर्दोंकू मारे, मुर्दोंसे हारे जन्खोंपर गुजारे, सिगोंके बदले चोटिया-काटी—हर् रजपूत सिपाही कहेने लगा राम् ! राम् ! भगवान् ! हमारी अब् क्या आन्वान् उडगई चुटिया रहे गये कान्—धरम्-की दम् कट गई, ये कहेते हुये सब फौज् भागगई, कोई सामने न आया, हुजूरने फता पायी. मरना, मरना, जनावहीका कार है, हम तो फक्त जनावके कमरके हत्यार हैं—जिधर चलाव उधर चले, जैसा करवावो वैसा करे. इलाहि हमेषा हुजूरको फत्ता—नस-सगत् नशीब हुई जिये.

खान०—हुजूरआलम्, आलीजाहां, हजरतके नमकके शोग्फुजोरपर, बुद् परस्तोंनें बहोतही खार खाया लकिन

अपना कच्छ न गिडा, उनकी उन्हीसे विगड गई. तंग खिपस्तकोंमे दिल्लीधोतियोंका क्या चले ! यहां सुई न समासके वहां मुसलभी चला जाय तो तंगी न आय ! हर कोई रोताथा के खिपस्तकोंसे बुरी ठैरी, धोतीका अबरु देव रखे. सब देव देव करतेथे, हम अल्लाहो अक्बर कहेके तलवारें लिये, मारतोंके आगाडी, भागतोंके पिछाडी थे—चमाचम खं-जर चमाकाते हुये, सपासपू शमशीरें बजाते हुये, हुजरके नमक-खवार किलेमे घुसू गये, दीन जागे काफर भागे. वारे कल्लाहोलना फताहना बोलकर सब थंडे हुये. अब दोआ करते है.

फैजु०—जहांपन्हा, आलीजाहां, खिद्मद्गुजारजनाबूका जो फौज बरकंदाज सिपाहीके मन्सबे सिपासालारीसे सरफराजहे हरंजगो जदलमे तमाम् फौजेसे मुकद्दम रहेताहे,—चुनाचे ती-रजन् शमशीरजन्. तबरदार, बल्लमबाज, कुलुकअंदाज, वगैरा सब हत्यारबंद फौजके हमारे पसेपुशतू रहते हैं. लेकिन ताज्जुब् है-के, लडाईमे तो नौबतू हमारी सबसे आगे होतीहै, और इझारे हालमे वारी हमको सब अपने पिच्छेकी देते हैं—जै-साके अभी हम सबके पीच्छे पडे और लडाईमे सबसे आगे लडे. खैर येभीएक बात हैं के सबका आगा पिच्छा हरवखत हमारे हात है ! नवाजिष् फर्माईये, सुनीये—जबू हम लोग बंदूके दागते दगाते, दांयू दांयू ठांयू ठांयू टूं टूं मारते हुवे, दुष्मनोंके पीच्छे पीट लगे, तो सब हिंदू दिल्ली धोतीवाले सवार, प्यादे फुडू फुडू पूं पूं करते हुवे दुम् दवाकर सामनेसे निकल गये. यागोंने मोहरा फिरा दिये, सब फौजशाही हमारे बाद आये, भागतोंपर हात चलाई, अपनी अपनी बहादरी जगाय, दुष्मन् नापेद हुये, दीनका डंका बजगया, हुजरका नामका झंडा निशान चढ गया, सबके दिलोकी मुरादबर आयी, अल्लाने फता दिया, इम् खिद्मद् गुजारीकी कदर दानी हुजरके ऐखत्यार है. ज्यादा गोईसे खातरे पाकपर मलाल न आय. लिहाजा दो आये खैर है.

बाद०—हांजीरीनें जलसयेहाजाको बशागत है, के, हमने ये

जो चंद अप्सरोंकी बहादरी सुनी अलाहाजलकीयास सब सिपा-
हिथीं और सरदारोंकी दिलेरी समज गये. कोई ये ख्याल नकरे
के हमारी धुजाअत्की सुन्वाई न हुई—सबको दरजेबदरजे, सिला,
इन्आम्, बक्षीस् और जागीरे आदाहोगी.

मौलवी०—मरहबाहबवजाआहसंतुम्—अच्छा किया तु-
मने—अच्छे हो तुम् दोनो जहांमे. आप लोग दीनके गाजी हो-
जंगे इस्लाम्मे जो तुम्मेसे मारे गये वो सब सय्यद और शहीद
है. और शहीद सब जन्नतमे जीते है. उनका मरना औरोंके जी-
नेसे बेहेतर है. ऐहेलेइस्लाम्की हजारों कितायें उनके अवसाफसे
मालामाल है. शहीदोंकी तारीफकी किस्को मजाल ! इस् जाय
जुवाने गोयायी लाल है. शहाददसे जो बचें वे गाजी गनीमोपर
गालिब आय हैं. तुम् लोग मर्दाने दीन हैं. बहादराने रये जमीन
है. इस्लामकी बादशाही तुम्हसे कायम है. दीनके बादशाह तुमारे
जोरके मोहोताज हैं. दीन तुमारी बहादरीसे सरफराज हैं—बाद-
शाहोंका काम् जर देना और तुमारा काम् सर् देना है. ता,
दोनोसे दीन्दारीकी बुनियाद् बनी रहे. अल्लाहोताला, दोनो जहांमे
दोबोको जजाय खैर दे.

बाद०—राजा सामतसिंगकी प्यारी लडकीकी सखराई करने-
के वारेमे हम् हमारे बडे बहादर और दिनके गाजी, सरदार फैजु-
द्वला, इन्कू मुक़र्र करते है.

फैजु०—हुजूरैपूरनूर, बंदा जनावका खानाजाद है. सरकारके
हुकूमकी तामिली बजा लाउंगा. बुलबुले शैहेजादीकू उसके बांदि-
याके साथ, गुलाबके फुलमे रखुंगा. उसके नज्दीक रायमल, जा-
तका रजपूत, बडा इमानदार, जिस्कू सरकारेआलीने, साथ जय-
सिंगके, कैद करके लाये, उस्कू, उम्के खिदमतमे रखुंगा, फिल-
हाल शैहेजादी बहोत बीमार है, सबब इस्का ये है के वो अपने
बाबाजान् और वालिदा, इन्से अलूक हो चुकी. अब् इन्शाअ-
ल्लाहताला, बाद रमजान् शरीफके, हुजूर उस्से शादी करे.

बाद०—उस् नमक हराम् जयसिंगका नाम् क्यव् निकालते हो. वो बडा काफ़ीर आदमी है. मैनें उस्कू इह्यां शहजादोंकी मानिंद खाथा, मै उस्कू मिसल फरजंदोंके समजताथा, उस्से मैने जिस्वख्त गिरफ्तार किया उस्वख्त मुझे बहोत तकलिफ हुयी, मुझे यकीन है के अगरचे मै उस्स्वख्त दुष्मन्के मुकाबले-पर न होता तो उस्को कैद करना ना मुंकीन् था. कीसीनेभी उसे नमक्हरामी कीरासे उस्कू बेहेकाकर फरार करदिया. (सर्व सरदार भोजराजाकडे बोट करतात. बादशाहा रागानें त्याच्याकडे पहातो. दोन फकीर प्रवेश करतात.)

+ फकीर—

खुदानें बंदेको अपने अजब दिया मौका
 बहोति उम्दा है लोगो ये जिस्तका मौका
 हजारों शुक है एहसां कडोड हा उस्के
 हमारे कामका हमको सुजा दिया मौका
 भलै भलाई भलाई करौ भला होगा
 भला जमाना भला वख्त है भला मौका
 जो बारैगाहे इलाहिमे बारचा होतो
 समजलों सांचलों अपना भला बुरा मौका
 ये दीन् है कामके बेकाम् मत् रहो इन्मे
 गवांवा हात्से मन् अपने कामका मौका
 ये फजले हक है के मिस्किन् और फकीरोंको.
 ये जश्ने शाहीमे आनेका मिलगया मौका

+ खुदावंदेजमान्दामुल्कहूं, ये हरदों फिदवी खानाजाद फिद-
 वयित्नेहाड वोही कम्तरान् चाकरानें हुजूर है. जो साबेकन्
 खिदमतमे जासूसीसे सरफराज होकर मामूर है. जो हुजूरके
 फर्मानसे राजा सामतसिंगके शहरे जुनागडको जाकर आये
 है और तमाम हाल वहांका बेकमोकास्त दर्याफत करलाये

है. वो है के राना भीमदेव जिसके बापको हुजूरके जईअम-जर्दिन कतल फर्माया वो बीस हजार सवार जंगी लेकर राजा सामतसिंगके नज्दीक आया है. दुसरा जयसिंग जनावका गिरफ्तारशुदा, जो कैदसे गुरेज कर गया वोभी सामतसिंग मजकूरसे जा मिला. और सामतसिंगकी लडकी जो हुजुरे आलीमे नजरकैद है, वहां सबको उसके रिहाईकी उम्मेद है. इस् बारेमे बडी मसलेहत् हुयी है, उन् लोगोके दिलोमे निहायत् दुई है. राना भीमदेवको राजाने बकूसिगीरीका मनसब् दिया, और तमाम फौजको हुजुरेआलीपर चढाईका हुक्म किया. कल् सब लष्करी लोग सोमनाथके मंदर जायेंगे, वहां आपना मझहबी भजन भोजन करेंगे, खाईंगे, खिलाईंगे, जय जय मनाईंगे, परसूं आपपर चढाई करके जंगको आयेंगे. जिआदा दो आय तरकी उम्र दौलत, हमने जो देखा, सुना, हुजुरमे अरज किया. बंदे फरमाबरदार है आगे हुजुर मुखत्यार है.

बाद०—ये कैफियत् जो जासुसोने पेष की हम् इस् बारेमे हाजिरीने अर्कानेमुम्लिकत्से मशवरा तलप करत है, के जब राजा सामतसिंग, भीमदेव, और जयसिंग भगोडेका, ये इरादा है तो आप् लोगोकी इस्मे क्या राय है ? अपनी अपनी राय बयान करो.

जंगी०—जहांपन्हा हम् सब हुजुरकी रायपर रजामंद है— जो चाहे हुक्म फर्मावे—बसरोचश्म बजालाईंगे. मजीयेमौला अजहमाओला.

बाद०—हमारी राय ये है के कल् ऐन् खातेवख्त उन्के इरादेपर अपना इरादा पेशतर बढजाय. और उन्के इधर आनिसे अन्वल्ही सोमनाथपर हमारा हम्ला हो. ता, खाना, खिलाना, पीना, पिलाना, भजन, भोजन, सब सतेनास हो जाय, कोई हत्यार बांधने न पाय, बेहत्यारोंपर हमारे हात चले—गनीमका माल मिले, दुष्मन् सब देवलसे भागजाय, लूट मचे, लूटमे सोमनाथका

जरोजेवर जवाहिरात् जो जिसके हात लगे उसको माफ है, बेशरतके हमारी नजरसे गुजराने.

नसीर०—जहांपन्हा ये हुकूम शरीफ बहोति बेहेतर है. खानेके वख्त अकसर हिंदू लोग बेसरोपा नंगेसिर होते है. एक पंचा यानें पांच हातकी धोतीका कपडा जिम्कू सवला कहेतेहै वो पेहेले हुये रहेंते है. एक अब्खोरों और एक लोटेके सिवाय और कुच्छ उनके पास नही रहता—ऐसी हालतमे उन्को मार लेना कुच्छ बडी बात नही. इरादा शर्य है.

दिला०—खुदावंददाममूलकहं, बंदेगानें हुजूर, सब् फर्मा बरदार हैं. यकीने काभिल् है, के कमाने शाहिके मवाफिक् जब् उन्पर चढाईहो तो सब्का कुफ्र टट जायेंगा. इंटाल इंटाल करते हुये खानापीना छोडकर भाग जायेंगे. फिर हम लोग सब् पकापकाया खानाभी खालेंगे. और उन्के कपडे हत्यार वगैरा सब् सामानपर खुब हात मारेंगे. भागतोंके पीच्छे पडेंगे, भगोडोंकी, औरतों बच्चोंको पकड लावेंगे—बच्चोंको गुलाम्, औरतोंको वांदिया बनयेंगे, मजे उडायेंगे. आगे अल्ला जो चाहे सो होगा.

खान०—गरीबपरवर, हम जानते है, ऐसा वख्त फिर न आयगा. दुष्मन् आपसे दाममे आतैहैं, और आपने कियेकी सजा पाते है. खुदा चाहे तो हम् एकी हमलेमे सामतसिंग, जयासिंग और भीमदेवका सिर कांट लायेंग, और किलेके दरवाजेपर लटका देंगे; ता, दुसरा कोई सिर न उठासके. सब हिंदूताबेफरमान् रहे. फिर हिंदुस्थानमे कियामततगु आपनाही राज है.

फैजु०—हुजुरेआली, अल्ला करेसो हो आर् कहे सो हो. कल् ईषदिआलीस सब् सिरकेबल हाजीर है. दिलोजानसे लडेंगे अपनी अपनी दिलावरीकी दाद देगे. दीन आपना गालिब है, जानोमाल दीनका तसदुक है, मरगये तो शहीद होंगे—जीते रहे तो गाजी. माल, अरवाब, जानवर, आदमी, औरतें, सब्को पकड लावेंगे, मुसलमन करेंगे, देवल तोडके मसजिद् बनौंङे. बुदपरस्तों-

का नाम निरान मिटा देंगे. फिर सब् हमी हम् है, औरोंका क्या काम है.

जंगी०—सब हाजरातेहांजीरीनपर जाहीर हो के ये जो फरमानशाही हुवा है सब् पर तामील उसकी जरूर है. लिहाजा कल सूभोंको सब् अपने उठते बराबर, नंगे अपने अपने हत्यार पकडो, जवामदीकी रोजी हत्यारोंके नोंकपर है. बाकी सबने सुन चुके. हे जिआदा कहेना कुच्छ जरूर नहीं.

भोज०—जनावेमंद, ये क्या मनशूर है ! ये फर्मानेशाही मसलेहत्से दूर है! खाते वख्त किसीपर हमला करना जवामदीसे बैद है ! अपना अपना धरम् सबकू प्यारा है. इन्साब फर्माइये. ये सरासर बे इनसाफी है. मेरी मुलाजेमत् और जाफेशानीपर नजर किजीये. मै हुजूरका और सब् अर्काने दौलतका खैरखवां हुं—मारताहूं तुमारी मै इजरात् सब जहांमे बढाई, हर दिनरात् तुम्कू लाजीम है के पकडो मेरा हातमे हात, और मानो बात खुप करवाये आब तो मत करवाव हिंदुओंके धरमकी घातपघात!

बाद०—भोजराज, आप् तासुब न करो. ये मझहूबी जंग है, मझहबके बारेमे हम् किसीके माननेवाले नहीं—

दुष्मनोकी जो सब् खुली हैगात् हम् तो अब् मारलेंगेकरके मात आपकी आब नहीं पसंद हमे ये तरफदारीकी जो करते है बात आगे तो सब् तुमारी अच्छी थी पर ये पीच्छेसे विगडी है सबजात दीनकी मेख ठोकनी है हमे तुम् न तेडी करो हमारे साथ.

भोज०—जनाव, मेरी कदर आप्को नहीं, आप्के दादा-मरहं जिंदा होते तो मेरी बात हरगिजरद् न करते. खैर जिआदा क्या अरज कहूं. ऐसी मुलाजिमत्को इस्तिफा देताहूं. इस् मशगुलीसे माजुली बेहेतर.

बाद०—अच्छा हम्कोभी तुमारी कुच्छ परवा नहीं—

जातेहो चले जाव यहां चाह किसे है

खवावा तुमारा कौन परवाह किसे है. (सर्व सशरोंस)

सब कार परदाजा वो सिपासालागेंक ताकीद शदीद है के फ-
रमानेशाही सब बजालिये, हुकूम मुकूरर सिकूरर हो चुका कु-
च्छ तरतूद बाकी नहीं. (पडदा पडतो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ-घोरी पावटीच्या किल्यावसिल राजकन्या
पद्मावतीस नेमून दिलेली जागा.

शायमल०-(प्रवेश करून पडद्याकडे कान दिलासा करून)
काय ? काय म्हणतेस ? पद्मावतीवाईना दौन घांस खाऊ घाल-
तेस म्हणून ! बरे जा, जा लवकर. (विचार केल्यासारखे करून
दुःखाने) हर ! हर !! राजकन्येच्या पोटांत शिरणारे हे कांटे पा-
हून हे अजागळा शायमल, तड्या अंतःकाणांत कल्होळ उठून, आज
पुढे एक तप मुसलमानांच्या घरचे अन्न खाऊन वा पोसलेल्या
शरीराची, शेवटी भोजराजा प्रमाणेच दुर्देशा होणार, हे उमजून
क्रोधवर्धनेने तुझे हे मष्ट शरीर पेट घेत नाही ! आणि बादशाह-
पुढे अगणित-वेळा वांकविलेले हे तुझे डोकें फिरव जाऊन, रण-
मादवायूने रणांगणी थैमान करून सोडण्यास तू अद्याप तयार हो-
त नाहीस ! धिक् ! धिक् !! धिक् तुझे जिणे !!! राजकन्येचरोवर
बंदीत पडलेल्या दासीपिकां कित्येक दासीनीं एकामागून एक आपले
प्राण पटापट सोडून, आपल्या स्वामिभ तिचा झेंडा दिगंत फडकत
देखला ! आणि तूं, तुझ्या कळांत जे वीरमणी रणमंचकावर अक्षय्य
निद्रिस्त झाले, त्यांचे स्मरण डोक्यांतून पार हुडडून देऊन, स्य
ठिकाणी कोणता अमूल्य सांठा भरून ठेवलास !! अजून
तरी नामर्दपणाने तुला मारलेली ही मगरमिठी सोडवून, तु-
झ्यासारखा कलांगार काढा जन्मास आला म्हणून, ज्या वृद्धा
मातापितरांनी इहलोकचा आपला अदतार त्वरित आटोपला,
त्यांना स्वगांठून आनंदाश्रु टाळायला लाव !!! वा क्षणभंगुर आ-

जवळ पदर पसरून मागणं आहे ! रायमल, मी आपल्या घरी सुखरूप परत जाईपर्यंत, तुम्ही या तुमच्या बहिणीची अब्रू संभाळा आणि या चांडाळाच्या घरी आजपर्यंत, जशी माझी पाठ राखलीत, तशीच तोंपावतो राखा, एवढंच आपल्यापार्शी मागणं आहे. रायमल, मी मागल्या जन्मी असं कोणतं पातक केलं होतं, की त्याचं फळ मी अशा रीतीनं भोगित वसलं आहे ! राजकुलांत जन्म घेऊन माझ्या कपाळीं हे असेच का वनवास ! आणि मी अशीच का सुखी राजकन्या ! म्हातारपणी मी आईला, बाबांना, दुःख द्यायला कां हो जन्माला आलं ! माझी आई आणि माझे बाबा किती हो शोक करित असतील ! तो विचार मनांत आला म्हणजे पोटांत कसं अगदीं तोडूं लागतं ! रायमल, रात्रंदिवस पाणी गाळून गाळून हे डोळे अगदीं कोरडे ठणठणीत झाले ! आणि अन्नाचा रस पोटांत जाऊं लागेनासा होऊन हातपाय अगदीं मोडल्यासारखे झाले ! ! !

राय०—बाईसाहेब, प्रत्यक्ष काळाचाही समाचार घेणारे, हा विस्तीर्ण आकाशमंडप एका तडाक्याने खाली हाणून पाडणारे, कैलासपर्वताचें एका आघातानें चूर्ण करणारे, एका वाणाचें पांताळांतली गंगा वर आणणारे, आणि आपल्या निःसीम मर्त्रीने ईश्वराला वाटेला तसा वांकविणारे पांडव-प्रत्यक्ष ईश्वराचे अवतार-यांना सुद्धां ग्रहांची पीडा होऊन ते गाय होऊन जाऊन परसेवेचा तुकडा आणि वनांतली कंदमुळे तोंडांत कोंबू लागले तेथे आपला काय पाड ! श्रीकृष्णानें कौरवांच्या पातकांचें षण घडे भरतांच जसे पांडवांस सहाय होऊन दुष्टांचें निर्दालन केलें ! तसेच प्रत्यक्ष कृतांतानें राणा भीमदेवाच्या आंगांत सेचार करून त्यास रणसंप्रामास उद्युक्त केलें आहे ! आतां लवकरच रणदेवीच्या भयंकर जबड्यांत हजारां तुकांची आहुति पडेल, आणि समरभूमीवर त्यांच्या प्रेतांचा प्रचंड ढीग पडेल ! ! !

पद्मा०—त्या महा साध्वी द्रौपदीची पुण्याई सबळ, म्हणून तिला श्रीकृष्णानें सहाय होऊन दुःखमुक्त केलें ! हे द्वारका-

धीशा नारायणा, या अभागीची तुला करुणा येऊन, हिला सो-
डीव एकदां! त्या महासाध्वीनं आपल्या शब्दांनी तुला तसा
आळवला बरं!

(गाणें.)

रतिपतीचा तूं तात, नको घेऊं अंत, धांवण्या कसा कोर-
तोस, कसा करितोस । दुर्जनं सोडिली वेणी कर उपाय काय
पदातोस ॥ तूं क्षीराब्धिजामात, लक्ष्मीकांत, इंद्रिगवरा कठीण
होतोस, कठिण होतोस । देह टाकूं पाहे प्राण असुडली मान,
अजुनी अंत किती पाहतोस ॥ (चाल) किती आठवूं
तुजला यादव कुळटीळका । तूं आत्मजीवाचा सखा मोक्ष-
दायका । तूं अनंत रूप हरी ब्रह्मांडपालका । वेळ
मजवर मोठी दाखिव आत्मपाइका । (चाल) कौरव
लागले पाठी, एक जगजेठी, सांगते तुजला । दुर्जन माजले
जवर, नाही तुज खबर, गांजिती मजला । (चाल) शतवर्ग
मिळोनी थोर । शतवर्ग मिळोनी थोर, एकची घनघोर
वेढा घातिला । मी येथें एकली गाय । मी येथें एकली
गाय, करावें काय, सोडवी मजला । (चाल)
अघटीत करुनी उपाय । ये त्वरा धांवण्या धांव । तारका
तार मशीं पाव । ब्रीदाचें जाईल नांव । (चाल बदलून)
दुःख जबर कसें साहील, साहील । नावरे प्राण जाईल,
जाईल । धांव ऐकनि बंधु येईल, येईल । (चाल)
मी तुझी भक्त म्हणवितें मार्ग न्याहाळितें जगत्रजनना रे
जगत्रजनना । अंडजावरी होई स्वार त्वरेनें चाल मारी
दुर्जनां ॥ (मध्येच भोजसज आला असें पाहून रडूं लागते.)

भोज०—मुली हें काय ? खऱ्या रजपूत बेटीचा हा अलंकार आणि हें शस्त्र नव्हे ! खरें शस्त्र (कड्यार पुढें करून) हेंच ! आज मी चाललों, उद्यां रायमल जाईल,—आम्हां लोकांवरील विश्वास क्षणिक होय ! पण हा मात्र तुझा खरा मित्र आणि हेंच तुझें खरें शस्त्र ! धर हें हातांत. कांहीं विकट प्रसंग आला तर हेंच तुझ्या उपयोगी पडेल ! (पद्मावती कड्यार घेते).

पद्मा०—आतां माझी सुटका येथून होणार तरी कशी ? आणि मला आशा धरायला तरी आतां काय उरलं आहे ? मी म्हणतें, मलाही बरोबर घेऊन चला, म्हणजे पुढच्या हाल अपेष्टा तरी सोसाव्या लागणार नाहीत ! महाराज, मी आतां कोणाच्या तोंडाकडे पाहून दिवस कंठावेत ! आपण मला माझ्या बावांच्या सारखे, म्हणून म्हणतें कीं, एकदां आपल्या अंकावर दिलेली ही मान (कड्यार पुढें करून) या शस्त्रानें आपल्याच हातांनी उतरा आणि मग चला ! !

भोज०—हा रायमल, त्याच्या जीवांत जीव आहे तो-पर्यंत तुझ्या केंसाला सुद्धां ढका लावं देणार नाही. (रायमलाकडे वळून) रायमला, तुझ्या अकलेची, तुझ्या राजनिष्ठेची, आणि तुझ्या कर्तृत्वाची पारख होण्याची ही अमूल्य संधि तुला मिळाली आहे ! बादशाहाला तूं मोठा प्यारा झाला आहेस, तेव्हां स्वराजकुलाच्या सेवेचा हा योग दवडूं नकोस येवढेंच सांगणें आहे. तूं धूर्त आहेस, तेव्हां तुला फोडून सांगण्याचें कांहीं कारण नाही. माझ्या प्रमाणें तुझी ही उचलवांगडी जर झालीच, आणि (पद्मावतीकडे वळून) पद्मावती, जर कांहीं अवघड प्रसंग आलाच तर घे हे शस्त्र उगांत खुपमून आणि सुट या जाचांतून ! ! कोणत्याही रीतीनें आपल्या कुळाला बद्दल लागेल असे वर्तन कधींही करूं नकोस ! तूंही चतुर आहेसच.

पद्मा०—महाराज, आपला आशीर्वाद असावा, म्हणजे तोच माझें रक्षण करील !

भोज०—तो सर्व साक्षी कनवाळू परमेश्वर लवकरच तुझी

आणि तुझ्या आईवापांची भेट करवील, आणि योग्य पतीशीं तुझा विवाह होऊन तूं आनंदांत नांदशील !

राय०—आपल्या समक्ष हा प्राण राजकन्येच्या चरणीं अर्पण केला आहे ! हा देह जमिनीवर पडेपर्यंत मी आपल्या ब्रीदाला विसरणार नाहीं ! !

भोज०—मुली, पुरे कर हा अश्रुपात ! राणाभीमदेवासारखा वीर-वाहू आणि जयसिंहा प्रमाणे रणधीर खवलून गेल्यावर पृथ्वी मयानें कंपायमान होईल ! मग या तुर्कांची काय कथा !! रायमलावर पूर्ण विश्वास ठेऊन स्वस्थ राहा, म्हणजे परमेश्वर तुला सुखरूप ठेवील ! अरण्यांत गेल्यावर तेथलें वैभव मला कांहीं कमी नाहीं ! कंदमुळा सारखें अन्न, स्वच्छ झऱ्याचें पाणी, गिरी-गुहेसारखें घर, लतापत्रा सारखा मऊ विछाना, मनाचें रंजन करून घेण्यास चंद्रकिरण, हरिणें आणि हिंस्र पशू यांच्या सारखे स्नेही, आणि रात्रंदिवस परमेश्वराचें ध्यान अशा सर्व गोष्टींची अनुकूलता असल्यावर मग काय कमी !! मुली आनं-दानें राहा.

(पडदा पडतो.)

भोज०—या तुर्कांच्या सेवेला हा अखेरचा सलाम आणि यांच्या या अपवित्र देहांचा या नेत्रांना शेवटचाच विटाळ !! या अहमदशाहाच्या आज्ञापासून तों आज तागायतं नेकीनें आणि इश्रतीनें नौकरी बजावून अखेर हा परिणाम व्हावा आं ! थोडी सरशी झाली नाहीं तीच यांनीं चढव जाऊन, अंगावर चढलेल्या निशेत माझा असा अपमान करावा आं ! आमच्या आज्ञापण-जांनीं, आमच्या बापानें, आणि शेवटीं मींही आपले सगळें जन्म स्वदेश, स्वबांधव आणि स्वधर्म यांची पायमल्ली करणाऱ्या या तुर्कांच्या सेवेत घालविलें आं ! या अहमदशाहाचा आज्ञा, सुलतान मुजफ्फरखान, यानें जेव्हां पाटणचा राजा, मंडलगडचा राजा, झालवाह्याचा राजा, आणि ईडरचा राजा रणमूळ यांच्याशीं सा-

मना बांधला, त्यावेळीं त्यानें माझीच सल्ला घेतली होती ! त्याच रणमुल्लाचा मुलगा गुणाभीमदेव आतां पूर्वीचा सूड उगवून घेण्याकरितां आला आहे ! ज्यानें आपल्या आज्यास विषाचा प्याला देऊन राज्य बळकाविलें, तो हा अहमदशाहा रजपूत लोकांवर र-हेम करणार आहे काय ! ! आम्हीं आपली डोकी या तुर्कांच्या पुढें घांसून घांसून आमच्या कर्तबगारीची आणि आमच्या शहाणपणाची ही अखेर करून घेतली आं ! राजकारणांच्या मसलतींचा विचार करून करून, या बथ्यड झालेल्या डोक्यांतून, मोक्ष मार्ग सुगम करून घेण्याची शकल आतां कोतून निघणार ! ! आणि तारुण्याचा जोम निघून गेलेलें हें शरीर ईश्वराच्या खडतर सेवेला कसे टिकणार ! ! ! यमराजानें या प्राण्याला आपल्या पुरीत नेण्याकरितां, याला सजविण्यास सुरवात केली ! आतां आमची इहलोकची वस्ती किती दिवस टिकणार ! या शरीरावरची कांति आणि तेज पार नाहींसें होऊन, हीं कातडीं सुरकतून जाऊन सर्वांगावर पांडुरता आली ! पूर्वीच ते काळेमोर केश, आतां पांढरे स्वच्छ झाले ! अंगातली धमक नाहींशी होऊन गात्रें शिथिल पडली ! या नेत्रांतील तें पूर्वीचें तेज नष्ट होऊन दृष्टि अंधुक झाली ! आणि यांतून पू वाहूं लागला ! तांबूल खाऊन ज्या तोंडाला पूर्वी धमघमाट येत असे त्याच तोंडांतून आतां लाळ झिरपूं लागली ! ती शुभ्र दंतपंक्ति अदृश्य होऊन तोंडाचें बोलकें झालें ! ज्या जिव्हेनें पूर्वी रसाळ शद्ध काढावेत तीच जिव्हा पंकी रुतलेल्या ढोरा प्रमाणें लुळी पडली ! वाऱ्यानें जसें गवत हलतें तसा या शरीराला कंप भरला ! आणि आतां आम्ही परमेश्वराला कसे आळवणार ! ! तारुण्याच्या भगांत मौजा मारून वृद्धपर्णी परमेश्वरास वश करून घेण्याच्या मार्गास लागूं असा जे कोणी मूढ संकल्प करीत असतील त्यांनीं ही माझी स्थिति पाहून वेळींच सावध व्हावें ! ! ! आतां रानांत जाऊन त्या ठिकाणीं कृतकर्मांचा पश्चात्ताप करून राहिलेलें आयुष्य कंठणार ! पण अहमदशाहा तं पकें ध्यानांत ठेव कीं, रजपूत शूर बच्चे

तुझ्या या धुंड झालेल्या नेत्रांत चांगलेच अंजन घालतील ! तुझे हजारां लोक रणांत पडून, तुम्हा लोकांचा नक्कशा खाली उतरेल ! तुमचे कच्चे वच्चे तुम्हाला गिरफतार करतील ! तुम्हाला विषाचे पेले देतील ! तुमचे खून करतील !! आणि तुमचे हाल हाल करून, तुम्हाला ठार करतील !!! (पडदा पडतो.)

अंक दुसरा समाप्त.

अंक तिसरा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—जुनागड शहर—जयसिंहाच्या वाड्यांतील दिवाणखाना.

(चंपावती मुलाला घेऊन त्याच्याकडे पहात पहात प्रवेश करते.)

चंपा०—कायरे, तुला आतां असं घेऊन कुठवर तरी वसावं ? खाली ठेवायचा उशीर कीं गुलामाच्या अंगाला जसे कांटे बोचतात ! वा ! राग भरलेलं कसं तेव्हांच समजतं ! हां, जर का आतां रडवें तोंड केलंस तर बघ मग. -दुसऱ्याजवळ अगदीं जायला नको, अजून तुला नाही का झोंप घेत ? आतां घरीं यायचं झालं म्ह-

मना बांधला, त्यावेळीं त्यानें माझीच सल्ला घेतली होती ! त्याच रणमूलाचा मुलगा गुणाभीमदेव आतां पूर्वीचा मूढ उगवून घेण्याकरितां आला आहे ! ज्यानें आपल्या आज्यास विषाचा प्याला देऊन राज्य बळकाविलें, तो हा अहमदशाहा रजपूत लोकांवर रहेम करणार आहे काय !! आम्हीं आपली डोक्यां या तुर्कांच्या पुढें घांसून घांसून आमच्या कर्तव्यगारीची आणि आमच्या शहाणपणाची ही अखेर करून घेतली आं ! राजकारणांच्या मसलतींचा विचार करून करून, या बथ्यड झालेल्या डोक्यांतून, मोक्ष मार्ग सुगम करून घेण्याची शकल आतां कोढून निघणार !! आणि तारुण्याचा जोम निघून गेलेलें हें शरीर ईश्वराच्या खडतर सेवेला कसे टिकणार !!! यमराजानें या प्राण्याला आपल्या पुरांत नेण्याकरितां, याला सजविण्यास सुरवात केली ! आतां आमची इहलोकची वस्ती किती दिवस टिकणार ! या शरीरावरची कांति आणि तेज पार नाहीसें होऊन, हीं कातडीं सुरकुतून जाऊन सर्वांगावर पांडुरता आली ! पूर्वीच ते काळेभोर केश, आतां पांढरे स्वच्छ झाले ! अंगातली धमक नाहीशी होऊन गात्रें शिथिल पडली ! या नेत्रांतील तें पूर्वीचें तेज नष्ट होऊन दृष्टि अंधक झाली ! आणि यांतून पू वाहूं लागला ! तांबूल खाऊन ज्या तोंडाला पूर्वी घमघमाट येत असे त्याच तोंडांतून आतां लाळ झिरपूं लागली ! ती शुभ्र दंतपंक्ति अदृश्य होऊन तोंडाचें बोलकें झालें ! ज्या जिव्हेनें पूर्वी रसाळ शद्ध काढावेत तीच जिव्हा पंक्ती हतलेल्या दौरा प्रमाणें लुळी पडली ! वाच्यानें जसें गवत हलतें तसा या शरीराला कंप भरला ! आणि आतां आम्ही परमेश्वराला कसे आळवणार !! तारुण्याच्या भरांत मौजा मारून वृद्धपर्णी परमेश्वरास वश करून घेण्याच्या मार्गास लागं असा जे कोणी मूढ संकल्प करीत असतील त्यांनीं ही माझी स्थिति पाहून वेळींच सावध व्हावें !!! आतां रानांत जाऊन त्या ठिकाणीं कृतकर्माचा पश्चात्ताप करून राहिलेलें आयुष्य कंठणार ! पण अहमदशाहा तं पकें ध्यानांत ठेव कीं, रजपूत शूर बच्चे

तुझ्या या धुंड झालेल्या नेत्रांत चांगलेच अंजन घालतील ! तुझे
हजारों लोक रणांत पडून, तुम्हा लोकांचा नक्काशा खाली उतरेल !
तुमचे कच्चे बच्चे तुम्हाला गिरफतार करतील ! तुम्हाला वि-
षाचे पेले देतील ! तुमचे खून करतील !! आणि तुमचे हाल
हाल करून, तुम्हाला ठार करतील !!! (पडदा पडतो.)

अंक दुसरा समाप्त.

अंक तिसरा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—जुनागड शहर—जयसिंहाच्या वाड्यांतील
दिवानखाना.

(चंपावती मुलाला घेऊन त्याच्याकडे पहात पहात प्रवेश करते.)

चंपा०—कार्ये, तुला आतां असं घेऊन कुठवर तरी बसावं ?
खाली ठेवायचा उशीर कीं गुलामाच्या अंगाला जसे कांटे बोंचतात !
वा ! राग भरलेलं कसं तेव्हांच समजतं ! हां, जर का आतां रडव
तांड केलंस तर बघ मग, -दुसऱ्याजवळ अगदीं जायला नको,
अजून तुम्हा नाही का झोंप घेत ? आतां घरीं यायचं झालं म्ह-

णजे सांगेन, कीं आपल्या मुलाला आतां आपणच संभाळा. हा भिला अगदीच खोडीत नाही. (त्याला खेळवत.) हां, पसरले एकदां तें बोळकं !—तुझ्याशीं आपलें असंच खेळत वसावंका सगळ्या दिवसभर ? मघापासून एक प्रहर झाला, अशी घेऊन वसलें आहे. आतां किंनई माझ्या हाताला कळ लागली वरंका—अम्मळ मोठा झालास म्हणजे या गमजा कशा चालतात तें पाहीन मग ! (जयसिंह प्रवेश करतो.)

जय०—कोणार्शी चालल्या अहित या लांब लांब गोष्टी ? दिलीपार्शी कीं काय ? त्याला इतक्यांतच गोष्टी सांगायला यायला लागल्या वाटें !

चंपा०—अस्सं याच्याशीं गोष्टी सांगत वसावं लागतं वरंका दिवसभर ! अशी एकसारखी टकळी चालवावी तेव्हां रडें थांबतं ! आतां किंनई आपणच याला संभाळावं—एकदां अनुभव आला म्हणजे वरं !

जय०—(मुलास घेऊं लागतो—मुलगा तोंड रडवें करतो असे पाहून) वा ! (ओरडून) हां, खबरदार रडें आणलेस तर—

चंपा०—(मुलास परत घेऊन रागानें) इतकं नको कांहीं मोठ्यानें ओरडायला ! त्याला धाक दाखवायला तो का मोठा का झाला आहे ? तरी वरं याला आम्हीच नेहमीं संभाळतां. असं हिडीस पिडीस केलं तर पोरगं आंग तरी धरील का ? (मुलास) उगा ! उगा ! तुला नाहीं हो. (त्याला पदराखालीं घेते. तो रडायचा राहिला असें पाहून) मी नाहीं गडे, पण खरंच सांगायचं होईना हा कुणासारखा आहे तो ?

जय०—खरोखर हा मातृमुखी आहे. (मुलाकडे पाहून) हा लबाडा, तें हसणें बघ अगदीं तुझ्यासारखे; हसतांना गाल बघ अगदीं तुझ्यासारखेच खोल जातात ! तें डोक्यांच पाणी, ती नाकाची ठेवण, अगदीं हुबेहुब तुझीच प्रतिमा !

चंपा०—आणि हे जावळाचे कुरळे केश, ही कपाळाची पट्टी, हे सबक हात, आणि ही सुरेख पावलं ! नकोवाई ! (मुलास पोटाशी घट्ट धरून) माझ्या सोनक्याला दृष्ट लागेल ! !

जय०—बायकांना मूल झाले, की नवऱ्यावरची त्यांची प्रीति कमी झालीच म्हणून समजा ! त्यांचे लक्ष मग दोन ठिकाणी वाटले जाते. !

चंपा०—आपले काहीतरी बोलायचं झालं, मुलासारखा दुसरा प्रीतीचा ठेवा तो कोणता ! भलतंच काहीतरी—मूल झालं म्हणजे प्रेम अधिक वाढतं का कमी होतं ? आमचं बायकांचं असं नाही हो—

जय०—खरंच का हे ? कां. आपले उगाच तोंडोपुरते. ?

चंपा०—खरंच म्हणजे सगळ्या जगांत आपण नेहमी पहात नाही का ? की पहिल्यानदां नुसते काही दिवस गेले आहेत इतकं कळलं पुरे, उभयतांना किती म्हणून आनंद होतो. आणि पुरुष थडा करायला लागले म्हणजे बायकांना केवढा अभिमान चढतो ! एकदां हातीं पायीं सुटून मुलगा झाला, म्हणजे उभयतांच्या मनाला केवढा उल्लास वाटतो ! केवढी धन्यता वाटते ! ! मग मुलगा रांगत एकमेकांकडे जाऊं येऊं लागला, म्हणजे उभयतां मुलाला पोटाशी धरून, त्याला आनंदाश्रुतीं न्हाऊं घालतात ! आणि मुलगा बोवड्या शब्दांनीं उभयतांच्या नांवानं हाका मारुं लागून, वाळक्रीडा खेळुं लागला म्हणजे तर उभयतांचा आनंद गगनांत माईनासा होतो ! ! मुलाला सोडून दूर होऊं नये, त्याच्या प्रत्येक गोष्टीचं कौतुक करावं, असा नाद लागतो. ! मग बाई, या सर्व गोष्टींवरून इकडची प्रीति मुलं ओढून नेतात, कीं द्विगुणित करतात ते आपणच सांगायचं. ?

जय०—लाडके, तं तर मला अगदी थक केलेस. ! !

चंपा०—(मुलाचा मुका घेऊन.) ही सगळी सोमनाथाची कृपा आहे ! (ती मुलास खेळवते. जयसिंह सांचित बसतो.) अग बाई,

धोलायचं कां नाही ? आतांशा असं झालं आहे तरी काय ? मधेच असं सांचित कां बसीयचं ? रात्रीदिवस मनाची तळमळ, स्वस्थ झोंप नाही, नेहमी विचारांत गुंग, ही सगळी कृति माझ्या ध्यानांत कां येत नाही ? पण खरंच मला नाही का सांगावचं ? काय होत आहे तें ?

जय०— काहीं नाहींग, वेडी नाहीतर—काहीं तरी म्हणतेस—

चंपा०—असं काय वरं, मला सांगण्यासारखे का नाही ? मी आज किती दिवस असं पाहते आहे.—पण किनई विचारण्याचा धागच होत नाही. आज मला कळलंच पाहिजे. आपली अशी स्थिति पाहून मला काहीं गोड का लागतं ! पण सांगावचना ? असं काय तें ?

जय०—अगोदर मला वचन दे, कीं मी जसे सांगेन तसे ऐकशील म्हणून. हट्ट धरून बसणार नाहीस, संतोषानें मी सांगेन तसे कबूल करशील, असं वचन देशील तर सांगतो ?

चंपा०—म्हणजे, मी आजपर्यंत कधीं आपल्या मर्जावाहेर वागलं आहे का ? कधीं आपलं एकलं नाही, हट्ट धरून बसलं, आपली अवाज्ञा केली, आपल्या सुखाकडे दुर्लक्ष केलं, असं कधीं तरी झालं आहेका ? मग वाई आतांच वचन तें कशाला हवं ! खरंच मी आपण सांगाल तशी वागेन. पण सांगावचं ना एकदां ?

जय०— लाडके, या प्रांती सर्वत्र यवनमय होण्याचा समय अगदीं जवळ आला आहे ! राजकन्या पद्मावती तुझीच्या द्वार्ती लागून सर्व रजपुतांच्या तोंडाला काळोखी लागली ! तुर्कांनीं कालच धोरीपावटीचा किल्ला सही केला ! महाराज सामंतसिंहाचांचे घेय सुटलें आणि सर्व सरदार माना खाली घालून बसले ! ही स्थिति पाहून भीमदेवानें सर्व सरदारांस धोर देऊन महाराजांचे एकांती सांत्वन केलें ! “ स्वारीचें आधिपत्य रोणा भीमदेवानें संभाळावें ” म्हणून महाराजांनीं आज्ञा केली. आणि समा-

गमें मीही निघावें असें तुचविलें. “ स्वामीची आज्ञा सिरसा वंश आहे, ” असें भीमदेवानें उत्तर देतांच महाराजांनीं भीमदेवास पोषाक व विडे देवविले ! राजघराण्यांत केवढा आकांत गुदरला आहे म्हणून सांगें !

पद्मा०—राजवाड्यांतील दासी आतांच इथें आली होती, तिनं मला ही गोष्ट सांगितल्यापासून मनाला कांहीं गोड लागत नाहीसं झालें आहे ! देव फिरलं तेथें कोणाचा उपाय !!

जय०—लढाईची कडेकोट तयारी होऊन राजघराण्यांतील आणि इतर रजपूत स्त्रिया आणि मुलेंवाळें गिरनार किल्ल्यांत पाठविण्याचा सरकारांतून हुकूम सुटला असून, तुलाही तिकडेच गेलें पाहिजे. तर आतां हांसत मुखानें “ मी आनंदानें जातें ” असें म्हण, म्हणजे झालें.

चंपा०—अगबाई, लढाईचं नांव ऐकलं म्हणजे आंगावर कांटाच उभा राहतो ! मला एकटीला कसं करमेल कोणजाणं ! मनांत मेल्या नाहीं नाहीं तसल्या कल्पना येऊन पोटांत भडभडून येईल ! रात्रंदिवस डोळ्याला डोळा लागणार नाहीं ! आपलं कसं होईल, काय होईल, अशी एकसारखी उरांत धडकी भरेल ! मला उभेवारे सुटतील ! हें सगळं खरं, पण माणीक जसं साहाणेवर लावून जिल्हई केलं असतां शोभतं, तसा रणशूर पुरुष जखमा लागूनच शोभतो !! आणि तशांत रजपूत पुरुषांच्या रणोत्साहाला तर उपमाच नाहीं !! बाई अंबाबाई, एकदां सुखरूप घरां परत आण, म्हणजे तुझा उत्सव करूं ! खरंच, आपण विजयी होऊन आलांत म्हणजे सोमनाथाच्या नांवांनं लक्षभोजन घालायचं बरंका !!

जय०—(मनाशीं) परमेश्वरा, अशीं धूर्त आणि स्नेहार्द्र स्त्री, आणि राणा भीमदेवासारखा विपत्समयींही धीर देणारा मित्र, या दोन धनांची जोड देऊन तूं मला धन्य केलेंस !!

चंपा०—राणा भीमदेव अजून आले नाहीत ते ? आपण उभयतां एकदमच निघणारना ?

जटाकटाहसंभ्रमभ्रमन्निलिपनिर्झरी- ।
 विलोलवीचिवल्लीरिविराजमानमूर्धनि ॥
 धगद्धगद्धगज्ज्वलल्लाटपट्टपावके ।
 किशोरचंद्रशेखरे रतिः प्रतिक्षणं मम ॥ २ ॥

भीम०—(शंकरास प्रणाम करून)

प्रफुल्लनीलपंकजप्रपंचकालिमप्रभा- ।
 बलंबिकेठकंदलीरुचिप्रबद्धकंधरम् ॥
 स्मरच्छिदं पुरच्छिदं भवच्छिदं मखाच्छिदं ।
 गजच्छिदांधकच्छिदं तमंतकच्छिदं भजे ॥ ४ ॥
 अखर्वसर्वमंगलाकलाकदंबमंजरी- ।
 रसप्रवाहमाधुरीविजृंभणामधुव्रतम् ॥
 स्मरातकं पुरांतकं भवांतकं मखांतकं ।
 गजांतकांधकांतकं तमंतकांतकं भजे ॥ २ ॥

जय०—(शंकरास नमस्कार करून)

प्रचंडवाडवानलप्रभाशुभप्रचारिणी ।
 महाष्टसिद्धिकामिनीजनावहूतजल्पना ॥
 विमुक्तवामलोचनाविवाहकालिकाध्वनिः ।
 शिवेति मंत्रभूषणा जगज्जयाय जावताम् ॥ ६ ॥
 शांतं पद्मासनस्थं शशधर मुकुटं पंचवत्कं त्रिनेत्रं ।
 शूलैवज्रैश्च खड्गं परशु मभयदं दक्षभागे वहंतं ॥
 नागं पाशंच घंटां प्रलयहुतवहं सांकुशं वामभागे ।
 नानालंकार युक्तं स्फटिक मणिनिभं पार्वतीशं नमामि ॥ १ ॥

(गुलाबसिंग घाबन्या घाबन्या प्रवेश करो.)

गुलाब—महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे शत्रूकडील बातमी आण-
 व्याकरितां हेर पाठविलें होते ते आतांच परत आले. आपण आज-

श्रीशंकराचें दर्शन घेऊन तसेच स्वारीस निघणार, ही बातणी शहास कळून तो आपणावर येथेंच हल्ला करणार अशी बातमी हे रांनीं आणिली आहे !

सामत०—शत्रूकडील लोक कितीही असोत, आज खासा लढाईत पाडाव करून मात केलीच पाहिजे !

भीम०—महाराजांनीं वेफिकीर रहावें. हे आमचे रणवहादूर आज असा आकांत करून सोडतील कीं, आज हा दारुण प्रसंग पाहून हा कालपर्यंत स्वर्गीं गाढ निद्रेंत गुंग झालेले देव खडबडून जागे होतील !! महाराजांनीं विनास राहून आदब बजावीत चलावे, मी मध्यभाग धरतो, आणि जयसिंह दूमदारी करतील.

सामत०—(ब्राम्हणांकडे वळून) अहो श्रेष्ठ हो, आम्ही परत येईपावेतो शंकरास रुद्राचें आवर्तन चालू ठेवा. श्रीशंकरानें आम्हांस विजयी केलें, म्हणजे सहस्रशः गोप्रदानें करून, सहस्रभोजन घालून, ब्राम्हणांस सुवर्ण मुद्रा दक्षणा देईन ! (शंकराच्या मस्तकावरील फुलें खालीं पडतात !) अहाहा ! ईश्वराच्या मस्तकावरील फुलें खालीं पडलीं !! परमेश्वरानें प्रसन्न होऊन कौल दिला !!! सरदारहो आज आपली लढाईत फत्ते खास होणार ! कसाही आणीबाणीचा प्रसंग आला, तरी माघार न घेतां निकरानें चढ कर, म्हणजे फत्ते झालीच म्हणून समजा !!

जय०—तुर्काना आज शेवटचें हेंच निर्वाणीचें उत्तर, कीं एक तर रजपुतांचा अंमल सर्वत्र होऊन, तुर्क स्त्रियांच्या कठोर विलापानें भूमंडळ दणाणून जाईल ! किंवा यवनांची सरशी होऊन रजपूत स्त्रियांनीं पेटवलेल्या सहस्रशः चितांच्या धुरानें आणि डण्ण ज्वालेंतें स्वर्गस्थ देव डगमगून आकाशमंडप डळमळेल !!

(दयाळींसंग घाबऱ्या घाबऱ्या प्रवेश करतो.)

दयाळ०—आले गनीम ! चला निघा.

सामत०—किती अंतरावर आहेत ?

वखत०—बराबर दोन कौसांच्या छट्यावर आहेत. आता मी एका टेंकडीवरून पाहिले. अरब लोकांनी कमरबस्ता करून तोडे शिलगावले आहेत. सर्वांच्या पुढे सुमार वीस हजार करोल चालले आहेत. मध्यभागी बादशाहाचा हत्ती चालला आहे. खवासखान्यात जंगीखान आणि दिलावरखान बसले असून सर्व सरदार बाजूबाजूने चालले आहेत. त्यांनी आपला मोर्चा देवळावरच धारला आहे असे दिसते !

भूमि०—आमच्या फौजा त्यांच्या तोंडावर तावडतेव रवाना झाल्याच पाहिजेत.

सामत०—(भूमिदेव व जयसिंह यांस आलिंगन देऊन) मी तुम्हांस मित्रांप्रमाणे भावांप्रमाणे आणि पुत्रांप्रमाणे समजतो—लढाईत तुम्ही जवामदीं कराळ यांत तर शंकाच नाही, पण माझा शयट्या उपदेश हा आहे की, लढाईत कच खाल्ल्यांत तरी हरकत नाही. शत्रूला पाठ दाखवून रणांतून पाय कधीही माथार घेऊन येऊ नका. तुम्हांस विजयश्रीनें माळ घातली तर करपणाने कत्तल करू नका. हे देह स्वधर्म, व स्वदेश रक्षणासाठीं भूमीवर पतन पावले तर मोक्ष मिळेल, आणि विजयी झालांत तर आपली कीर्ति मागे अमर ठेवाल ! ! श्रेष्ठहो आपला आशीर्वाद आम्हा सर्वांस मिळावा !

+ ब्राम्हण०—(आशीर्वाद देतात)

स्वस्त्यतु ते भवसदा विभवस्य यात्र

सामन्तसिंह ! हर शत्रुगजावलंपम् ॥

भो भूमिदेव ! रिपवो भयसाविशन्तु

संपादयाशु विजयं जयसिंह ! संख्ये ॥ १ ॥

(सर्व सरदार “ जयहर जयहर ” घोष करतात. पडदा पडतो.)

आपली इच्छा मागे घ्या—०

इच्छा घ्या—०

प्रवेश तिसरा.

स्थल.—सोमनाथाचें मंदिर व रजपुतांची छावणी
यांचे सधील जंगल.

(ईडरचा राणा भीमदेव व जयसिंह प्रवेश करतात.)

जय०—मित्रा, तुझी माझी ही अखेरचीच मुलाखत !

भीम०—ईश्वर कृपा करील तर आपण उभयतां लवकरच भेटूं !

जय०—भेटतो का गचतो, माहीत कुणाला ! लवकरच लढाईस तोंड लागेल, त्याच्या पूर्वी तुला कांहीं सांगायचें आहे.

भीम०—लढाईशिवाय मला आतां कांहीं दिसतही नाही आणि भासतही नाही !

जय०—पण एकच शब्द—आणि तोही माझ्या बायकोबद्दल.

भीम०—काय ? चंपावती बद्दल ! म्हणजे !

जय०—एकाक्षणांत आपण कदाचित् स्वर्गाची वाट धरूं !

भीम०—किंवा जयप्राप्ति होऊन वैभवाच्या शिखरावरचढूं !

जय०—कदाचित् आपणापैकी एकचजण लढाईत कामास येईल !

भीम०—किंवा दोघेही कामास येतील !!

जय०—दोघे जर कामास आलों तर महाराज सामंतसिंह माझ्या बायकोचें आणि दिलीपाचें संरक्षण करतीलच ! नाही तर परमेश्वराला माझी लाज आहेच ! पण मित्रा मीच जर रणांत पडलों तर माझ्या मुलाचा तूच बाप हो आणि माझ्या बायकोचें तूच संरक्षण कर. (त्याच्या गळ्यास मिठी मारतो.)

भीम०—हा वेड्या ! हें तू का मला सांगायला पाहिजेस ? पण युद्धसिंघनघातांना तुझ्या नेत्रांस अभु ! हें कांहीं शुभ चिन्ह

नव्हे !! तथापि लढाईस जातांना खरा रजपूत शुभाशुभ चिन्हे मनांत आणीत नाहीं ! दाही दिशा झाला शुभच भासतात !!

जय०—असे विचार माझ्या मनांत आल्याने, मी म्हणजे लढाईत कच खाईन असे तू समजू नकोस ! पण काय असेल तें असो, एकाएकीच माझ्या मनांत असे विचार येऊं लागले आहेत ! पण तूं मला वचन देईनास ?

भामि०—हें घे वचन (त्याच्या हातावर हात मारतो) मी आतां या बाजूनें मध्यमार्गी शिरतो आणि तूं तिकडून पिच्छाडी धर. (दोघे दोन बाजूनीं जातात.)

प्रवेश चवथा.

स्थळ.—सपाट मैदान.

(एक आंधळा म्हातारा आणि त्याचा नातू गुलाब प्रवेश करतात.)

म्हातारा—बेटा गुलाब, अजून छावणींत कोणीच परत आले नाहींत कांरे ?

मुलगा—आजोबा, देवळांतून ते परभारेंच शत्रूवर चाल करून गेले.

म्हातारा—बेटा गुलाब, एखाद्या झाडावर चढून लढाई कशी काय चालली आहे, फौजा कशा उभ्या आहेत, तें पाहून मला सांगतोस ?

मुलगा—हो आजोबा, पण तुम्ही इथेंच उभे राहा. मी या झेजारच्या झाडावर चढतो अं. (झाडावर चढतो लांबवर पाहून) अरे बापरे ! किती हे लोक ! आजोबा, लक्षावधी लोक आहेत वोआ !! रुप्याच्या अंबारांत आपले महाराज आंगांत तमामी पोषाक करून बसले आहेत. त्यांचा हत्ती भगदीं बिनशाल चालला

आहे. आजोबा, हत्तीच्या मस्तकावर जरी वादली बांधली असून वर पिंपळ पान आहे. आजोबा, त्याचे दांत सोन्यापे मढविलेले असून त्याच्या गळ्यांत घुंगुरमाळा आणि रुप्याच्या घंटा बांधल्या आहेत. पाठीवर मखमाली गाशा टाकलेला असून गाशाच्या सभोवती कलांबतूची झालर आहे. त्याच्या पायांत रुप्याचे तोडे आहेत. अवब !!

म्हातारा—बेटा गुलाब, तें असो. पण आपली फौज कशी उभी आहे तें सांग अगोदर.

मुलगा—आजोबा, कमरग्यांत ईडरचा राणा भीमदेव हत्तीवर बसला असून त्याच्याच शेजारी जरीपटक्याचा हत्ती उभा आहे. भीमदेवानें आपली फौज दुतर्फा फण्यानें उभी केलेली आहे. मधून घोडदळ उभें केलेलें आहे. सजविलेल्या जिलबेच्या हत्तींच्या रांगा सर्वांच्या पुढें उभ्या आहेत. सोन्याचे गंडे पट्टे, गळ्यांत मोहनमाळा, पायांत पैजण, पाठीवर भरगच्ची झुला, त्यांच्यावर कलग्या, असा घोड्यांचा मोठा जमाव उभा आहे. महाराजांचे हत्तीसभोवती हजारां जिलबेचे लोक, म्हणजे बोथार्टांवारदार, विटेवारदार, खासबदार, बाणदार, आणि लगी, अशी खाशी जिलीव उभी आहे. जयसिंह्यांनीं पिच्छाची सांभाळली आहे. त्यांच्या हत्तीसभोवतीं मानकरी, शिबेदार आणि झाडून सरंजामी लोक उभे आहेत. अंगांत झगा, हातांत भाला, कमरेला तलवार, पाठीला ढाल, पायांत किनखापी विजारा, असे घोडेस्वार, भालेकरी, आडहत्तारी आणि करोल उभे आहेत. आजोबा, सर्वांच्या पुढें तोफखाना उभा केलेला आहे ! आजोबा, आतां लवकरच धडेबाजी सुरू होईल नाहीं ?

म्हातारा—बेटा गुलाब, शहाची फौज कशी कशी उभी आहे रे ?

मुलगा.—आजोबा, ती फार लांब आहे. मला चांगलीशी दिसत नाहीं. मग का इतक्यांतच बरवाद झाली कीं काय कोण जाणें ! मुसलमानां फौजेत सैदान वाजत आहेत, आणि आपल्या फौजेत,

सरसा आपल्या महाराजांचा हत्ती घायाळ होऊन महाराज खाली आले !! बादशाहाच्या फौजेने लढाईची मोठी लगट केली. पुष्कळ रजपूत त्या प्रसंगी कापले गेले !!! महाराज ही बरेच जखमी झाले आहेत ! पळा. पळा. (निघून जातो.)

मुलगा.—(आजोवाला फरफर ओढीत) चला चला, आजोवा, आपण त्या पलीकडच्या झाडाच्या आड लपू चला. (एका कोपऱ्यांत जाऊन उभे राहतात.) (घायाळ झालेला सामंतसिंह, शूरसिंग व कित्येक सरदार प्रवेश करतात.)

सामंतसिंह.—आह्मांवर केवढा हा परमेश्वराचा कोप ! हत्तीच्या किलाऱ्यांत पाय अडकल्यामुळे जबर जखम झाली. या सामंतसिंहाच्या मुलीने तुर्कांच्या घरी राहून आयुष्य कंठावे आणि ते या पंढाने सहन करावे ! धिक् ! धिक् !! अरे क्षात्र तेजाचा हाच कारे प्रताप !! या सामंतसिंहाने रणभूमीला पाठ दाखवून उलट खावी अं !! मघांचे ते तुंबळ युद्ध पाहून स्वर्गातून पुष्पवृष्टि करणारे देव, ते पहा अश्रु टाळावयास लागले ! आणि विमानांत बसून आलेल्या अप्सरा, त्या पहा परतल्या ! अहो शूरसिंग, या अधमाच्या तोंडांत रणधूळ कोंबून, या याला यमपुरीच्या अमंगळ दुर्गंधी कूपांत फेंकून ! नाही तर, फध्सा याच्या तोंडाला शूर रजपूतांचे रणभूमीवर पडलेले रक्त ! आणि टाका याला जमीनीत गाडून !!

शूर०—महाराजांनी थोडी विश्रांति घ्यावी-

सामंतसिंह.—काय धोर प्रसंग हा ! ही माझी स्थिति पाहून रजपूत विरांनी धीर सोडल्यामुळे शेंकडों रजपूत गनीमांनी कापले ! काहीं जीव घेऊन सैरावैरा पळू लागले ! शूरसिंग तोंडातून शब्द निघत नाहीसा झाला हो ! हे माझे प्राण लढाईची अथेर काय झाली, ते समजेपर्यंत असेच घोठळणार ! माझे शूर सरदार हो, तुम्ही एकवार हिमायत करा, सर्व रजपूतांचा मिलाफ करून जुटीने दुष्मानांशी लगट करा. जा, निघा-पळा (सर्व शिपाई व सरदार जातात.) माझ्या स्वःच्या जीवाचे

मला तर कांहींच वाटत नाही ! आणि माझ्या मुलीबद्दलही इतकें वाईट वाटत नाही ! पण माझ्या लाडक्या प्रजेसाठीं माझं काळीज कसे तिळतिळ तुटतें ! देवा, काय हा प्रसंग आणलास ? (म्हातारा व मुलगा पुढें येऊन).

म्हातारा—बेटा गुलाब, आतां कोणी दीनस्वरानें हळहळतांना तुला ऐकूं आलों का रे ! कोण आहे विचारा कोण जाणें ! तूं कोण आहेस बाबा ?

सामतसिंह—हा मी हताश होऊन बसलों आहे !

म्हातारा—अरे बाबा, आमचे महाराज सामतसिंह खुशाल आहेतना रे ?

सामतसिंह—तो जीवत आहे बाबा !

म्हातारा—मग तूं हताश होऊन दुःख कां करतोस ? आमचे महाराज फार दयाळू आहेत ! तुम्हा ते प्रतिपाल करतील !

सामतसिंह—(गहिंवरून एकीकडे) अहाहा ! काय माझी ही प्रजा आहे ! धन्य मी !! (उघड) पण म्हातारे बाबा, सामतसिंहाचा हो कोण प्रतिपाल करील ?

म्हातारा—परमेश्वर त्यांचें संरक्षण करील ! आमचे महाराज आपल्या प्रजाजनांचें पोटच्या पोरामाणें पालन करितात ! परमेश्वराच्या घरीं हें का रुज नसेल काय ? ईश्वर त्यांना चिरायु करील !

सामतसिंह—(एकीकडे) देवा, तुझी लीला अगाध आहे ! अशा संकटसमयां—दुःखाची परमावधि झाली असतां सुद्धां—तृपितावर तूं या वृद्ध मनुष्याकडून अमृत वृष्टि करीत आहेस ! अहाहा ! प्रजाजनांची काय ही मजवर निस्सीम भक्ति !! ही पाहून कोणाच्या आंगावर रोमांच उभे राहणार नाहीत !!

मुलगा—(लांब पाहिलेंसे करून घाबऱ्या घाबऱ्या) आजोबा, अहो आजोबा, ती पहा—ती स्वारांची दौड आपणाकडे कशी चवताळून येत आहे !

० सामतसिंह—(पाहिलेसें करून) अरे ! हे तर मुसलमानच. खातरानें तेच ! अशा समयीं मजजवळ तलवार सुद्धां नाही ! नाही तर आपणा सर्वांचें रक्षण केलें असतें. आतां या हतभाग्याच्या कपाळीं ढाल ! छळ ! आणि अती नरकवास या शिवाय दुसरे काहीं नाही ! !

(नसीरखान, खानजहान, फेजुद्वला, प्रवेश करतात.)

नसीर०—लाहोलविलाकुवत ! इल्लाबिल्ला ! ए कया गजहबू ! कितनी बडी तकलिफ हुयी !

खान०—(सामतसिंहाकडे दृष्टि जाऊन) वल्ला ! येही सामतसिग है ! या इलाही, ये तेरी कुदरत है !!

फेजु०—(सामतसिंहाला धरून) अल्लाहोअकबर ! अब इसक गिरफ्तार करके ये रास्तेसे हुजूरके तरफ ले चलो. दौडो, दौडो, दौडो. (सामतसिंहास घेऊन जातात.)

म्हातारा—अरे, हे तर महाराज सामतसिंह होते ! हारे देवा, मी कसा अंध झालो ! अरे थेरड्या, एवढें तुझ्या तर्काचें खाबरें कसें झाले ! ! (मुलाला चापट मारून) आणि कारग्या, तं मला पुढे कारे नाही लोटून दिलेस, म्हणजे मी त्या शिखानष्टांच्या नम्र तलवारीवर आपला देह स्वामी-कार्यांतरी अर्पण केला असता ! !

मुलगा—(रडूं लागतो. लांब पाहिलेसें करून) आजोबा, अहो आजोबा, सगळे रजपूत शिपाई इकडेच पळत येत आहेत !

म्हातारा—अरे बेटा, ते राजाला सोडविण्याच्या हेतूनें धूम इकडे येत असतील ! (काहीं शिपाई धांवत येतात; त्यांचे मागून शूरसिग येतो.)

शूरसिग—(सर्व शिपायांस) थांबा, थांबा, तुम्हांस राणा भीमदेव बोलावीत आहे !

एक शिपाई—आमचा राजा गेला ! आतां आम्हांस तोंड देऊन काय कर्तव्य आहे ! नाक गेल्यावर मुखाची काय शोभा ! ! (भीमदेव प्रवेश करतो.)

भीमदेव—अहारे बेहिमती ! अरे तुमच्या आंगां शिपा-
इगिरी नाही तर हातांत कांकणें कां भराना ! ! अरे मरणाला
भिता ? जें “रजपत” हें नांव ऐकून शत्रूंची काळीजें फाटतात,
त्या नांवाला तुम्ही काळाखा लावता, याची तुम्हाला शरम ! !
आतां जो कच खाऊन मोर्चा फिरवील त्याला लाय मारून
जमीन दुभाग करून तेथल्या तेथें गाडून टाकीन ! ! नाही तर
(तलवार जमीनीवर आदळून) घ्या ही समशेर, आणि खुपसा
माझ्या छातीत ! ! म्हणजे अशा पंढांचें मुखावलोकन तरी हो-
णार नाही ! ! ! अरे तुम्ही ह्यात असतां, छत्रपति सामंतसिंह
याना “कैदी” म्हणून मुसलमान लोकांनी धरून न्यावें काय ?
थू तुमच्या तोंडावर ! तुम्हाला ही अक्षरें कानांनी ऐकवतात तरी
कशी ! तुमचा राजा तुम्हांला तुमच्या बापासारखा, त्याला यव-
नांनी बांधून नेला ! आणि तुम्ही येथें स्वस्थ एकमेकांच्या तों-
डाकडे पहात उभे राहिला आहांत ! ! कां तुमची महाराजां-
वर तलफ चढली आहे ! ! काळी तोंडें करून कोठें तरी द-
व्याखोऱ्यांत भागवाई प्रमाणें लपून बसा ! नामर्द ! बेहिमती ! !
लढाईला आले आहेत ! ! ! आर्यभूमातेवर पृथ्वीप्रलयापर्यंत
वीर पुरुष अवतरणार ती पुण्यभूमि तुम्ही जिवंत राहून तुमच्या
सारख्यासच विभूर्तींनीं विटाळणार काय ! अरे तोंफिची एक
सरबत्ती आंगावर आली नाही, तों तुम्ही इतके भ्यालांत कीं
शत्रूला पाठ दाखविलीत !—

शूरसिंग—(मध्येच) ते पहा घोडेस्वार अजून
दृष्टीआड झाले नाहीत !—

भीमदेव—तुम्ही जर हाडाचे खरे रजपत असाल तर स्वामिभ-
क्तीचें आणि देशसेवेचें निशाण तुमच्या छातीवर फडकंदा !
आणि या समयी जर चढाव करून, दौड करून, माझ्या मागो-
माग शत्रूंनीं नेटानें न भिडाल तर रौरव नरकाचें साधन क-
राल ! ! आणि तुम्ही जर न आलांत तर हा भीम (पाय आपटून
व तलवारहातांत घेऊन) हा भीम—राजाला मुक्त करण्याक-

रितां चित्यासारखा एकटाच धांवत चालला पहा !!! (सपा-
च्याने निघून जाऊ लागतो)

सर्व शिपाई—आम्हीं जीवाची आशा सोडली! महाराजांच्या
मांगोमाग आम्हीही पण येतो. (सर्वांच्या पुढे भीमदेव व मागून
सर्व सगदार धांवत जातात.)

म्हातारा—बरे झाले माझे डोळे गेले ! नाहीतर अर्शा कृ-
ष्णमुखे याच नेत्रांनी पहावीं लागलीं असतीं !! अरे राणा-
भीमदेवासारखा मोहरक्या असतांना, जे लोक पलटा खातात ! -
आणि तोही स्वामीला मुक्त करण्यांत !-धिक् ! धिक् !-
त्यांचे जिणे !!! भीमदेवा तूच खरा रजपूत !-हे रजपूत अ-
जागळ आहेत ! पोटी पुत्र असावा तर असाच गुंडा असावा !!
अरे राणा भीमदेव म्हणजे प्रत्यक्ष वायुपुत्राचा अवतार आहे !
ईश्वरा या समयीं त्याला यश दे, आणि आमच्या महाराजांना
सोडीव ! बेटा, गुलाब, एखाद्या झाडावर चढून आतां काय
काय होत आहे, तें मला सांगतोस ?

मुलगा—आजोबा, मी या पलीकडच्या झाडावर चढतो अं:-
(झाडावर चढतो.) आतां मला सगळे दिसत आहे. मुसलमान
लोक जलदी जलदी धांवत आहेत आजोबा !

म्हातारा—आणि भीमदेव त्यांच्या मागेच लागला असेल
नाहीरे ?

मुलगा—आजोबा, तो त्यांच्यामागे पिसाळलेल्या वाघाप्रमाणे
लागला आहे ! तो हातानें रजपूत लोकांना आपल्याकडे बोला-
वीत आहे ! त्या पहा तोफा उडाल्या ! (आवाज होतो) वा-
च्याने धर नाहीसा झाला ! आजोबा, आतांतर एकच गर्दी झाली
आहे !!

म्हातारा—बेटा गुलाब, तुला आपले महाराज दिसत आ-
हेत का रे ?

मुलगा—त्यांच्याच शेजारी राणा भीमदेव उभा आहे ! तो

ज्या वेळी घाव मारतो त्यावेळी त्याच्या तलवारीतून ठिणग्याच बाहेर पडतात !!

म्हातारा—(आनंदाने नाचू लागतो) बरे होते आहे आतां ! सगळ्यां मुसलमानांचा एकदांचा चकणाचूर करून टाका !!

मुलगा—आजोबा, अहो आजोबा, आतां तर तुमच्या भीमाने आपला अबलक रंगाचा घोडा शहाच्या हत्तीवर घातला! आजोबा, अहो आजोबा, घोडा हुपाई आला ! आणि आतां भीमाने हत्तीच्या गंडस्थलावर जोराने भाला फेंकला !! तो पहा हत्तीने मोहरा फिरविला ! आजोबा, अहो आजोबा, सुलतान खाली पडला !! एकच चकंदळ उडाले !!! तो पहा “ जय हर जय हर ” असा सगळ्या रजपुतांनी एकच जयजयकार केला ! सगळे मुसलमान पिसाळलेल्या कुठ्याप्रमाणे रानेमाळ पळत आहेत ! आजोबा, अहो आजोबा, महाराजांनी भीमदेवाच्या गळ्याला मिठी मारली !!

म्हातारा—(आनंदाने उड्या मारतो) अहाहा ! भीमावरून हा जीव ओंवाळून टाकीन ! काय मला हा हर्ष झाला आहे ! असा साऱ्या जन्मांत कधी कधी झाला नाही ! (आनंदाने आंगास कंप भरतो) वेटा गुलाब, खाली ये रे. तुला पोटाशी घेऊन मला मुका घेऊंदे ! (अडखळत) अरे माझी शाके-अरे माझे आंग—

मुलगा—आलोंच आजोबा, मी तुम्हांला धरतो अं : (उडी टाकतो आणि आजोबाजवळ येतो) पण आजोबा, तुम्ही इतके कांपतां कां ?

म्हातारा—वेटा गुलाब, ह्या आनंदाच्या उकळ्या आहेत बरे ! रणांत जय आल्याचा आनंद वीरच जाणतात !! इतरांनी नुसत्या गोष्टीच कराव्यात !!! (पडद्यांत विजयदुंदुभि वाजं

लामून, रजपूत शिपाई आनेदानें गाणीं गात प्रवेश करतात ।

+ प० शिपाई—

छप्पे.

जय जयन्ति जय आदि सकृति जय कारिल कपर्दिनी ।
जय मधुकैठभच्छलनि देवी जय महिषविमर्दिनी ।
जय चमुड जय चड भुंड भंडासुर खांडिनी ।
जय सुरक्त जय रक्तबीज चिड्डाल विहंडिनी ।
जय निसुंभ सुभद्रलनि भनिभूषण जय जय भननि ।
सरजासमथ्य सिंहाराज कहें देहि विजय जय जगज्जननि ।

+ दु० शिपाई—

कवित्त.

चढत तुरंग चतुरंग साजिसिंहाराज चढत प्रताप दिनकर
आति जंगमै । भूषन चढत मरहद्वनिके चित चाक खग
खुलि चढत है अरिनके अंगमै । भीमदेव के साथ गडकोट
है चढत अरि जोट है चढत एक भेसगिरी शृंगमै । तुरका
नगन व्योमजाव है चढत बिनमान है चढत बदरंगु सब
जंगमै ॥ १ ॥

+ ति० शिपाई—

दोहा.

दशरथके जो राम भो वसुधोके गोपाल ।
सोई प्रकश्यो साहिके श्री सिंहाराज भुवाल ॥
उदित होत सिंहाराजके मडित भय द्विज देव ।
कलजुग हक्यो मिक्यो सकल म्लेंच्छानको अहमेव ॥१॥

+ च० शिपाई—

सवैया.

कुंद कहा पयवृंद कहा अरुचद कहा सरजा जसु अंरै ।
भूषन भानु कृसानु कहा वखुमानु प्रताप महीतल पागे ॥

राम कहा द्विजराम कहा बलराम कहा रत्नमे अनुरागे ।
घाज कहा मृगराज कहा अति साहसमे सिंहराजके आगे ॥१॥
म्हातारा—(आनंदाने उड्या मारीत)

कवित्त.

इंद्रजिमि जंभपर वाढव ज्यां अंभपर रावन सदंभपर रव-
कुल राज हे । पौनवारी वाढपर संभु रति नाहपर ज्यां
सहस्रवाढपर रामद्विजरराज हे । दावादुमदंडपर चिता मृग
जुंडपर भूपन वितुंडपर जैसे मृगराज हे । तेजतम अंसपर
कान्ह जिमि कंसपर त्यां स्लेंच्छ वंसपर सेर सिंहराज हे ॥१॥

(सामतसिंह व भीमदेव प्रवेश करतात.)

सामतसिंह—भीमदेव हा जीव तुम्हावरून कुरवान् आहे !
देशाची इजत आज तुम्ही राखलीत ! आज तुम्ही “ खरा
रजपूत ” हें नांव मिळविलेंत ! आज तुम्ही माझ्या तोंडाची
काळोखी घालविलीत ! आणि राजकन्येच्या मुक्ततेविषयी माझ्या
अंतःकरणांतील निराशा नाहीशी करून, माझ्या आंगांत धैर्य आणले-
त !! धन्य ! धन्य तुम्ही ! आणि तुम्हाला प्रसवलेली तुमची वीरमाता !!
ही आनंदीश्रूनें मालिन झालेली माझ्या कंठातील हिऱ्याची माळ,
मी तुमच्या गळ्यांत घालतो. (माळ गळ्यांत घालतो.) आ-
पल्या या आजच्या प्रसंगाची हीच खूण गांठ ! आजची बाजी
तुम्हीं संमाललीत !!

भीमदेव—ही सर्व त्या सोमनाथाची कृपा ! आणि महाराजां-
च्या गादीचा पुण्यप्रताप ! मीं काय केलें ? (तोंड उतरलेला एक
रजपूत शिपाई प्रवेश करतो, त्याला पाहून) कायरे बाबा, असा
कठी कां ? जयसिंहाकडची काय खबर ?

शिपाई—लढाईचें तोंड जुंपून उभयपक्षांतील लोक एक-
मेकांच्या आंगाशीं भिडल्यावर जयसिंहमहाराजांनी आपल्या
एकजाठ पांचशें स्वारांच्या पतकानिशीं दिलावरखानाच्या टोंकविर
निकरानें घाल केली ! कडव्यां रजपुतांच्या तलवारीपुढे दिलावर-

खानाचा टिकाव लोगनासा होउन तो मार्गे हटूं लागला ! इत-
 क्थीत (सामतसिंहाकडे बोट करून) महाराज जखमी
 झाले ही बातमी कारी पडून सर्वांचा धीर सुट-
 ला आणि सर्व फौज उधळळी !! तरी आमचे धैर्यशाली महाराज
 काढीमात्र डगमगले नाहीत ! अशी फाटाफट झालेली पाहून
 दिलावरखानाच्या लोकांनी मोठी लगट केली, आणि लढाईचे
 मान एकाएकी सर्व फिरलें ! शत्रूकडील लोकांनी चोहों बाजूने
 वेढा देतांच जयसिंहमहाराज जवळच्या शेंपनास जीवावर
 उदार झालेल्या लोकांसह शत्रूंवर तुटून पडले ! आणि दिलावरखा-
 नासारखा वीर त्यांनी निमिषमात्रांत समरभूमीवर उलथा पाडला !
 परंतु आमचें दुदैव ओढवल ! या हातघाईच्या प्रसंगांत जय-
 सिंहमहाराजांना कोठें तरी जबर जखम लागली असावी असे
 बाटतें; कारण ते एकाएकी मूर्च्छा येउन पडले ! झालें आटपलें !
 आतां काय सांग ! मोठा प्रसंग ओढवला !

सामतसिंह—(दुःखानें डोळे पुशीत) भीमदेव, मोहरा
 गेलाहो ! असा पुतळा फिरून दृष्टीस पडणार नाही ! ! परमेश्वरानें
 आमच्यावर केवढा क्रोध केला हा !

भीमदेव—(डोळ्यांस पाणी आणून) हाय ! हाय ! परमेश्व-
 श्वरा हें तूं काय केलेंस ! मित्रा जयसिंहा, राजकन्येची मुक्तता
 करून, मुसलमानांचें नांव या भगतभूमीतून पार नाहीसें करूं
 तेव्हांच परलोकाची वाट धरूं, असा जो आषण संकल्प केला
 त्याचा हाच कारे शेवट झाला ! मित्रा, तुझ्या जीवाला जीव
 देणारा हा भीमदेव, याच्या अगोदरच तूं समरभूमीवर आपला देह
 ठेविलासना ! महाराज वज्रप्रहारासही न डगमगणारी ही छाती
 दुभंग झाली ! माझ्या सर्वस्वावर आकाशची कुन्हाड पडून
 माझी हिम्मत् करपून गेली ! माझा धैर्यमेरू ढांसळला ! माझा
 उजवा हात तुटला ! आज अमूल्य मोहरा एकाएकी नाहीसा
 झाला ! सर्व रजपूतांचा लाल हरपला ! माझ्या यशाचा आणि संकटाचा
 बांटेकरी मला अंतरला ! हें सर्व जग मला आतां भयाण

आणि उदास दिसते आहे ! आमच्या राष्ट्राचा वैभववृक्ष आज कडाडून पडला!—आज महासाध्वीच्या सौभाग्यमंदिरावर अग्निवृष्टि झाली! हायरे देवा! मित्रा अंतकाळीं तं माझी आठवण केली असतील ! तुझा प्राण घोंटाळला असेल ! त्या नीचांनीं तुझे शतशः तुकडे केले असतील ! मित्रा, (क्रोधानें तलवार घेऊन) हा मी आलोच ! ज्या रणांगणांत तुझ्या प्रेताचे छिन्नभिन्न तुकडे पडले असतील, त्या रणभूमीवर शस्त्रांच्या रक्ताचे सडे शिंपडून तुझ्या मर्दमकीची, देशसेवेची, धारिष्ट्याची, स्वामिभक्तीची आणि स्नेहातिशयाची आज पूर्तता करतो ! आणि शेवटीं तुझ्या चिरकाल संगतीचा लाभ घेण्याकरितां स्वर्गाची वाट धरतो ! ! ! (झपाट्यानें निघून जाऊ लागतो.)

सामतसिंह—(त्यास आवरून) वीरा भीमदेवा, काय हा अविचार ! तुझ्यासारख्या वीरपुरुषांनीं शोक करून धीर सोडणें अगदीं अज्ञाचित होय ! उतावीळपणानें असा घोर संग्राम करूं नकोस. माझ्या वचनाला मान देऊन मनाला विवेकाचें आळें घाल; आणि आमच्या या पोळलेल्या काळजावर जास्त डागण्या देऊ नकोस ! आम्हांवर एकामागून एक कोसळणारे हे ईश्वरी कोप आमच्यानें आतां सहन होत नाहीसे होऊन, हे प्राण जड झाले ओहत ! दुर्दैवाच्या भयंकर अथाक समुद्रांत आम्ही हांकारलेले हें आमचें जहाज, तुझ्यासारखा नावाडी नसल्यावर केव्हांच तळाला रुतून वसेल याचा नेम नाही ! भीमदेवा, माझा कंठ अगदीं दाटून आला आहे ! अश्रुपूरानें दृष्टि अंधुक होऊन सर्व शरीर कंपित झाले आहे ! माझ्यानें तुला आतां जास्त सांगवत नाहीं—राजाज्ञेस पाठ दाखवून, हा सकल बंधुवर्ग दुःखांत लोटून असें अघोर आणि अविचाराचें कृत्य करूं नकोस ! !

सर्व सरदार—(भीमदेवापुढें पदर पसरून) आम्ही पदर पसरतो ! आम्हाला एवढी भिक्षा घालावी ! महाराजांच्या आज्ञेला मान द्यावा आणि आतोच हा अविचार करूं नये ! आपल्या लष्कराची काय व्यवस्था आहे, हें समजल्याशिवाय रणभूमींनीं

हाती शस्त्र धरणें योग्य नव्हे. तुमच्या समागमें आम्हीही आप-
 ल्याआह्वानि अर्पण करण्यास तयार असतां, आपण एकटेच चा-
 लला ! असें करू नका.

भीमदेव—(दुःख व क्रोध आवरून) महाराजांची आज्ञा
 मला शिरसा बंध आहे.

सामंतसिंह—भीमदेव, तुम्ही किल्याकडे जाऊन जयासि-
 हाच्या बायकोचें सांत्वन करा. तीही मोठी शहाणी मुलगी आहे;
 तेव्हां ती कोणत्याही प्रकारचें अविचाराचें कृत्य करणार नाहींच, प-
 रंतु हा प्रतिवियोग फार दुःसह आहे ! द्याणून तिला चार समाधानाच्या
 गोष्टी सांगून तिला धोर द्या. तुम्हीही धर्त अहांतच. तसेंच ज्यां-
 चे पुत्र आज लढाईत कामास आले असतील अशा वीरमाता
 आणि ज्यांच्या सौभाग्यावर आज आकाशची कुऱ्हाड पडली अ-
 शा वीरपति परम शोकाकुल झाल्या असतील त्यांना समजुती.
 च्या चार गोष्टी सांगून त्यांना इनामीच्या सनदा करून द्या-
 माझी केवर अमांदाच अगदी खचून गेली आहे, म्हणून म्ह-
 णतो, कीं स्त्रियांचा तो कठोर विलाप माझ्यानें ऐकवणार नाहीं !
 (इतक्यांत पडद्यांत, रडण्याचे हुंदके आणि दुःखाक्रोश हीं
 एकत्रून उठलेला गलबला सर्वांच्या कानीं पडतो. सर्व
 सखेदाश्रयानें ज्या चाजकडून हा गलबला ऐकूं आला तिकडे
 दृष्टि देऊन पाहूं लागतात. पडदा पडतो.)

तिसरा अंक समाप्त.

—

अंक चवथा.

—*—

प्रवेश १ ला.

स्थळ—गिरनार किल्ल्यावरील सपाट उंच जागा.

(चंपावती बसली असून शेजारी दिलीप निजला आहे. जय-सहाचे नौकर रामसिंग बखतसिंग, उभे आहेत. लडाइचे वर्तमान कडविण्यास अजून किल्ल्याकडे कोणीच येत नाही म्हणून सर्व काळजीत आहेत.)

बखत०—(रामसिंगास) कांय रे, अजून तुझ्या दृष्टीस कोणीच पडत नाही ? मोठें आश्चर्य आहे !

राम०—(लांब पाहिलेसें करून) लांब-लांब-दीन घोडि-स्वार दिसत आहेत बोआ ! तो एक पलीकडले टेंकाड चढतो आहे, आणि दुसरा आतांच अलिकडच्या झाडींत शिरला. जरा थांब, तो झाडींत शिरलेला स्वार लवकरच किल्ला चढून वर येईल; पण मला कांहीं शुभ चिन्ह दिसत नाही ! कारण झाडींत शिरलेल्या स्वारांनें घोड्याची अनीन अवसानाने खेंचली नव्हती ! आणि त्याचा चेहरा अगदी उतरलेला दिसत होता !

चंपा०—(एकलेसें करून, कंठ भरून घेऊन) तरीच बरं मघाशीं मी वेधाला नमस्कार करायला गेलें, तेथे माझ्या गळ्यांत ला हार एकाएकी तुटून मोर्ती एकामागून एक टपटप गळू ला गली ! तेव्हांच माझ्या पोटांत कसं अगदी चर्च झालें ! पण इतकावेळ मी कांहीं बोललें नाही. आई जगदंबे, आमच्यावर तुझ्या कृपेची सावली असु दे ! आणि आम्हांला नेहमीं आनंदांत आणि सौख्यांत ठेव !

बखत०—(लांब पाहिलेसें करून) रामसिंगा, कांहीं तरी

दगा दिसतो आहे बाबा ! तो पाहिलास का, मघाशी झाडांति शिरलेला स्वार अर्ध्या वाटेवर मटकन् खाली बसला ! आणि तो टेंकाडावरचा स्वार कोठेंच दिसत नाही आतां ! हीं चिन्हें कांहीं चांगलीं नाहीत !

चंपा०—(दुःखानें) रामसिंग, नुसते पहात काय हो उभे राहिलांत ? जरा खालच्या बाजूला होऊन कांहीं विचारपूस करा. अहो तुम्ही पुरुषासारखे पुरुष असून तुम्हीं येवढें धैर्य सोडलेंत ! पाय उचला, जा. [तो जातो) बखतसिंग, मेली अशी मनाला हुरहुर कां वरं वाटते ! आणि उरांत अशी धडकी कां वरं भरली ! लढाईतून परत सुखरूप येणं होईलना ! मनांत मेल्या नाही नाही तसल्या भलभलत्या कल्पना येतात ! म्हणून विचारतें, आई भवानी आम्हांला आनंदाचा दिवस दाखवीलना ? एकदा वखत आम्ही मुलाला घेऊन जोडप्यां देवीच्या पायां षडायला मोठ्या थाटानं जाऊं, आणि लगेच हें मेलं वेडं मन वाटेल तिकडे भक्कू लागून एकदम निराशा होते !

बखत०—(लांब पाहिलेंसें करून) बाईसाहेब, तो पहा दुसरा स्वार !

चंपा०—(पाहून) अगबाई ! त्याचं तोंड कळहीन कां वरं दिसतं ! अंगावरचीं वस्त्रं अशीं अस्ताव्यस्त कां वरं दिसतात ! पुढें जाऊं न जाऊं अशा विचारानं तो वरचेवर आपल्या घोड्याला कां वरं थांबवतो आहे ! बखतसिंग, तुम्ही कांहीं म्हणा ! पण मला कांहीं धडगत दिसत नाही ! बाळा ! जागा हो किरे ! बखतसिंग, रामसिंग अजून कांही नाही परत येत ?

बखत०—बाईसाहेब असें भिण्याचें कांहीं कारण नाही. महाराज लढाईत फत्ते करून आतां परत येतील. हे शिपुरंडे लढाईतून पाय काढून आले असतील, आणि म्हणून तोंड दाखवावयाला लाजतात आणि दुसरें काय ! आपल्या महाराजांबरोबर मी एकदां लढाईत असतांना महाराजांनीं जें शौर्य गाजविलें, तें माझ्या डोळ्यांपुढें अजून दिसत आहे ! त्या वेळीं

महाराजांच्या भोंवतीं पांचशें ढालाईतांचा गराडा पडला होता ! केवढा घोर प्रसंग ! परंतु महाराजांनी सगळ्यांना जेरीला आणून त्यांना धूळ चारली !! (इतक्यांत रामसिंग रडत रडत प्रवेश करतो त्याच्याजवळ जाऊन) कायरे रामसिंगा, ढोळे कां पुसतोस ! अरे झालें तरी काय ? आपले महाराज, राणा भीमदेव आणि सामतासिंहमहाराज कुशल आहेतना ? काय, तुला समजलें तरी काय ?

चंपा०—बोल बाबा, लवकर बोल; कर एकदां एका घायी बोन तुकडे; तुला पाहिल्यापासून माझ्यापुढें यमच उभा राहिला असं वाटतं ! सांग रामसिंगा.

राम०—(रडत रडत) राणा भीमदेव आणि महाराज सामतासिंह सोमनाथाकडे परतले !

चंपा०—आणि ते कुठं आहेत बाबा ? काय सांगितलं त्व घोडेस्वारानं ?

बखत०—रामसिंगा, नीट बोल रे लवकर.

राम०—रणामध्ये झळकणाऱ्या प्रतापसूर्याला शेवटीं राहने पूर्णपणे प्राप्तलें ! आमचें दुदैव ओढवलें ! आणि शत्रूंनीं शेवटीं पुरेंच वैर साधलें !!

चंपा०—बखतसिंग, ऐकू नये तें ऐकलं ! ब्रम्हांड कोसळलं; हो माझ्यावर ! रामसिंग, जबर काहो जखम लागली ? का शत्रूंनीं बांधून नेलं ? का हाल हाल केले ? काहीं कळलं का हो

राम०—आतां आमचे महाराज आम्हांला ह्या लोकीं पुन कुठले दिसायला !

चंपा०—(जमीनीवर हाकें आपटून) केवढी भी अवदसा ! अग चांडाळणी शेवटीं वैधव्याचा पट्टा कपाळीं ओढून घेतलासना ! बाळा दिलीपा ! अरे जागा हो कीर ! तुझ्याकडे पाहिलं म्हणजे पोटांत सगळं उभं राहतं ! आई जगदंबे, तूं आपलं सौभाग्य शेवटीं हिरावून नेलंसना ! देवा मागल्या जन्मीं भी असं कौणतं

पातक केलें होतं, म्हणून मला अशी उघडी पाडलीस ! तू अना-
थांचें रक्षण करणारा आहेस म्हणून म्हणतात तें तुझे व्रीद आतां
कुठें गेलं ! अरे यमा, या गाईवर कसा रे घाला घातलास ! हें
माझें तान्हें, आतां कोणाच्या तोंडाकडे पाहील ! महाराज, मला
हो कां नाही बरोबर घेऊन गेलांत ! या अभागीला शेवटीं आप-
लें तोंड सुद्धां पहायला सापडलें नाहीं ! तरी मी म्हणत होतें कीं
मला बरोबर घेऊन चला ! बखतसिंग, त्यांनीं मजवर काही इत-
की आग पाखडली ! दिलीपाकडे पाहून तरी त्यांनीं एकाएकीं
असंकरायचें नव्हतं ! बखतसिंग, काळासारखा माझा वीर त्या राक्ष-
सांनीं शेवटीं रणांगणांत मारला ना ! आणि माझा सिंह, शेवटीं
लांडग्यांनीं गिळला ! भीमदेवासारखा कृतांत जवळ असतां
यमानं झडप घालून माझा प्राण नेला ! (भूमीवर निचिष्ट पडतं.)

बखत०—(रामसिंगास एकीकडे) रामसिंगा, काय रे ह-
दुःखाचा डोंगर आपणावर कोसळला ! आतां वाईसाहेबांना
समाधानाच्या गोष्टी सांगाव्यात तरी काय ! स्वामिप्रेमानें जर
आम्हांला इतकें पोळलें, तर जिच्या अंतःकरणांत पतिवियोगात्रीचा
डोंब होऊन गेला आहे, तिच्या आंगाची केवटी आग व्हावी !
रामसिंगा, भीमदेवमहाराज इकडे येत नव्हतात काबरे ? आपले
थोरले महाराज इकडे केव्हां येतील बरें ? तुला कांहीं तपास
लागला कारे ?

राम०—(बखतसिंगास एकीकडे) ही दुःखकारक वार्ता
भीमदेवमहाराजांच्या आणि थोरल्या महाराजांच्या कानां
पडतांच त्यांनीं मोठा आकांत केला ! भीमदेवमहाराजांची
कंबर अगदीं खचून गेली ! आपल्या महाराजांचें आणि भीम-
देवांचें असेच प्रेम होतें बरें ! तो घोडेस्वार सांगत होता की,
भीमदेवमहाराज इकडे येणार आहेत म्हणून. मग केव्हां येतील
ते येवोत ! आपण मवाला धीर देऊन वाईसाहेबांचें सांत्वन
केलें पाहिजे.

बखत०—वाईसाहेब—

चंपा०—(भ्रमिष्टासारखें करून) काय म्हटलंत, त्यांनीं रणदेवीला शत्रूंचीं हजारां शिरकमलें वाहिलीं तरी देवीची क्षुधा तप्त झाली नाही, म्हणून भीमदेवांनीं आणि सगळ्यांनीं मिळून यांना पुढें ढकलून देवीला तप्त केली ! असंच हो असंच ! नाही तर असा प्रसंग कशाला आला असता वर !

वखत०—काय हें भलतेंच !

चंपा०—नाहीं हो मी खरंच सांगतें. आम्हांवर वर वर प्रेम दाखवून भीमदेवांनीं शेवटीं असा दावा साधला हो ! अहो भीमदेव, पाठीशीं पाठ लावून आल्याप्रमाणें आजपर्यंत वागून त्याचा हाच काहो शेवट केलात ! आणि अखेर इतकं वैर साधलंत कीं दिलीपाची समजूत करायला देखील आलां नाहीं ! तुम्ही जीवंत असतां, माझं सौभाग्य चोरांनीं लुटून माझ्या तोंडांत राख कीं हो कोंबली ! वाळा दिलीपा, या हृतभागीच्या पोटीं तूं कशाला जन्माला आलास ! अरे पुरा वर्षाचा झाला नाहीस तोंच पोरका झालासना ! वखतसिंग, तुमच्यापार्शी हात जोडून एक शेवटचं सांगणं आहे. प्रसंग आला आहे ! पदर पसरतें. रणभूमीवर जाऊन त्यांचं शत्रू आणा हो तेंबटं, नीट संभाळून आणू वरं. हाल करूं नका. त्यांना फरफर ओढूं नका. (किकाळी फोडून) पण आतां त्या शरीरांत काय राहिलं आहे ! —हाडांमासाचा सांपळा ! आणि प्राण ? यमातें केव्हांच ओढून नेला (मूर्च्छित होते.)

वखत०—(एकीकडे) परमेश्वरा, काय विकट प्रसंग आमच्यावर आणलास !

चंपा०—वखतसिंग, पाहिलंत का माझ्याकडे कसं डोळे बटारून पाहणं होत आहे तें ! मला म्हणायचं होतं आहे “अग-राक्षसिणी, मी स्वर्गाची अर्धी वाट चालून गेलों, तरी तूं आपली अज्ञान खालीच ! नाही हो नाही. ही मी आलेच वरं. वखतसिंग, सहगमनाला बरोबर पतीचं शत्रू लागतं म्हणतात, तें तुम्ही आणा हो रणभूमीवर जाऊन ! रामसिंग आतां किनई माझी बोलवण

लवकर करा कशी! बाळा दिलीपा, डोळे उघडो! या तुझ्या आईच्या पोटांत केवढा वणवा पेटला आहे पाहिलास का? पण तुला काय कळणार! आणि तुला कळत नाही तेंच बरं आहे! नाही तर तुझ्याकडे पाहून माझा निश्चय ढळला असता! तुला मी एकटी नाही हो सोडून जाणार! तुला बरोबर घेऊन मगच मी जाईन!

बखत०— (एकीकडे) आतां काय करावें? येथून जावें तरी पंचाईत! आणि न जावें तर हा आक्रोश कांहीं लवकर संपणार नाही! (रामसिंगास एकीकडे) रामसिंगा, तूं जा आणि भीमदेवमहाराजांना येथवर घेऊन ये एकदां! मी येथेंच जवळपास उभा राहतों, कारण न जाणों कदाचित् बाईसाहेब आपल्या जिवाचें कांहीं भलतेंच करून घ्यायच्या!

चंपा०—दुर्दैव फिरलं म्हणजे सगळेच फिरतात म्हणून म्हणतात तें कांहीं खोटं नाही! बखतसिंग तुमची देखील मति पालटलीना! त्या मेल्या यमानं तुम्हाला देखील भुरळ घातलीना! बखतसिंग कोठं गेलं हो तुमचें शौर्य! अहो तुम्ही पुरुषासारखे पुरुष असून तुमची माझी एकाच जातींत काहो गणना! उठा, वाट चालू लाग. हा पाहिलात का सूर्यनारायण अर्धी वाट चालून गेला. उठा.

बखत०—आम्ही जातो; पण आम्ही बरत येईपर्यंत मनाला धीर देऊन रहा आणि कांहीं अविचार करूं नका. (रामसिंगास एकीकडे) रामसिंगा, तूं हो पुढें लवकर, मी येथेंच राहतों जवळपास (चंपावतीस) येतो बाईसाहेब आम्ही (दोघे जातात.)

चंपा०—परमेश्वरा, रामसिंग-बखतसिंग परत येतपर्यंत या माझ्या तान्ह्याला अशीच झोंप लागूंदे! (मुलाच्या तोंडाकडे पाहून) बाळा, तुझ्या तोंडावरून कोण बरं हात फिरवील! पण नकोच; आतां याच्याकडे पाहणंच नको. मी जर अशीच पहात वसलें, तर माझं मन उलट खाईल, जीव घोटाळेल, या मायेनं त्यांच्या चिरकाल संगतीच्या सुखाला मी मुकेंन! (कांहीं आवाज ऐकलासें दाखवून खडबडून) अगवाई! वं.णाची बरं हीं

पावलें वाजतात ! यक्षाकिनरांपैकी कोणी मला त्यांच्याकडे घेऊन जायला आलं वाटतं ! बावानों जरा थांबा. मी आपल्या ता-
न्याला एकदां शेवटचा अंगावर घेतं, आणि मग—(इतक्यांत भीमदेव येतो.) उभयतांची दृष्टादृष्ट होतांच दोघेही एकमेकांकडे पाहून मोठ्याने हुंदके देऊं लागतात.)

भीम०—प्रसंग येऊं नये आणि आला ! आतां धीर धरून दुःख गिळलं पाहिजे ! तूं आपला आतां प्राण जरी वेचलास तरी जयसिंह परत येणार आहे का ?

चंपा०—भीमदेव कशाला हो आलांत या अभागीचें काळंतोंड पहायला! आणि तुमचं ही तें लाजिस्वाणं तोंड मला दाखवायला! माझा गळा तुकांनीं कापला, आणि तुम्ही आमचे सहाय्यकर्ते स्वस्थ बसून अश्रु टाळतां ! आणि मला “हें दुःख सोशीत अशीच झिजत भ्रंर” म्हणून उपदेश करतां ! समजलं ! हो समजलं, हा तुमचा मानभावीपणु !

भीम०—चंपावती, या जगांतून जे जे एकदां नाहीसे झाले ते कधीं परत आले आहेतका ! आम्हीं जरी सगळें आकाश-पाताळ एक केलें तरी जयसिंह आतां फिरून कोठला दिसायला ! माझे ऐक. हा भीमदेव तुला कांहीं कमी पडं देणार नाही. तुझ्या ह्या स्थितीकडे पाहून माझे अंतःकरण दुःखानें करपून जात आहे ! माझे ऐक. पुरे आतां हा शोक !

चंपा०—काय म्हटलंत ? पुनः तें तोंड दिसायचं नाही म्हणून ? अहो, या लोकांचं सुख अशाश्वत म्हणूनच त्यांनीं ही तोंड काढली बरंका ! ते लवकरच उमजले आणि मी अजून अशीच अज्ञानांत ! त्यांनीं इहलोक सोडून मला आतां मूळ धाडलें बरंका ! आतां किं नईं हें शरीर अर्मांत जाळून खाक करणार, म्हणजे त्यांचा माझा परलोकीं निरंतर एके ठिकाणीं वास घडेल. पण बाळा दिलीपा, माझ्या मागं तुझा कोणरे सांभाळ करील ?

भीम०—असा घोर पण करून तूं मला जास्त दुखांत लोटीत आहेस ! माझा मित्र गेला ! आणि तूंही मला सोडणार !

चंपावती, या भीमदेवाचे एक, आणि कांहीं विवेक कर. या ता-
न्यावर तरी अशी हंष्ट होऊ नकोस ! मित्रा जयासिंहा, तूं मला
अशा हुस्कांत लोटण्याकरितांच का रे अगोदर स्वस्थ झालास?

चंपा०—माझ्या दिलीपाने वीराच्या पोटी जन्म घेतला
आहे तेव्हां त्याला कांहीं कमी पडणार नाही; पण तुम्हांला मात्र
हे शोभलेना ! मला त्यांची अखेरची भेट सुद्धां होऊ दिली नाही-
त ! भीमदेव, लढाई करताना तुम्ही डोळे काहो झांकले होतेत ?
माझ्या सौभाग्यअलंकारावर तुमच्या समक्ष दावडा पडला ! आ-
णि तुम्ही येथेच स्वस्थ बसलांत !

भीम०—चंपावती, नकोण अशा मर्मभेदक शब्दांनीं मला
टोचूं !

चंपा०—बाळा, उठ बाबा. भीमदेव, पूर्वींचे एक एक आ-
ठवलं म्हणजे पोटात कसं अगदीं भडभडून येते ! भीमदेव,
स्वर्गांत याहूनही अधिक सुख असतं नाही का हो ? हो असतं
भीमदेव म्हणा असतं म्हणून ! आणि तें चिरकाल टिकणार
नाहीं का ?

भीम०—तुझें आतां देहभान ठिकाणावर नाहीस झालं बरं
का ! या लोकांचे सगळे सुख भोगून झाले म्हणजे मग स्वर्गा-
तलां सुखे भोगण्याला मनुष्य योग्य होतो ! येथलीं सुखे तूं अ-
जून काय भोगलीस ! चंपावती हा भीमदेव जयासिंहाच्या वच-
नांत गुतला आहेग, म्हणून म्हणतो माझ्याजवळ आनंदातें राहा.

चंपा०—काय त्यांच्या वचनांत गुतलां ?

भीम०—लढाई सुरू होण्याच्या पूर्वीं तो माझ्या गळ्याला
मिठी मारून म्हणाला " मित्रा मी जर रणांत पडलो—आणि असे
भाषण करताना त्याला वाटलेच होतें, कीं आपण पडूं म्हणून
—तर माझ्या बायकोचा सांभाळ कर आणि माझ्या मुलाचा
बाप तूंच हो." तो आग्रह सोडीना असे पाहून मी त्याला बचव
दिले.

चंपा०—काय, मी जीवत राहून तुमच्या जिवावर दिवस कं-

ठावेत म्हणून त्यांनी सांगितले ! आणि माझ्या मुलानं तुम्हांला बावा म्हणावे म्हणून ! अरे चांडाळा, भीमदेवो, हे तू काय मला सांगतो आहेस ? भेल्या तुझी ही कसब्याची करणी आतां माझ्या सगळी ध्यानांत आली बरका ! असे शब्द तोडांतून काढतांना तुझी जिव्हा कशी नाही झडली ! माझी अकल अगदी गुंग झाली ! भीमदेव, आंगाच्या झाडाला खरोखरीच रुईची फळं आणलीत ! सारं जग तुझ्या मित्रत्वाची तारीफ करील ! पुरा दावा साधलास रे शेवटी !

भीम०—(सखेदार्वर्ध) म्हणजे ! चंपावती हे तू काय म्हणतेस ?

चंपा०—काय झणतेस ? माझ्या अंतःकरणांत आतां चांगलाच उजेड पडला ! ज्या ठिकाणी हजारों रजपूत तुर्कांकडून कापले गेले, त्या ठिकाणी तुम्हींच त्यांना मुदाम पुढे टकलले. तुमच्या मदतीची त्यांनी ध्यर्थ आशा केली ! कारण तुमच्या मनांत काळं-पापवासना, तुम्हींच त्यांना मारवलेत आणि तुम्ही लांब उभे राहून खुशाल हसत होतां. भीमदेव त्यांचे प्राण तुम्हींच वाचविले असते हो ! पण तुम्ही तसं केलं नाही.

भीम०—(आकाशकंड पाहून) नासण्या हे काय शब्द हे माझ्याने ऐकवत नाहीत. (तलवार पुढे टाकून) हा घे खांडा, आणि खुपस या माझ्या छातीत—

चंपा०—कशाला ? जम, जग. इतक्यांत कशाला मरतोस ? म्हणजे माझ्यासारख्या अनाथ स्त्रिया तुला अनायासेच मिळतील. स्नेहाच्या मरणाची इच्छा करून त्याच्या स्त्रीविषयी पापवुद्धी मनांत धरणारा—अधमाधम चांडाळ असा या जगांत तूच ! तू त्यांच्या वचनांत गुंतलास नाहीका ? आणि माझा सोभावळ करून माझ्या मुलाचा बाप तूच होणार नाही का ? भेल्या तुला वडील म्हणून हांक मारण्याऐवजी हा माझा मुलगा या हातांनी आतां लवकरच विषाचा प्याला पिईल, आणि नंतर ही चंपा सगळी प्रेतं तुडवीरी ज्या ठिकाणी ते पडले असतील तिथे भयंकर किं-

काळ्या मारीत जाईल समजलांत ! अधमा तुझी मजवर प्रीति आहे नाहीं का ? आणि माझे संरक्षण करणार नाहीं ?

भीम०—परमेश्वरा, हे शब्द ऐकण्यापेक्षां मला एकदम बधिर कां नाहीं करून टाकीत ! पण चंपावती, तूं मात्र शहाणपणाचा पुराच टेंभा मिरविलास आणि परमेश्वराचा मोठाच अपराध केलास ! चंपावती अशी जर दुष्ट इच्छा माझ्या मतांत कधीं वेईल, तर या शराराचे शतशः तुकडे होतील व मला याव-
चंद्रदिवाकरी रौख नरक प्राप्त होईल !

चंपा०—(पिसाळल्यासारखें करून) चल चालता हो येयन ! परमेश्वर माझा पाठीराखा आहे. तूं माकडांनं काय माझा सांभाळ करावयाचा आहेस ! या पौराला कडेवर घेऊन आतांच समरभूमीवर जातें. या हातांनीं तिथं पडलेलीं प्रेतं उलथीं पालथीं करतं. त्यांच्या नांवानें मोठमोठ्यानें घसा फुटेपर्यंत टाहो फोडतें. जर थोडी धुगधुगी राहिली असेल तर माझा शब्द कानां पडतांच मला ओळखल्याशिवाय राहणार नाहींत, आणि एकवार तरी प्रेमदृष्टीनें मजकडे पाहतील आणि त्या चांडाळांनीं जर त्यांचे प्रेत उचलून नेलं असेल तर ही चंपा तरीच मुलासुद्धां तुर्कांच्या छावणींत शिरेल (मुलाच्या तोंडावरून हात फिरवून) अशा या कौमल बाळाला पाहिल्यावर मला कोण मजाव करणार आहे ? हजारों तलवारी जरी उपसलेल्या असल्या तरी या बाळावर कोण वार करील ? ते तरी मनुष्यच आहेत कीं नाहीं ? असा कोणी तरी चांडाळ असेल काय, कीं कोणी साध्वी स्त्री आपल्या पतीच्या शवाचा शोध करीत आली असतां तिजला हांकून देईल—बापास पाहण्याकरितां एखादं अर्भक रडत आलं असतां त्याच्या तोंडांत मारून त्यास परतवील !—मजसारख्या वैधव्य प्राप्त झालेल्या स्त्रीस पतीच्या शवाच्या शोधार्थं मुलास कडेवर घेऊन वाटेल तिकडे जाण्याची सदर परवानगी आहे. चल बाळा, या मेल्या मांगाचं आतां पुनः तोंड सुद्धां पाहायला नको ! (मेल्या-

चं तोंड पहा कसं आतां काळं ठिकर पडलं आहे तें (मुलाला घेऊन निघून जाते).

भीम०—(शोक व क्रोध अंतःकरणांत झटून) काळं ठिकर तोंड ! हे पंच महाभूतांनों, केवढी ही तुमची शिथिलता ! प्रलयकाळचा झंझावात सुटून हें जडशरीर अंतराळीं उडून मिरकाव्या कां खात नाहीं; किंवा सप्त समुद्रांना काळकूट विषाचा कड येऊन त्यांच्या पर्वतासारख्या उंच लाटांत हा देह पार गाडला कसा जात नाही ! किंवा आकाशांतील मेघाचा कडकडाट होऊन ते एकदम कोसळून या शरीराच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या कशा उडत नाहीत ! आणि हे प्राण ताडकन निघून जाऊन जोतीला जात कशी नाही मिळून जात !!! माझ्याभोंवतीं एवढा वणवा पेटून मी अजून जीवंत ! अहो रजपूत शर शिपायांनों, या भीमदेवाचे हातून अपुरती राहिलेली देशसेवा तुम्हीच तडीला न्या ! कारण, खग्रास ग्रहण लागल्याप्रमाणें काळं ठिकर झालेलें हें माझें तोंड, पुनः तुमच्या दृष्टीस पडावयाचें नाही. वीराच्या अंगांतील रक्त खळबळणाऱ्या रणवाद्यांनों तुम्हीं जरी आतां सूर्यमंडळ भेदून जाणारा गंभीर शब्द उठवलात, तरी त्यापासून या भीमदेवाच्या अंतःकरणावर काय परिणाम ! देशदेवीच्या कट्या भक्तांनों, लढवऱ्यांच्या रणभूषणांनों, इंद्राच्या गडगडाटांशीं स्पर्धा करणाऱ्या उल्हाटयंत्रांनों तुमचा प्रताप या भीमदेवाच्या दृष्टीस पुनः पडणार नाही ! घोर कल्पना ! अंतःकरणांत प्रचंड वावटळ ! आणि विचित्र दैवयोग !! (इतक्यांत दम लागलेला मोहनसिंग प्रवेश करतो.)

मोहन०—महाराज, आनंदाचें वर्तमान ! आणि सबळ पूर्वपुण्याई !

भीम०—खरोखरच पूर्वपुण्याई जबर ! आणि मोठाच आनंद !

मोहन०—म्हणजे ? महाराज यांत नाहीच का आनंद ?

भीम०—आनंद तर खराच, पण तो गृध्रादिकांना !

मोहन०—समरभूमीवर या वेळेस त्या खादाड पक्ष्यांनीं मोठीच मेजवानी चालविली आहे !

भीम०—मोहनसिगा, त्यांना सांग की इतक्यांतच असा अथाशीपणा करूं नका !

मोहन०—आणि त्याचीच आज्ञा घेण्याकरितां आलों आहेणुप वाजवूं तर आतां लढाईचें शिग ?

भीम०—याला लढाई कशाला ? तंच तें काम काशील !

मोहन०—आज्ञा होण्याचा उशीर, कीं ही उपसलीच (तलवार बाहेर काढतो.)

भीम०—(मान पुढें करून) हं, चल तर मग आटप !

मोहन०—(सखेदाश्र्व्यांनीं) महाराज, हें काय आपण सांगतां ?

भीम०—हेंच बाबा अपूर्व पर्षपुण्य !

मोहन०—महाराज मी जयसिंहाबद्दल म्हणत होतो.

भीम०—आणि त्यांचें आतां या लोकीं काय आहे ! नांव मास राहिलें आहे.

मोहन०—नाहीं महाराज ! तो तुर्कांच्या घरांत कारागृहांत दिवस कंठतो आहे !

भीम०—(आश्र्व्यांनीं) कोण जयसिंह ! आणि तो जिवंत !

मोहन०—होय महाराज, ते लढाईत सुच्छी घेऊन पडले, तेव्हां ज्या शिपायांनीं त्यांच्या मरणाचा आपल्याला वातमी दिली तो शिपाई विव्दळ होऊन तसाच परतला आणि त्यामुळें पुढें काय झालें हें त्याला माहीत नव्हतें. त्यांनीं तर्कानें ते परलोकवासी झाले म्हणून सांगितले ! आतांच हेरांनीं अशा वातमी आणिली आहे कीं, जयसिंह बादशहाच्या घरीं किल्ल्यावर कैदेत आहेत.

भीम०—(रागानें) काय ! माझा मित्र तुर्कांच्या घरीं पुनः कैदी ! भीमदेवा पहातोस काय ? (दोन हातांत दोन तलवारी घेतो) मोहनसिगा, आणि ती अक्षय्य त्रिजयी तलवार !

आतां हा भूमि वायुप्रमाणें त्याच दिशेला उडाला पहा ! पण
चंपावती, तुझी कोण पाठ राखील ! तूं आतां सोठें गेली असशील !
मोहनसिंग, चंपावतीची काहीं हकीकत तुला कळली कारे ?

मोहन०—त्या आतांच आम्ही नको नको म्हणत असतां
रणमैदानाकडे मुलाला कडेवर घेऊन निघून गेल्याचें !

भूमि०—तर मग तिच्या मागोमाग जाऊन तिचें रक्षण
कर. तिचें डोकें अगदीं फिरलेलें आहे, म्हणून म्हणतो तिच्या
दृष्टीस पदं नकोस; पण तिच्या पाळतीवर रहा आणि तिला काहीं
भलतीच गोष्ट करूं देऊं नकोस. चंपावती, तुम्हा पति तुला परत
आणून देईन तेव्हांच हें माझे काळें ठिकर तोड पुनः तुला दाख-
वीन ! आणि तुझ्या अंतःकरणांत या भ्रमानें शिरलेलें पिशाच्च
बाहेर खेचून माझ्या आयुष्याचें योग्य चीज करीन ! (पळहा

पिशाचो.)

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

—

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—घोरी पावटीचा किल्ला.

(रायमल प्रवेश करतो.)

राय०—अहो शहासाहेब, धन्य तुमच्या गाजीपणाची ! आ-
णि तुमच्या उल्लूपणाची ! पूर्वीची निमकहराम रायमल आतां
नमकहलाल झाला आं ! आणि लाथा खातां खातां बेजार झाल्या
यां रायमलापुढें आतां सगळे लोक हात जोडून उभे आं !

आणि हे सगळे काय म्हणून ! तर राजकन्येकडून बादशाहाचे मळ्यांत माळ घालाविण्याचा आम्हीं विडा उचलला म्हणून ! ज्यानें पूर्वी या अहंमदशाहाचा दरवाजा संभाळावा तोच मी आतां त्याच्या हृदयांत कायमचा शिरलों अं ! आतां काय हे याचें शरीर भुंग्याप्रमाणें पोखरून याला मातीला मिळवतो. अरे या नागणीची आणि तशी नुस्ती दृष्टादृष्ट झाली नाही तोंच जर तुला इतकें वीष झोंबलें तर तिनें तला एकदां करकचून मिठी मारल्यावर तुझे शरीर विस्तवाशिवाय खाक होऊन जाईल. धर्माचें तुझ्या डोक्यांत शिरलेलें वेड तुला जलाल मात्रा मिळाल्याशिवाय कोठलें उतरायला ! अरे अहंमदशाहा, रणांगणांत जाऊन घे एकदां आपल्या डोक्यांचें पारणें फेडून ! जंगीसखान, दिलावरखान आणि दुसरे बडे बडे कित्येक खान-तुझे प्रत्यक्ष प्राण, या पातशाही तत्काचे मुख्य आधार छिन्न भिन्न होऊन रणांगणीं पडले आणि रक्तमांस खाऊन खोल शब्द उठविणाऱ्या पक्ष्यांनीं त्यांच्यावर यथेच्छ हात मारला ! हे पाहून तुझे पाषाणहृदय अद्याप फुटत नाही ! अरे या तुंबल युद्धानें रक्ताच्या नद्या वाहून केवढा आकांत करून सोडला आहे ! रक्त, हाडें आणि मांस यांचा चिखल होऊन प्रेतें फाडण्याकरितां गृध्रादि पक्षी त्यांत स्नान गेले ! लढाईचे जामेनिमे, तीं धगधगीत शस्त्रें, तीं शरीरावरचीं अमूल्य भूषणें, मस्त होऊन कठोर किंकाळ्या फोडणारे गजाश्व हीं सगळीं पार मातीला मिळून गेलीं ! असो; तूर्त जयसिंहाची मुक्तता कशी होणार याचा विचार अगोदर. हा प्रतिसिंह एकदां भोकळा झाल्यावर यांना पाणी देखील पिण्याचा अवसर देणार नाही. राजकन्यारूप प्रखर अस्त्र माझ्या हातीं असल्यावर भल्या बुऱ्या उपायांनीं बादशाहाचें मन हां हां म्हणतां वळवीन. (पडद्यांत निघून जातो; पडदा पडतो व पुनः पद्मावतीसह प्रवेश करतो.)

राय०—एकलेंत बाईसाहेब, हा खवळलेला बादशाहा आतां जयसिंहाला कांहीं जीवंत ठेवणार नाही. एक तर जयसिंहानें येथून पळून जाऊन बादशाहाला पुरें ठकविलें; त्य

अपमानाचे विस्मरण होत आहे नाही तोंच जयसिंहाने दंड ठोकून सामना दिला आणि त्यांत जंगीसखानासारखे दुसरे शेंकडें खान यमपुरीला पाठविले ! आतां हा क्रोधाग्नि शांत कोठला होणार ! दुईव ओढवले आणि शेवटीं शत्रूने त्याला गिरफतार केले.

पद्मा०—(दुःखाने) बाबा म्हणतील या अभागीच्या पायीं माझ्या राज्यांतील असे एकेक अमोल मोहरे बळी पडले ! राय-मल, केवढाले हो माझ्या डोक्यावर हे पातकाचे घडे चढताहेत ! पण मी म्हणतें या कल्होळाचं मूळ बीज, हेंच जर या दुनियेंतून पार करून टाकलं तर नाही काही बरं होणार !

राय०—काय हा भलताच विचार ! आपल्या प्रेमाचें जाळें करून त्यांत हा अहमदशाहासिंह कसा अगदीं जखडून टाकला आहे. आजपर्यंत त्याला नानाप्रकारच्या थापा देऊन आपल्या चरणांची जी मी एकनिष्ठ सेवा केली त्याची अशी अखेर होऊं देणार ! ! प्रसंग विकट आहे; अशा वेळेस कालत्रयीही न आवडणाऱ्या गोष्टी कराव्या लागतात; म्हणून म्हणतो वार्डसहिबांनीं माझ्याच घोरणानें चालावें.

पद्मा०—रायमल तुमचे मजवर अगणित उपकार आहेत ! हें रीण माझ्या हातून फिटणार नाही; पण किनई दिवसेंदिवस माझे पाय चिखलांत जास्त खोल खोल रुतत चालले आहेत, असं मनाला वाटतं आणि म्हणून असा धीर सुटतो !

राय०—असा प्रसंग पुनः येणार नाही; म्हणून म्हणतो कीं या वेळेस जर आपण ढिलाई केली तर मग सर्वच फसेल. रजपूत लोक बदमस्त होऊन मुलूख सर करीत येत आहेत ! त्यांच्या फौजेनें जिकडे तिकडे धूम मांडली आहे ! इतकेंच नाही, तर लवकरच ते या घोरीपावटीच्या किल्ल्याला शह देणार ! शहाचे फौजेस पाठलाग करितां येऊंनये म्हणून रजपुतांनीं आपल्या घोड्यांस उलटे नाल ठोकले आहेत ! आणि लढाई सुरू झाल्यापासून सहिसांनीं आपल्या घोड्यांचीं खोर्गे उतरलीं नाहीत ! पातशाही

सैन्य किल्यापासून तीन कोसांवर तळ देऊन शत्रूची वाट पहात बसले आहे, आणि किल्यांत दारूगोळा भरण्याची तयारी चालली आहे. लढाईत जखमी झालेले लोक किल्यावर आणून टाकण्याची एकच धांदल उडाली आहे. खुद्द बादशाहाला थोडी जखम लागली असून त्याचा माद उतरल्यासारखा झाला आहे! अस्सल मुसलमान शिपायांना, रजपूत लोकांकडून लढाईची वरचेवर हूल घेत असल्यामुळे, तळ सोडून हलतां येत नाही. अशा वेळेस मी एक उत्तम तोड काढली आहे. आज्ञा होईल तर सांगतो.

पद्मा०—मी जातीवंत रजपुताची वेठी असल्यामुळे असे वाटत (कड्यार बाहेर काढून) या वीतभर शस्त्रानं त्या मेल्या चांडाळाचा गळा कापून काढावा ! आणि मग आपण यमाच्या घरी चालत व्हावं ! पण कसं करूं, काय करूं, या विचारांत असे दिवस काढणं नको ! अबू बचाऊन एकदां घरी जाऊन चावांना आणि आईला भेटून, ही जळी आशा अजून सुटत नाही ! या अशिलाच जर एकदां फांटा दिला तर मग काय ! सगळंच आटपलं ! भयंकर विचारांनीच जर एकदां या डोक्यांत गर्दी करून दिली तर केवढा मोठा अनर्थ गुदरेल !

राय०—तसे भयंकर विचार तूर्तच मनांत नाहीं आणावयाचे ! (पद्मावती खंजीर लपवून घेते) अगोदर सौम्य उपायांनीच काम साधलें तर पहावयाचें; आणि ती गोळी फिकी पडली तर शेवटची मात्रा आहेच !

पद्मा०—तूर्तचा प्रसंग टाळायला कोणता उपाय तुम्हीं मनांत आणला आहे रायमल ? या हतभागीला लाजिरवाण आयुष्य कंठण्याची वेळ येईल किंवा माझ्या बदलौकिकाचा डंका साऱ्या त्रिभुवनांत गाजेल, अशा प्रकारचा विचार नका हो मनांत आणू ! ज्या दत्ताला मी पूर्वीपासून भितें आहे तेंच माझ्यापुढे नका हो उभें करूं !

राय०—बाईसाहेब, गमगीन न होतां ' बादशाहावर माझे मन आशक आहे ' असें बोला, आणि प्रेमाचा मोठा ब्रह्मणा करा.

तो उल्लू बादशाहा या सोंगाला भुलून 'जयसिंहाला सोडून द्या' म्हणून एकदम हुकूम करील; आणि तो का एकदां सुटला म्हणजे संपलेच आपले दुदैव ! (इतक्यांत बादशाहा दोन शिपायांसह किल्ला फिरत असतां येतो. त्यास पाहून दोघेही दचकतात. पद्मावती तोंडावरून बंदर घेते. रायमल पद्मावतीच्या कानांशी लागतो.)

बाद०—(पद्मावतीस पाहून आनंदानें) रायमल, तू बडा इमानदार नौकर है. मेरी बहोत खातिरजमा हुयी. (पद्मावतीकडे वळून) सुमानअल्ला ! क्या खुशसुरती है ! बयानसे वेद ! ये हुसनपर दिल गिरफ्तार हुवा; अब छुटना दुश्वार है ! मिजास तो बहोत खुष नजर आता है !

पद्मा०—(तोंडावरचा पदर किंचित् पाडल्यासारखें करून) आपल्याला पाहून खुषी वाटली आणि दुसरें काय ?

बाद०—(रायमलाकडे वळून) मेरी बहोत दीनसे अर्जु है के इस्से शादी करूं. रायमल इस् वारंमे ये परीकी क्या राय है ?

राय०—याविषयीच आतां आमची गोष्ट निघाली होती. शहेजादी हुजूरवर आपक आहे !

बाद०—(आनंदानें) माथा अल्ला ! क्या अच्छी बात है ! (पद्मावतीकडे पाहून) क्या तेरी अच्छी तकदीर है ! हजारों लौडिया तेरे खिदमतमे रातदीन खिदमतगुजार रखूंगा ! और तेरी पोषाकके वास्ते हर किसमका कपडा और हजारों किसमका जव्हारात मौजूद करूंगा !

राय०—बहोत मुनासिब है. तकसीर माफ़—शहेजादी बीमार आहे तेव्हां—(इतक्यांत एक मुसलमान शिपाई धांवत येतो, त्याच्याकडे वळून) क्या खबर !

शिपाई०—(बादशाहापुढें हात जोडून) आपके सरदार लोगोंने जयसिंहकू गिरफ्त करके लाया है.

बाद०—(आनंदानें उड्या मारून) क्या अच्छा हुवा !

बड़ी खुशी हुयी ! तरेक इन्आम दिलाताहं. उसू बदमाशकू पाबंद करके हमारे सामने जल्दी लाव.

शिपाई०—बहोत अच्छा सरकार. (निघून जातो.)

बाद०—क्या हमारे सामने ऐसे नामर्द लोग लडते है ! मगर भीमदेव सेतानके मरनेकी कोई आकर खबर देगा तो मै निहायत खुष हो जाऊंगा ! उनूने मेरे सेंकडों लोक कतल किये !

राय०—सरकार जयसिहाला आतां कोणती शिक्षा करणार ?

बाद०—उसूके जीको हर्तन्हेकी इजा देकर, उसूके बुरा हाल कर कर, उसका चमूडा निकालके, उसूके आंखे फोड डालके, फिर उसूकू कतल करेगे !

पद्मा०—शत्रु हातीं सांपडला असतां त्याच्यावर रहेम करावी असा धर्म आहे.

बाद०—ऐसी बातें हम कुच्छ जानते नहीं. उसूकू मारनेका हमे एखत्यार है.

पद्मा०—मी अशासाठीं विनंती करते कीं, अशा रीतीने त्याला मारलं तर सरकारची त्यांत बदनामी होईल. कोणी भलं म्हणणार नाही, ह्याचं मला वाईट वाटतं; दुसरं काहीं नाही. हुजूरचा लौकिक तोच माझा लौकिक.

बाद०—मेरा मिजाज ऐसा है के, एक दफे जो मेरा दुष्मन् ठैरा—या गुन्हेगार ठैरा—उसूकी जान लेनेमे मै किसी तन्हेका फरो गजास्त नहीं करता हूं. (काहीं मुसलमान शिपाई जयसिहासह प्रवेश करतात. जयसिहाकडे वळन) आईये साहेब. आई ये साहेब. तशरीफ रखीये. बहोत दिनांसे मुलाखत हुई. (रागानें) ऐ कंबख्त, तरे उपर लडाईमे इसूकदर तकलीफ हुई है. फिलहाल तो तरे जान जानेका वख्त आया है; मगर तरे चेहरे और दिलपर किसी तन्हेका हिंरास नहीं पाया जाता है ! ताजूबकी बात है के तरे चेहरेपरसे नूर टपक रहा है ! ऐसा मालूम होता है के तू बेहिरास है. इसूका सबब क्या है ?

जय०—मी जातांचा अस्सल रजपूत आहे यांतच काय तें समज !

बाद०—ह्यांसे भाग गया और फिर व्हां जांकर तूने अपनी शारी किई; और उसे एक अवलाद पैदा हुई. वोभी तेरे जैसी बदमाश होगी ! बड़ी अबसोसकी बात है के कल तेरा बच्चा अपने बाबाजानकूं नही देखगा. अभी तेरेकू कत्तल करनको हुकूम फौरन देताहूं.

पद्मा०—(दुःखानें) हुजूरनी असं करणें मुनासिब नाहीं-धरून आणलेल्यावर शस्त्र चालविणें श्राचें काम नव्हें !

बाद०—तूं ह्यांसे इस वस्तु चली जा, नहीं तो तेरेकोभी सजा दिई जाविगी (जयसिंहाकडे वळून) फत्तरकी पूजा करता-है ! अब् ले उसका नतीजा ! अब् कभी सोमनाथकी पूजा करेगा क्या ?

जय०—अबलत करीन. बेइकाला कमळांतील माधुर्य काय माहीत ! त्यानें तळाला बसून चिखलच खावा !

राय०—शेहेजादीच्या मनाला सुख वाटेल असे सरकारांनीं करावें असें मला वाटतें. सरकारच्याकरितां मी इतके दिवस जी खटपट केली तिची अखेर अशी होऊं नये ! सरकारांनीं जयसिंहाला कत्तल करण्याचा विचार केला तो बरोबर नाहीं.

बाद०—ऐसे माधुक्के वास्ते मै क्या नही करसकता ! मगर मजहबके बारेमें मै कीसीका सुनता नही. रायमल तुम् तासुब न करो. (जयसिंहाकडे वळून) मै समजताहूं के तूं जातका अस्सल रजपूत नही. कमजात है ! मगर रजपूत लोगोमें आकर मिलगया है.

जय०—तुझ्यासारखे जे कोणी अळाचे दोस्त या देशाची संपत्ति पाहून लाल घोटीत इकडे येतात आणि आमच्या धर्माचा उच्छेद करूं पाहतात त्यांचा खरपूस समाचार घेण्याकरितां माझी उत्पत्ति आहे समजलास ! जातीचा खरा रजपूत आहे

किन्ना कोण आहे याचा तुला आजपावेतो अनुभव आहेच; आणि ईश्वर करील तर पुढेही येईल !

बाद०—जादे मत् बकां. अंजाम् इस्का अच्छा नहीं. बदमाश कुरनीसादमी करता नहीं. जा इस्कू लेजा और कल सुभे इस्को कतल करडालो. तेरे मरनेकी खबर तेरे औरतको हम पोहोचा देंगे। जाव.

जय०—नीचा ! अधमा ! चांडाळा ! काय भाषण मुखानून काढतास ! (विडीसुद्धां मारावयास धांवतो. त्याला शिपाई खेंचून फरफर ओढीत नेतात.)

पद्मा०—(दुःखित होते).

बाद०—(पद्मावतीकडे पाहून) शेहेजादी मेरा वो दुष्मनू है इसवास्ते मै उसकी जान लेता हूं कसम् खुदाकी कल सुभेके वख्त ये आफताफ्कू नहीं देखेगा. (बादशाहा निघून जातो.)

पद्मा०—झालं रायमल ! व्यर्थ हो वेड्यावैदर्या शब्दांनी मी आपले हें तोड विटाळलं ! मी आपल्या इच्छेविरुद्ध वाटेल तें बकलें, पण मेल्याच्या पाषाणहृदयावर त्याचा कांहींच परिणाम झाल्या नाही ! रायमल, आतां कांहीं माझी धडगत होईल असे मला वाटत नाही ! अरे यमा, तुला मी अजून दिसत नाही कारे, कीं माझं पाऊल अजून पापमार्गी पडलं नाही म्हणून तुझे दूत माझ्यापुढे यायला भितात ! कसं म्हणू तरी कसं ? रायमल, मेल्या यमाच्या घरीं देखील आवडनिवड आहेना ? पण कायहो रायमल, ही निवड आपल्या हातीं नाही का हो ?

राय०—ही निवड आपल्याला देखील करतां येईल; आणि आपली निवड अनेक प्रसंगां यमाहून जास्त शहाणपणाची आणि अधिक क्रूरपणाची होईल ! एखादा प्राणी आपण जसा हाल हाल करून माहं तितकी शिताफी यमाला येणार नाही !

पद्मा०—मग मी म्हणतें, अशीच कांहीं यमाला लाजविण्याची तोड आपण काढली तर नाही का बरं ?

राय०—पण वाईसाहेब, आपले डोके चढल्यासारखे दिसतात ! हे काय ?

पद्मा०—माझी तंद्री त्याच विचाराकडे लागली असल्यामुळे तुम्हाला असं दिसतं; पण काय हो रायमल, एवढ्या धिप्पाड राक्षसी साडेतीन हातांच्या देहांतील प्राण एवढ्याशा टीचभर पात्याने बाहेर खेचतां येतो काहो ?

राय०—हे एवढे हत्यार एकच काय, पण असे सहस्रावधि देह निर्जाव करील !

पद्मा०—तर मग हा खंजीर भोजराजांनी सांगितल्याप्रमाणे मित्रही आहे आणि शत्रुही आहे ! पण हीं नातीं लावून घेण ज्याच्या त्याच्या शहाणपणार आहे; नाहीं बरें ? आहे म्हणून म्हणा; तुम्ही असे थंड कां ? जयसिंहाचे प्राण कसे वाचतील याचीचिन्ना काळजी ? अहो तें काम माझ्याकडे लागलें. तुम्ही मला मी सांगेन तिकडे घेउन चला म्हणजे झालें. मग जयसिंह सूर्योदयाच्या आंत मरतो की बादशाहा मरतो हें तुम्हाला दाखवितें ! (पडदा पडतो).

चवथा अंक समाप्त.

अंक पांचवा.

*—

प्रवेश १ ला.

स्थळ—घोरीपावटीचा किल्ला.—तुरुंग.

(पाहारेकरी टहेलतो आहे.)

पाहा०—प्रारब्धा, खूप केलीस वाचा ! या यःकश्चित् मनु-
 ध्यावर हल्ला करून तुला कोणता पुरुषार्थ मिळाला, आणि तू
 कोणतें काम साधलेस हें तुझें तुलाच माहित ! आयुष्याचीं पहि-
 ला तीस वर्षे कपाळावर हिंदू या नांवाचा पट्टा ओढून कंठलां
 नाहींत तोंच दुर्दैवाचा फेरा आमच्यावर घेऊन आम्हांस यथा-
 सांग मुसलमानी धर्माची शिक्षा मिळाली ! आमच्या या पिढी-
 पासून आम्ही मुसलमान झालों आणि कांहीं दिवसांनी आमचे
 नातपणत कांहीं तिसऱ्याच धर्मात शिरतील ! पण ही शो-
 चनीय स्थिति कोणाची, तर ज्यांच्या आंगांत अस्सलपणा नाहीं
 त्यांची ! जगानें ज्याला लाथाळलें, त्यालाच हें प्रारब्ध लोळ-
 वतें ! आणि यांत कांहीं विपरीत प्रकार होत नाहीं, कारण बल-
 वानांचें तरी हेंच ब्रीद आहे कीं, ज्यांची पाठ एकरां जमीनीला
 लागली, त्यांच्यावरच घाव घालीत बसावयाचें ! आम्ही मारून-
 मुटकून बनविलेले मुसलमान, तेव्हां आमचीं मनें अस्सलासारखीं
 कोंठचीं कडवीं बनायला ! आमचें उत्पत्तिबीज पडलें हिंदू,
 तेव्हां तिकडे आमचा ओढा विशेष, पण आंगांत धमक नाहीं ! एवंच
 आम्ही आपले इकडेही नाहीं, आणि तिकडेही नाहीं ! आमच्या-
 सारखे दिव्य पुरुष जीवंत राहून शेवटीं अशा रीतीनें यमपुरीचे

द्वारपाल बनतात! आणि पापरूपीं धनराशीचे असे रक्षक बनतात! धिःकार अशा पुरुषांना ! आजपर्यंत या हातांनी पापकर्म किती झाली असतील, याची गणती करावयाला लागलो तर साऱ्या पृथ्वीचा पट जरी केला, तरी तो पुरणार नाही ! आणि एवढे खंबीर कलम तरी कुठले मिळायला ! पण यमाच्या घरचे कारकून इतके पटाईत की, अशा एकशा काय, पण अगणित प्राण्यांचे पट तेव्हांच चित्रविचित्र करून सोडतात ! पुण्यकर्म किती झाली म्हणून जर मोजू लागलो (बोटें घालू लागून) तर यांतली बहुतेक बोटें तोडवीं लागतील ! असो या नीचतर सेवेचा जितका विचार करावा तेवढा आंगाचा जास्त दाह होणार ! तेव्हां हें भोक्तृत्व कधी संपेल आणि काळाच्या विक्राळ तोंडांत आमची कधी स्वाहा होईल याचीच वाट पहात बसोवें हें बरे !

(पायांत बिडी घातलेला जयसिंह बसला आहे असा

पडदा उघडतो

जय०—आमच्या अवताराचा हा असा शेवट होऊन अखेर नरकपुरीचीच भरती व्हावी आं! शत्रूंची झुजतां झुरतां जो देव धारातीर्थीत पुरीत व्हावयाचा, त्याची अंती अशी विटंबना व्हावीना ! अहो खलसंहारप्रिय देवाधिदेवांनी, केवढा हा तुमचा निर्दयपणा ! ज्या या हातांना आजपर्यंत धगधगीत प्राणघातक खड्गाशिवाय दुसरे भूषण माहित नाही त्याच हातांनी आतां निमूटपणे लोहशृंखला धारण केल्या ! (हात आपटून) तुम्हांला एकदम जाळून खाक करण्याचें मंत्रसामर्थ्य जर माझ्यामध्ये असतें, तर फार चांगले झाले असतें ! हे माते वसुंधरे, कृतांतर्शी झगडणारे असे सहस्रावधि वीर तुझ्या उदरांत समाधिस्त झाले आहेत त्यांना आपले पोट फाडून बाहेर काढ, आणि तुझ्या पोटावरचें हें अविधांचें ओझे हलकें करून घे ! आकाशातील नक्षत्रांनी तुमच्यापासून दिव्य पुरुषांची उत्पत्ति आहे असें म्हणतात, हे जर खरें असेल, तर तुम्ही एकदम खाली उतरा, आणि प्रलयका-

लचा आक्रांत करून सोडा ! केवढा भयंकर प्रसंग ! आज तीस वर्षे या आंगांत कुटत असलेले रक्त, एक चार प्रहरांत थंड होऊन जाऊन या हृदयांतील र्दपा आणि हुरूप पार नाहीशी झाली, ही केवढी मानहानी ! अंतःकरणांत प्रचंड वणवा ! आणि अंती मानेवर प्रखर शस्त्रांचा आघात ! धिक् !

पाहा०—(एक शिपाई वाटून घेऊन येतो.)

शिपाई—(शियायास पाहून) बोल, परवल काय आहे तो ?

पाहा०—जा आंत (शिपाई जयासिंहाजवळ जातो.)

जय०—(वर पाहून रागाच्या त्वेषांत) कोण ? यमपुरीचे दूत ! आणि त्यांचा संचार येथे !

शिपाई—नाही महाराज, मीं हें खायला आणलें आहे.

जय०—कोणी पाठविलें आहे !

शिपाई—आमच्या पद्मावती आईसाहेबांनी पाठविलें आहे; आणि तोंडजवानी असा संदेश पाठविला आहे कीं, उभाउभी महाराजांना मी पहाटे भेटून जाईन.

जय०—त्यांना उलट निरोप कळीव कीं, हे मजवर तुमचे अगणित उपकार आहेत ! खाण्याविषयीं म्हणशील तर मला मुर्खाच इच्छा नाही—जा तें परत घेऊन—तूच खा नाही तर आपल्या बायका मुलांना दे.

शिपाई—महाराजांच्या हाताखाली मी पूर्वी कांहीं दिवस नौकर होतो. आतां मला या तुकांनीं गुलाम म्हणून धरून आणले आहे ! महाराजांना अशा स्थितीत पाहून माझे डोळे पाण्यानें डबडबतात ! अंतकाळीं या हातानें कांहीं स्वामीसेवा व्हावी ही इच्छा आहे ! पण परमेश्वरीं नेमानेम असेल तसा ! येतो मी सरकार ! (निघून जातो.)

जय०—शाबास पद्मावती ! महाराज सामतसिंह यांच्या पोटीं जन्म घेतल्याचें तें साफल्य करशील यांत कांहीं शंका नाही ! आणि हे शिपाया, तुझी एकनिष्ठा तुला फळाला येई ! मित्रा

भीमदेवा, तुझ्या अगोदरच काळाने मला खेचले हें पाहून तुझे हृदय फाटू देऊं नकोस ! तुझ्या अगणित उपकरांचे भले मक-
म गाठोडे मी तसेच पाठीशी बांधून चाललों म्हणून मित्रा, तू रा-
गाऊं नकोस ! आजपर्यंत उन्मत्त खलांना मी धूळ चारली, आणि
आतां यमानें माझी तीच अवस्था केली म्हणून हळहळ
नकोस ! देशाच्या आणि धर्माच्या रक्षणासाठी हातावर
शिरकमले घेऊन आर्यजननीस तुष्ट करणाऱ्या देशबांधवांनो
कमरा खेचून आपल्या मर्दुमकीने रजपूत हे नांव मागे
अजरामर ठेवा ! आणि आपल्या गाजीपणानें आपल्या
विजय दुदुर्भांचा गभीर नाद आकाश फोडून स्वर्गांत घुमवा !
आणि या तुर्कीना या भूर्मीतून पार पिटाळून लावा ! स्वातंत्र्य
ही आराध्य देवता स्थापून देशाभिमान, बंधुप्रीति, आणि एकनिष्ठ
राजसेवा यांचा विमलध्वज दिगंत फडकत ठेवा ! आणि अनी-
तिमत्तेचे या भूमीवर पसरलेले बी, त्याचें अफाट रान माजून देतां
खणून काढा ! (कंठ भरून येऊन) आम्हां वीरांना मा-
यापाश हा केवढा जबरदस्त शत्रु आहे ! आमच्या तलवारीनें
मोठमोठे पीळदार देह सपासप दुखंड होतात ! पण हा माया-
पाश कांहीं तुटत नाहीं ! संपावती, तुझ्या कपाळीं वैधव्याचा
डाग लागला म्हणून खिन्न होऊं नकोस ! तूं वीरपति आहेस,
आणि पातिव्रत्याचें खडतर तप तूं एकनिष्ठेनें आचरित आहेस
तेव्हां तूला मुक्ति मिळेल ! बाळा दिलीपा, वीराच्या पोटी ज-
न्माला आला आहेस, तेव्हां आपल्या अस्सलपणाला विसरूं न-
कोस, आणि आपला कीर्तिगंध दाहीदिशा फांकवून आपल्या
आईला धन्य कर ! (दुःखाने) माझी वेळा भरली ! आणि
ही पहा ! यमदूतांची झुंड इकडे येऊ लागली ! (डोकें भुईला टे-
कून बसतो भीमदेव प्रवेश करतो.)

भीम०—एवढा हा अभेद्य दुर्ग, पण परमेश्वर नामरूप भेद्या-
बरोबर असल्यामुळे, हा एका प्रहरांत भेदून येथें येऊन पोहोचलों !
निरनिराळ्या कल्पनांचा अंतःकरणांत कल्होळ उठून आपल्या

आजन्म धारिष्ठाचा कळस करून सोडण्याची जबरदस्त इच्छा ह्याला पेटून त्याच वायूच्या झटक्यांत खंदकाच्या पलीकडच्या बाजूने फेंकलेली घोरपड किल्याच्या तटावर कशी अचुक जाऊन लटकली ! हा खंबीर सोल कमरेला आवळून खंदकातील पाण्यांत सुरकांडी मारल्या बरोबर जळदेवतांच्या आशीर्वादानें हे हात सिं-व्हाच्या पंज्याप्रमाणें बळकट बनून टराहून गेले ! किल्ल्याचा तट चढून वर आलों मात्र तोंच कैफ करून घोरत पडलेल्या मर्दाचा आवाज माझ्या कानां पडला ! कोणच्या वाटेने कोणकडे जावें त्याचा विचार करतो आहे नाही तोंच “ हें ताट धेऊन जबासिहाकडे जा ” असे शब्द माझ्या कानां पडले ! अमावास्येची रात्र, काळोख किट्ट, आणि मध्यरात्रीचा अम्मल असे असतां हा एकटाच, दिव्या शिवाय, चोरून कां चालला ! आणि हें ताट कसेलें ! याविषयीं विचार करूं लागलों तो मनांत भयंकर कल्पना येऊं लागल्या ! क्रोधानें डोळे लाल झाले आणि असे ओले चिंब कपडे एक प्रहर अंगावर असतां ही सर्वांगाचा दाहा होऊन गेला ! त्याच्या मागोमाग—

पाहा०—(कोणाची चाहूल वाटल्यावरून) कोण आहे तिकडे ? आं ! कांहींच जबाब येत नाही ! कोण आहे बोलतोस कीं नाही ?

भीम०—एक साधु पुरुष तुरुंग पाहण्याकरितां आला आहे. कायही शिपाई दादा, याच का अंधार कोठडींत जयासिंहाला कैद केलें आहे !

पाहा०—होय याच खोलींत.

भीम०—मला त्याच्यापाशीं चार शब्द बोलावयाचे आहेत. (आंत जाऊं लागतो.)

पाहा०—(तलवारीचें टोंक पुढें करून) चल हट, चल हट माघारा—मोठ्या डौलानें आला आहे !

भीम०—तो माझा बडा दोस्त आहे. आणि किल्लेदाराचा मी तोंडी परवाना काढला आहे.

पाहा०—प्रत्यक्ष तुझा बाप असला म्हणून मला काय सांग-
तोस ! आणि किल्लेदारांनी तोंडीसा परवाना दिले. आमच्या दड

भीम०—त्यांना आमची कीव आली आणि
ईश्वरभक्तीची साक्ष त्यांना पटली म्हणून !

पाहा०—तुमच्या अंगांत असे काहीं अलौकिक सौंदर्य
आहे ! आपण कुठले आणि आपल्या अंगावरची वस्त्रे ओली कं?
असं भोंदू आम्हां पुष्कळ पाहिले आहेत !

भीम०—आम्हां नेहमी अशांच ओली वस्त्रे अंगावर घालीत
असतो—पण बाबा ज्यासिंहाला काय सजा झाली आहे !

पाहा०—सूर्योदयावरोवर त्याची गर्दन छोटणार !

भीम०—अरे ! तर मग मी अगदी वेळेवर आलो म्हणावयाचा !

पाहा०—होय, गर्दन कशी उडवितात ते तुला चांगले पा-
हावयास सांगेडल !

भीम० (आर्जव करून) शिपाईदादा, मला त्याच्याशी दोन
शब्द बोलेया हो !

पाहा०—चल हट. (मनशां) यांत काहींतरी ईश्वरी अव-
तार दिसतो ! ही याची तेजःपुंज कांति, हे भव्य कपाळ, ही दिव्य
दर्श ! ही सर्व काहीं ईश्वरी अंशाची दिसतात !

भीम०—(काकुळतीस येउन) एक क्षणभर मला आंत
जाऊद्या हो !

पाहा०—नाही बाबा, तुला या वेळीं त्याचें तोंड सुद्धां दृष्टीस प-
डणार नाहीं ! मग बोलणें लांबच राहिलें ! मला सकत ताकाद आहे
कीं, प्रत्यक्ष माझा बाप जरी आला, तरी त्याला सुद्धां आंत जाऊं
देऊं नये !

भीम०—पण आतां इतक्यांत एक मनुष्य आंतून बाहेर गे-
ला ! मी प्रत्यक्ष पाहिला.

पाहा०—त्याने परवल सांगितला तो आम्ही सगळ्यांनीं मा-
न्य केलाच पाहिजे, असा शहाचा हुकूम आहे.

आजन्म धारिष्ठाचा -

हड्डाला पेटून त्याच्या, पुतळ्या, हिरे, मोती वगैरे पुढे करून)
बाजूने फेंकले, तं गरीब आणि मोठा भला मनुष्य दिसतोस !
लटकली ही बायकोमुलांच्या अंगावर ! पण मला क्षणभर
सुरकांभत्राशी बोलण्याची परवानगी दे.

पाहा०—अरे जा, मी असा लाचलुचपत खाणारा नाही
मजलास ! आणि आतां तर तुला मुळीच जाऊं देणार नाही.
माझ्या इमानाची आतां पारखच आहे. मी फार दिवसांचा बा-
दशाहाचा इमानी नौकर आहे. विश्वास घात करणार नाही.

भीम०—तुला बायको आहे की नाही ?

पाहा०—कां वरें ? आहे.

भीम०—मुलेंबाळें आहेत की नाहीत ?

पाहा०—चार इमानी मुलगे आहेत !

भीम०—हल्लीं तुझी बायकोमुलें कोठें आहेत ?

पाहा०—लांब माझ्या गांवीं आहेत.

भीम०—तुझी बायको आणि तुझीं मुलें तुला फार प्रिय
असतील नाही वरें ?

पाहा०—प्रिय आहेत, की नाहीत, हें एक परमेश्वराला मा-
हीत ! माझी ममता अशी आहे—

भीम०—शिपाईदादा, अशी कल्पना करा, की बादशाहाची
मर्जी खप्पा होऊन एकाएकी तुम्हांला हालहाल करून मारण्या-
चा हुकूम झाला ! मग तुमचा जीव कोणीकडे गुंतेल ? आणि
बादशाहाजवळ तुम्ही अखेरचें काय मागणें मागाल !

पाहा०—हेंच, की त्यानें माझ्या बायकोमुलांस मला एक-
वार भेटवावें. निदान माझ्या दोस्ताकडून त्यांना माझा शेवटचा
निरोप तरी पोहोचवावा.

भीम०—मग अशी कल्पना करा, की तुमचा दोस्त दारांत तु-
म्हांला भेटण्यासाठीं आला असून, त्याला दारावरचा तुमच्या-
सारखा निर्दय शिपाई आंत जाऊं देतनाहीं ! आणि मुलाबाळांना

तुमचा आशीर्वाद घेऊन जाऊं देत नाही ! तर तुम्हांला त्या पाहारेकऱ्याचा किती राग येईल बरे ?

पाहा०—असे विचारण्याचे कारण ?

भीम०—कारण हेच, की जयसिंहाला बायको असून एक लहान मुलगा आहे; आणि जयसिंहाचा जर अखेरचा निरोप असेल तर तो त्याच्या कडे घेऊन जावा, एवढ्याच-कारितां मी येयें आलों आहे.

पाहा०—(गहिवरून) जा बाबा ! जा आंत ! पण लवकर बाहेर ये बरे ! या त्या खोलीच्या किल्ल्या आणि यांतच सर्व किल्ल्या आहेत बरे ! (किल्ल्या देतो व बाजूला जातो)

भीम०—ईश्वर तुझे कल्याण करो ! प्रत्येक प्राणीमात्राला, मग तो मनुष्य असो, पशू असो, अथवा पक्षी असो, परमेश्वराने मायापाशानें कसे गुंतवून ठेविले आहे ! कसा जरी संकटसमय प्राप्त झाला तरी त्याला तोंड देऊन संकट भोगण्यास आपण तयार होतो, आणि आपल्या मुलाबाळांचें संरक्षण करितो ! पर्वताच्या तुटलेल्या कड्यावर गरुडपक्षी आपले घरटे करितो, आणि त्या स्थली प्रेक्ष पसरून आपल्या पिलांना पिसाऱ्याखाली झांकून घेऊन, करा पाऊस व ऊन यांपासून त्यांचें रक्षण करितो ! काय ही ईश्वरकरणी ! (लांब पाहिलेसें करून) पाहारेकरी आर्ता बराच लांब गेला. (खोलीचें कुलूप काढतो. आंत जातो.) जयसिंह, सिंहा, हे काय ! चल उठ—

जय०—मला अजून परमेश्वराचें नांव घ्यावयाचें आहे ! यमदूतांनो थांबा, अशी घाई करूं नका ! अजून अर्धा प्रहर अवकाश आहे !

भीम०—वर बघ ! मला तें ओळखलें नाहींस ? अरे मी भीमद्वारा (साधुवेपार्चीं वस्त्रे झुगारून देतो. भीमद्वाराला ओळखकास हेंच गहिवरून त्याच्या आंगावर पडतो. दोघेही कांहीं अशा रीतीनें होतात.)

जय०—मित्रा भीमदेवा, या हतभ्रं तर ही मान (कमरेची

आजपर्यंत पाळलेल्या क्षात्रव्रताचें उद्यापन तुझ्या हातानें होईल अशी वळकट आशा धरून मी परलोक यात्रेची केलेली तयारी तुला रुचली नाही, म्हणून का तूं येथवर थांब घेतलीस ! काळदूतांचा हा भयंकर गराडा माझ्या भोंवती पडला असतां, तूं येथे आलास तरी कसा !

भीम०—मित्रा हा चंपावती देवीच्या कडक पातिव्रत्याचा आणि या भीमदेवाच्या स्वर्गस्थ पुण्य पुरुषांचा प्रताप ! स्वर्गस्थानां लाविलेल्या अक्षय तेजोमय दीपकानें मला येथपर्यंत कशी विनचूक वाट दाखविली ! आणि या किल्ल्याचा प्रचंड तट, चंपावतीनें बनविलेल्या विमानांत बसून मी कसा हां हां म्हणतां उडून आलों !

जय०—मित्रा भीमदेवा, ती साध्वी कुशल आहेना ? ती माझ्यावर रागवली नाहीना ? माझ्या दिलीपानें माझा ध्यास घेतला नाहीना ? पण मी हा कोणीकडे भकलों ! अरे क्षात्रतेजाला ही केवढी काळोखी ! माझ्या कुळटिककांचा हा केवढा उपमर्द ! मित्रा, हें सायाषिशाच तूं माझ्या अंतःकरणांत कसे घुसवलेस ! आतां हें मला कोठलें सुकि माठूं द्यायला !

भीम०—अरे तूं चंपावतीला आणि दिलीपाला भेटल्या शिवाय तुला सुक्ति कोठली ! आणि या भीमदेवालाही कोठली सुक्ति मिळावयाला ! सज्जनांना, साधुपुरुषांना, गोत्राम्हणांना आणि आर्यमातेला जे छळतात त्यांचे शिरच्छेद केले तर मोक्ष मिळतो ! पण वीरांनीं आपल्या बायका मुलांना आपल्या मागे टाकल्यास त्यांना अक्षय तरकवासाशिवाय दुसरी योग्य जागाच नाही ! पतीच्या हातून मृत्यु आल्यास वीरपति स्वर्गावर चढतात ! पण तुंडाळांच्या हातून त्यांना मरण आलें तर त्यांच्या कपळां यवारान्निरोप तराचे दुर्गंधी कूप !

भीम०—अरे हें पकें माहीत असून हा मतिमंद असाच एन्हांला भेटण्यासाठीं आणिलेला पण मला येथून हालतां येणार कसें ? सारखा निर्दय शिपाई आंत घेऊन घोरपद व दोर फुडें करून)

हो वखें आंगावर घाल आणि ही घोरपड किल्याच्या दक्षिण बा-
जूच्या तटाला चिकटावून खाली उतर आणि खंदकातून पोहून
जाऊन हो पसार !

जय०—आणि तू ही माझ्या बरोबरच चलतोसना ?

भीम०—मी ही तुझ्या मागोमाग आलोच. यावेळेस चं-
पावतीने रणभूमीवर जाऊन टाहो फोडला आहे तेव्हां तिचा अं-
त होण्यापूर्वीच तिला भेटून तिचे सांत्वन कर; आणि दिली-
पाला कुरवाळून वाजव लढाईचे शिग !

जय०—आणि तुला एकटाच टाकून जाऊन या निर्दय मृ-
त्युच्या तोंडी तुझा बळी देऊ ! मित्रा, या तुर्कीच्या छावणीत
तुला सोडून गेल्यावर पुनः तुझे नख तरी माझ्या दृष्टीस पडणार
आहे काय ! केवढा राक्षसीपणा तू मला करावयास सांगतोस !

भीम०—परमेश्वर साह्यकारी असल्यामुळे जसा मी येथे आलो
तसाच तेथून बाहेर पडून तुला लवकरच भेटेन ! चंपावतीने जर
तुला सोडलेच नाही तर रजपूत ब्रीदाची अखेर करावयाला
क्वचरुं नकोस !

जय०—मित्रा सूर्योदयाचरोबर माझी गर्दन उडवा असा
शहाचा हुकूम ! आणि माझ्या मागे तू येथे राहिल्यावर बळी-
ला बळी गेल्या शिवाय चुकणार आहे काय !

भीम०—असा जर प्रसंग आलाच तर माझी तवारीच
आहे !

जय०—(कंठ भरून येऊन) आणि तू माझ्यासाठी मर-
णार ! तू आपल्या हातांनी ही मानमुरगाळून टाकलीस—

भीम०—तुझी मान मुरगाळ ! आणि पतिव्रतावध, वीरपुत्रवध
आणि मित्रवध अशा तीन घोर हत्या मस्तकावर घेऊ ! मित्रा
जयसिंहा असा हट्ट धरून मला या पातकांत पच्चे देऊ, नकोस हेच
तुझ्यापार्शी पदर पसरून मागणे आहे. तू आतां अशा रीतीने
बेळ घालवीत बसलास तर मी रचलेला व्यूह दासळलाच म्हणून
समज ! तू जर येथून जात नसशील तर ही मान (कमरेची

तलवार काडून आपल्या मानेवर ठेऊन) याच शस्त्रानें उतरलीच म्हणून समज !

जय०—(भीमदेवाचा हात वरच्यावर धरून) मित्रा भीमदेवा, गार्हिवर इतका दाटला आहे कीं तोंडातून शब्द निघत नाहीसा झाला रे ! अरे मित्रप्रेमाचा असा कळस !

भीम०—(गळ्यांस गच्च मिठी मारून) मित्रा जा रे बावा आतां लवकर. सुयेंदयाच्या आंत किल्ल्यांतून बाहेर पडून चंपावतीला भेटून लढाईचें शिंग फुकावितोंपर्यंत मी आलोंच तुझ्या साहाय्याला. खंदकाच्या पलीकडच्या वाजेल्या रामसिंग घोडा धरून कंटाळला असेल ! मित्रा माझी पुढची हिंमत अशी करपू देऊ नकोस ! तुझ्या नेत्रांतील अश्रूनीं मला कसे चटके वसत आहेत ! आणि हे हात पहा कसे अगदीं निर्जीव होऊं लागले ! तूं येथून एकदां पार निघून गेलास—

जय०—मित्रा माझा पाय येथून निघेना रे !

भीम०—अशा क्षणिक मोहाला गुंतून आपण उभयतांही आपल्या व्रतापासून दळूं ! म्हणून म्हणतो—

जय०—पण तें माझ्या मागेमागे येतीलना ? का—

भीम०—नुसता येतोच ! अरे येथें आल्याचें चीज करून येतो ! घाल ही वस्त्रें आंगावर, घे ही सदा विजयी तलवार, आणि घे हीं आयुधें आणि निघ येथून. तें लढाईची लगट करतो आहेस नाहीं तोंच मी आलोंच. (विड्या काढतो. त्याच्या आंगावर वस्त्रें घालतो. जयसिंह वस्त्राखालीं घोरपड, दोर व तलवार झाकून घेतो !)

जय०—(एकीकडे) हे जगपालक परमेश्वरा माझ्या मित्राला नीट सांभाळ आणि त्याची माझी लवकरच भेट पाड ! (उघड) मित्रा, एकदां शेवटचें प्रेमसंलग्न दे रे ! (दोघें कडकडून भेटतात. जयसिंह भीमदेवाकडे वरचेवर पहात निघून जातां.)

भीम०—(जयसिंह गेला असें पाहून) गेला ! अगदीं सुर-

क्षित निघून गेला ! आज चंपावतीसारख्या महापतिव्रतेला सौ-
भाग्यदान, आणि जयसिंहासारख्या जीवाच्या मित्राला जीवदान
देऊन, भीमदेवा, आपल्या जन्माचे सार्थक केलेस ! या सत्कर्मा-
च्यासाठी मला या पाहोरकऱ्याला फसवावे लागले, याबद्दल
ईश्वरने मला क्षमा करील ! मित्रा जयसिंहा, हीच आपली इह-
लोकची भखेरची भेट ! पुनः आपली भेट (स्वर्गाकडे बोट
करून) तेंच ! सर्व सुखाचा चिरकाल उपभोग घेण्याचे तेंच
स्थान ! अहमदशाहाला रसातळाला पोहोचवू तेव्हांच देहावसान
करुं, ही घोर प्रतिज्ञा, प्रतिकूलदैवार्शा टकरा देतां देतां, जाग-
च्या जागी जिहून गेली याबद्दलचे अंतकार्ळा हाणारे दुःख,
आणि शेवटी मित्राबद्दल देहाचा अंत, यामुळे मनाला वाटणारा आनंद,
ही दोन्हीही एकाचक्षणी अनुभविणाऱ्या या विचित्रपुरुषाला, हे
शिर्वांकिकरांनो त्वरेने उचलून घेऊन चला ! ! ईश्वरी संकल्प-
मनुष्याच्या हांतून टाळले जाणें फारच कठीण ! तेव्हां प्राप्त
ज्ञालेल्या स्थितीबद्दल खेद करित बसणें, म्हणजे मूढांचाच मार्ग
तुडविणें होय ! आम्हांस बाळपणीच जर हें जवामर्दीचे बाळ-
कडू पाजलें नसतें तर आम्ही निगरगट बनून—(इतक्यांत सर्वा-
गावर कृष्णवस्त्राचे घुंगट घालून हातांत खंजीर घेऊन कावरी-
वावरी दृष्टि करून चोरपावले टाकीत पद्मावती प्रवेश करिते.)

पद्मा०—या मेल्या यवनबीजाची तरी असुगंपारसूनच उ-
त्पत्ति! गोमांस यथेच्छ भक्षण करून, जालीम मंदिरचे आकंठ
पान करून, निशेने धुंद होऊन, मंचकावर मत्त निशाचरा-
प्रमाणे शाहा आतां बेफाम उताणा पडला आहे ! मेल्या
म्हणतो, तुझ्याबरोबर शादी करावयाची ! जरा थांब. या तीव्र
कऱ्यारीशीं आतां तुझे लग्न लावतें ! या पात्याला लावलेल्या
जहाननें तुझ्या सर्व शरीराचा डोंब करून सोडिते ! माझ्या तों-
डाकडे पापी नजरेन न्याहाळून पाहतोस आं ! अगोदर
डोळे फोडून टाकले पाहिजेत ! (कऱ्यार वर उचलून) एकच
प्रहार, पण थो असो जोरानें केला पाहिजे, की छाती फोडून

कठोच्या हाडांचा पार चुराडा चुराडा उडाला पाहिजे ! आणि जिकडे तिकडे सर्व विद्यान्याभर रक्ताचा सडा होऊन गेला पाहिजे ! माते चंडिके, शुभ, निशुभ, चंड, मुंड, रक्तबीज, धुम्रलोचन इत्यादि दैत्यांच तूच मर्दन केलेस ! भो-
मासुराला मारणारी, सत्यभामारुपी अष्टभुजा भवानी तूच ! किंवा शतमुखी सवणाची शंभर तोंडे प्रखर खड्गाने धडापासून वेगळी करणारी जानकी माता तूच होतीस ! या वेळी तू माझ्या आंगांत संचार कर ! माझा चेहरा उग्र होऊन माझे डोळे ख-
दिगंगाराप्रमाणे लाल होऊ देत ! आतां हे काम हातीं घेतले आहे खरे, मग यांत कांहीं होवो ! हे शस्त्रा तुझ्या आंगांत काय पाणी आहे तेच मी आतां पाहतो ! मेल्या चांडाळा भोग आतां आपल्या पापांची फळे ! अभाग्या जयसिंहा, जर का हे काम करायाला तू माझार घेतलीस, तर तुला तसाच पचत ठेऊन ही अस्सल रजपुताची वेटी आपल्याच हातानें तें राक्षसी काम करील ! अरे मेल्यामों गाईला कोंडून छळलीत ! अरे अहमद-
शाहा हे पहा काळाचे दूत तुला फगफर ओढून नेण्याकरितां लग-
बगीनें उतरत आहेत ! अरे बाबानो इतकी धांदल कां ! अरे पण हे काय मी करित वसलें ! रायमल, आलेच मी ! अहूर्त ट-
ळल्यावर मग काय ! (पुढें होऊन) जयसिंह, अहो जयसिंह !

भीम०—कां आपल्याकोडे का हे काम आहे ?

पद्मा०—(चपापून) तू कोण ? आणि जयसिंह कोठें आहे !

भीम०—जयसिंह पळाला.

पद्मा०—पळाला !

भीम०—(तिच्या हात धरून) पळाला. आणि तुम्ही त्याचा बोभाट करूं नका. तुमचा हात धरला त्याचा राग मानूं नका. प्रसंगच तसा आहे—बोभाट करण्याकरितां तुम्ही जाल म्हणून धरून ठेवतो.

पद्मा०—आणि मी येथून पाहारेक्याला हांक मारली तर ?

भीम०—पाहारेकरी येथें येऊन तुमची त्याची झोलाचाली

होई पावेतों तितकाच वेळ जयसिंहाला मिळेल. पाहिजे तर त्या-
ला हांक मारा.

पद्मा०—(खंजीर उपसून व उगारून) आणि मी अशा
रीतीने सुटका करून घेतली तर ?

भीम०—खुशाल! खुपसा या छातीत! पण मी धरलेला हात
सोडणार नाही.

पद्मा०—साड माझ्या हाताला. तू मला ओळखलं नाहीस.
मी शपथ वाहतं की, जयसिंह गेल्याचा मी मुळीच बोभाट कर-
णार नाही. मग झालं की नाही ?

भीम०—उदारमनाची स्त्री आहेस! धन्य तुझी! तुझ्या
भाषणावर विश्वास धरतो. (हात सोडतो. व एकीकडे म्हणतो)
इचे डोळे अगदी फिरून गेले आहेत !

पद्मा०—पहारेकऱ्याला मी दूर जायला हुकूम केला आहे.
तुम्ही अगदी भिजून नका. मोकळ्या मनाने आणि खरेपणाने मा-
झ्याशी बोला. तुमचं नांव काय ?

भीम०—माझं नांव भीमदेव.

पद्मा०—(दचकून मागे सरून) ईडरचा राणा भीमदेव
म्हणतात ते आपणच का? की ज्याच्याकडे महाराज सांमतसिंह
यांना बक्षिगिरी सोंपविली आहे! आणि ज्यांना काल महाराज
सांमतसिंह यांना मुसलमानांच्या हातून सोडविलं!

भीम०—काल मी रजपुतांचा सेनापति होतो. पण आज
मी मुसलमानांचा कैदी आहे !

पद्मा०—जयसिंहाची तुमची इतकी दोस्ती आहे, की त्या-
च्या बदली तुम्ही मरायला तयार झालांत ?

भीम०—हां, तो माझा मित्र आहे, आणि त्याच्या कारितां
मी जीव देण्याला तयार आहे !

पद्मा०—माझी सुद्धा इच्छा तुमच्या मित्राचे प्राण वाच-
वावयाचि होती; आणि त्याचे प्राण वाचविले असले तर ?

भीम०—तुम्ही आपल्या उदारपणाचा डंका साऱ्या त्रिभुवनांत गान्धवला असतात !

पद्मा०—आणि या प्रसंगी जर मी आपलेही प्राण या निर्दय बादशाहाचे हातून वांचविले, आणि आपल्याला महाराज सामतसिंह यांचेकडे पाठवून देऊन सर्व रजपुतांना संतोष दिला, तर तुम्ही मला महाराजांकडे घेऊन जाल ?

भीम०—मी उगाच हुरळणारा मनुष्य नाहीं. असें होण्याला आपल्यापार्शी साधन काय आहे, तें मला अगोदर समजलें पाहिजे. मग मी आपल्या बोलण्यावर विश्वास ठेवीन.

पद्मा०—(खंजीर पुढें करून) धरा हा खंजीर हातांत—

भीम०—(खंजीर घेऊन) याचा कोठे उपयोग करावयाचा ?

पद्मा०—ज्या तंबूत या वेळीं बादशाहा निजला आहे तेथे मी तुम्हाला घेऊन जाते—आणि मग—सर्व रजपुतांचा आजपावेतां ज्यानें छल केला,—ज्यानें आमचीं देवस्थाने भ्रष्ट केलीं आणि ज्यानें मला इथें कैद करून ठेविलें आहे, त्याचा एका घावा सरसा मोक्ष करा.

भीम०—(एकदम मागे सरून साशंक.) आणि तुम्ही का राजकन्या पद्मावती का ?

पद्मा०—होय तीच मी हतभागी !

भीम०—अणि तुम्ही काय म्हणतां, कीं मी झोपेंत त्याचा खून करूं ?

पद्मा०—मग काय हरकत आहे—त्यानें तरी जयसिंहाला हातापायांत बिल्या असतांनाच मारलें असतं कीं नाहीं ? मनुष्याचे हात पाय बांधून त्याला ठार मारलें काय, आणि झोपेंत मारलें काय एकच !

भीम०—काहींही असो. पण झोपेंत मारणें हा परमेश्वराच्या घरीं न्याय नाहीं. खोटीं कर्मे करून मग पुण्यकर्मे केल्यास त्यांत पुण्य नाहीं ! लोकांचीं घरे मोडून देवालयें बांधण्यांत पुण्य नाहीं ! माझ्या हातून हें काम होणार नाहीं.

पद्मा०—मग कशाचा तुम्हाला रजपूत जातीचा अभिमान ! आणा तो पेशक०ज. या हांतांनीच आतां तें कर्म करते. (जेंदिया घेण्याकरितां हात पुढें करते.)

भीम०—शाबास तुमची ! मी उगाच बोललों. तुमचा निश्चय कायम आहे कीं नाहीं याची परीक्षा पाहिली.

पद्मा०—या आतां माझ्या मागून—पण आतां पाहिल्यानें तुम्हाला इथल्या पाहारेकऱ्याला ठार मारलें पाहिजे.

भीम०—कोण ? तो आतां पाहरा करीत आहे तो कीं काय ?

पद्मा०—होय त्यालाच. नाहीं तर तुम्हाला पाहिल्याबरोबर तो एकदम बोभाट करील.

भीम०—आणि आतां त्या म्हाताऱ्याच्या उरांत भोंसकून त्याला ठार मारूं म्हणतां ? ध्या आपली कऱ्यार परत.

पद्मा०—भीमदेव !

भीम०—तो शिपाईच काय तो बादशाहाच्या पदरीं एक लाख मनुष्य आहे ! चाक्रीच्याना फक्त शेंपूट आणि लांब कान कमी आहेत ! त्यानें माझ्या विनवणीला ऐकलें नाहीं. सोनें, मोतीं वगैरे पुढें केलें तरी त्यानें जुमानलें नाहीं. शेवटीं त्याचे त्याला काय वाटलें तें त्यानें मला आंत सोडलें, आणि म्हणूनच माझ्या मित्राची सुटका झाली. आज जरी सर्व रजपूत घराण्यांचा नाश झाला ! जरी यवनांचा सर्वत्र अंमल झाला तरी सुद्धां हरकत नाहीं ! पण मी म्हणून त्याच्या केंसालासुद्धां धका लावणार नाहीं.

पद्मा०—तर मग त्याला आपल्याच गटांत घेतला पाहिजे. बरं त्याविषयीं तुम्ही काळजी करूं नका.

भीम०—तें तुम्ही हवें तें करा. मी त्या मनुष्याला कोणत्याही प्रकारां दुखविणार नाहीं. (दोघे जातात पडदा पडतो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—अहमदशाहाचा डेरा—मंचकावर अह-

मदशाहा झोपीं गेलेला आहे.

वाद—(झोपेंत बरळतो) दुष्मनको व्होत सताकर-
अब् अच्छा है—गर्दन काटडाली—अच्छा हुवा.

(भीमदेव व पद्मावती चोरून प्रवेश करितात).

पद्मा०—तो पहा तो निजला आहे—आतां एक क्षण सुद्धां
घालवूं नका. ध्या देवाचें नांव.

भीम०—तुम्ही आतां येथून चालत्या व्हा. कारण
जिकडे तिकडे रकमय झालेले तुम्हाला पाहवणार नाही.

पद्मा०—पण जर का तुम्ही क्षणभर विचार करित उभे
राहिलांत तर सगळंच फसेल.

भीम०—जा, तुम्ही आपल्या डेंच्यांत जाऊन स्वस्थ निजा
जा. तुम्ही इकडे येऊं नका. मीच तुमच्याकडे येईन.
या कामांत तुमचें आंग आहे असें कोणालाही कळूं नये, यांतच
भलेपणा आहे.

पद्मा०—(जातां जातां) इथल्याही पाहारेकच्याला मी
बरोबर घेऊन जातें. (निघून जाते.)

भीम०—या अंगांतील नसा यावेळीं आवेशानें कशा ताड
ताड उडत आहेत, मस्तक कसें भणणून गेले, केश ताठ उभे
राहिले, नेत्रांना ताटा चटला, त्यांतून क्रोधाग्नीच्या ज्वालांचा
भडका बाहेर पडूं लागून रक्ताचे बिंदू टपटप गळूं लागले. क्ष-
णांत वाटतें याचा एका धडकीसरसा जीव घेऊन टाकावा, किंवा
एका लत्ताप्रहारानें याचें मस्तक शतचूर्ण करून टाकावें ! क्षणांत
वाटतें या क्यारीनें याचा कंठनाळ बक्याप्रमाणें चरचर कापून
काढून याचें हें मुंडकें या घोरीपावटीच्या किऱ्याच्या तटावर

आल्याच्या टोंकाला अडकवून द्यावे, आणि धड खाली खंदकांत भिरकाऊन द्यावे; किंवा क्षणांत वाटते हा पेशकब्ज याच्या छातींत खुपसून एकदमच या अधमाला नरकपुरीत पाठवावा ! पण हा खून-खून ! हा सूड नव्हे. असें करून माझा आत्मा संतुष्ट होणार नाही. याच्या आजानें माझ्या बावांचा छळून छळून प्राण घेतला आणि मी याला मरणकालच्या घोर यातना न देतां असाच वार करूं ? छे ! या मंचकावरून ओढून, याला उलथा पालथा पाडून, याच्या छातीवर पाय देऊन, याचे डोळे या कट्यारीच्या टोंकानें फोडतो ; याचे हात पाय तोडून, अंगावरील प्रत्येक केंसागणिक जखमा करतो. आणि मग प्राण घेतो ! हं, हाच विचार. हाच निश्चय. असच (त्याला खाली ओढतो) तडफड; तडफड. एकदमच तुझ्या नरडीचा घोट घेतला असता ! आणि भीमानें जसें दुःशासनाचें रूक प्राशन केलें तसें तुझे नरडें काडकन फोडून या भीमानेंही तसेंच केले असते ! पण तूं जातीचा यवन पडलास !! जरासंधाला जसा भीमानें फाडून टाकला तसा मी भीम आतां तुझ्या उभ्या चिरफळ्या करून टाकतो ! माझी वृद्ध माता जर सती गेली नसती तर चांडाळा तुझ्या रक्तानें माखलेले हे हात आणि शस्त्र तिला दाखवून तिच्या ऋणांतून मुक्त झालों असतो ! घे देवांचे नांव. स्मर आपली अनन्वीत कृत्ये. सूड ! सूड ! नारसिंहाप्रमाणें भयंकर गर्जना करून, प्रचंड हांक फोडून, या तीव्र नखांच्या अग्रांनीं तुझे उदर विदारण करून मी तुझी आंतर्डी गळ्यांत घालतो !! (पडदा पडतो व पुनः वादशाहा एका बाजूला गुडघे टेकून बसला आहे व भीमदेव आवेशानें त्याचेकडे पाहत आहे असा पडदा उघडतो.)

वाद०— (गुडघे टेकून) ये अहमदशाहा अब् बहोत लाचार है ! मेरा जी तेरे ताबेमे है ! कुसूर माफ कीजिये. इस्वरून मेरी जान बचाव; ये अल्ला !

भीम०—जा तुला जिवंत सोडतो. मग तूं आपल्या इमानाला जाग किवा वेदमान हो.

वाद०—मेरे उपर तेरा बहोत ऐहसान हुवा है. मै अब् बे-इमानी कभी नही करुंगा. वल्ला, मै तेरे साथ कभी बेइमानी नही करुंगा. क्यं के मै तेरा ऐहसान मंद हूं. (हाटत हाटत लांघ जातो.)

(पद्मावती प्रवेश करिते.)

पद्मा०—झालंका काम ? मेला कातो ? (एकदम वादशाहा दृष्टीस पडतो) अजन जीवंतच आहे ! आतां मात्र मी प्राणाला मुकलें ! आणि अरे हतभाग्या भीमदेवा तूं तरी आतां कसचा जगतोस ! हा दगेखोरा ! का भित्र्या ! काय म्हणूं तरी काय ! हें तं काय केलंस ! सापाच्या शेंपटीवर रे पाय दिलास !

वाद०—(आश्चर्याने व फोधानें) ऐसा कैसा होगा !

भीम०—(घोंटाळल्यासारखा होतो. क्षणांत संताप, क्षणांत दुःख, क्षणांत जीवावर उदार झाला आहे; क्षणांत मनाला विवेकानें दाखीत आहे असा आविर्भाव दाखवितो; व पद्मावतीला नेत्रसेकेतानें “ जा ” ह्मणून सुचवितो.)

पद्मा०—भीमदेवा, आतां मी कशाची परत जासें ! आणि तुमच्या हातांत वादशाहाला ठार मारण्याकरितां कव्यार कोणी दिली, हेंही पण मी नाकबूल करणार नाही ! मी व्यर्थ तुमच्या बोलण्यावर भरवंसा ठेविला ! मी स्वतः काम केलं असतं तर फार वरं झालं असतं. आतां तुम्हांला दया म्हणजे काय पदार्थ आहे तें लौकरच समजेल !

वाद०—पहेरेपर कौन है ? इस दिवानी औरतकू फौरन कैद करो.

पद्मा०—तें तर आहेच; आणि मलाही पण ठाऊक आहे की, मला आतां लवकरच स्वर्गाला जाण्याची तयारी केली पाहिजे ! पण तूं असं समजूं नकोस, कीं मी तुला भितें म्हणून ! आणि मी तुझा खून तरी काय म्हणून करावयाच्या बेट केला,

ह्याचें कारणही वेगळंच आहे. (आंवेशानें) तें कारण मनांत आलं म्हणजे माझ्या जीवाची किंमत मला कांहींच वाटत नाही ! तें कारण हें कीं लक्षावधि लोकांचे प्राण वांचावेत ! जितक्यांना म्हणून तू आतां कैद केलं आहेस असे हजारों रजपूत उद्या मृत्युच्या तोंडींच जाऊन पडणार कीं नाही ! त्यापेक्षां तुला एकत्र्यालाच ठार मारलं तर आज माझे हजारों जातिबांधव वांचतात असा विचार करून मी तुझा घात करणार होतें ! पण आतां काय ! तुझ्या तोंडीं आम्हां रजपुतांचें रक्त लागलें आहे तेव्हां तुला त्यांची कींवा कोठून येणार ! (शिपाई धरण्यास पुढे होतात असे पाहून, त्यांच्याकडे रागानें पाहून) हां ! खबरदार माझ्या आंगाला हात लावाल तर, मी मुक्ताच्याने तुमच्या बरोबर येण्यास कबूल आहे (भीमदेवाकडे पाहून) वरं, झालं तें वरंच झालं. खरा रजपूत असंच करील, दुष्मन जरी झाला तरी त्याच्या झोपेंत प्राण कधीही घेणार नाही ! शेवटीं एवढंच सांगतें कीं या सर्पाचा विश्वास धरूं नका ! केव्हां दंश करील याचा नेम नाही !

वाद०--(शिपायांस) अवीतकू मेरा हुकूम क्यं नहीं सुनते ? इस्कू मत छोडो, ले जाव.

भीम०--(आंगाचा दाह झाल्यासारखें दाखवितो. बादशाहा त्याच्या तोंडाकडे पाहून भितो.)

पद्मा०--येथें सत्तेच्या जोरानं तूं निरापराधी स्त्रीचा छल मांडला आहेस, पण तुला परमेश्वर शिक्षा करील ! तुझ्या या धुंद झालेल्या डोळ्यांत तापलेल्या लोखंडाचा रस यमाचे दूत आततील ! तुझ्या सर्व शरीरास सुया टांचतील ! तुला विस्तवावर चालवतील ! तुझ्या आंगाचें कांतडं सोलून काढतील ! असे नानाप्रकारचे हाल तुला परलोकीं होतील !--झालं. इतके दिवस कांहीं तरी सुटून जाण्याची आशा होती, पण ती आतां नष्ट झाली ! अखेर बाबांची आणि आईची भेट झाली नाही ! चांडाळाने

घरून आणलंन त्या वेळीं माझ्या आईनें गाईप्रमाणें हंबरडा फोडला असेल ! रातंदिवस तिच्या डोळ्याचं पाणी खळत नसेल ! पण काय उपयोग ! जातें भीमदेव. माझी काय अवस्था झाली हें माझ्या बाबांना किंवा आईला कळवूं नका. तुम्हाला जें योग्य वाटेल तें सांगा ! (भीमदेवाकडे वरचेवर पहात दीन मुद्रेनें शिपायांबरोबर निघून जाते.)

बाद०—जयसिंहभी इस् सैतान शेहजादीके सरीका हे ! ओ तो अब मेरे ह्यां कैदखानेमे हे.

भीम०—जयसिंह पळाला.

बाद०—ऐसा कैसा होगा ?

भीम०—त्याची सुटका करण्याकरितांच मी आलों होतो. मी त्याची सुटका केली. आतां मीच तुमचा कैदी आहे.

बाद०—क्या, फिर जयसिंह भागा ? उसकू अभी मारनेका मेरा इरादा था.

भीम०--तें आतां विसरा ! त्याचा निकाल लागला !

बाद०—मै हजारों गनीमोसे लडता हूं, मगर मेरा मिजाज मेरे काबूमे नहीं है.

भीम०—मग तू शूर कसचा ! स्वतःला जिकणें—म्हणजे स्वतःचे मनोविकार समळ आवरून भरणें—याचेंच नांव खरें शस्त्र ! लढाईत तुम्हाला जय येवो किंवा अपजय येवो, पण या मानसिक लढाईत जो पडला तो खरा वीरच नाही असें मी समजतो ! !

बाद०—भीमदेव, तू बडा जकामर्द और दिलावर है ! तुमारे बालकूभी ह्यांपर आच नहीं है ! अगरचे ताइमुदत आप मेरे दुष्मन् थे, लेकिन फिर हाल आप मेरे शफियक् अजीज हो ! इरादा ये है के, आपकू दरबारमे लेजावूं और बडी जियाफत करूं. चलो. (पडदा पडतो.)

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—घोरीपावटीचा किल्ला. भीमदेव बादशाहाचे

डेच्यामधून वाहेर पडतो.

भीम०—संभाळ भीमदेवा, तुझा कटा वैरी तुझ्या जबड्यांत सांपडला असतां प्रसंगाकडे लक्ष देऊन त्याला जसें जीवदान दिलेंस, तसेंच पद्मावतीच्या दीन स्थितीकडे पाहून दुःखानें कढणां हें तुझे हृदय आवहून धर ! जर का तूं तुझ्या भोवतीं जमलेल्या या अविचाररूप वावटळीच्या तडाक्यांत सांपडलास, तर छत्रपति सांमतासिंह यांचें बीज आपल्या घरांत घुसविण्याचा अहमदशाहानें केलेला संकल्प शेवटाला गेलाच म्हणून समज ! आणि तूं आपल्या अकळेची आणि शौर्याची राखरांगोळी करून घेतलीस म्हणून समज ! संभाळ, जर कां राजकन्येच्या दीन मुद्रेकडे पाहून मायेनें विरघळलास, आणि घोंटाळून भ्रमिष्ठ झालास तर वा तुर्कांची पाळेंमुळे खणून त्यांच्या तोंडांत जळजळीत राखेचे तोबरे देण्याचें एकीकडे राहून, तूं मात्र पराधीनतेच्या भयंकर डोहांत लोटला जाशील ! (इतक्यांत रायमल येतो. भीमदेवाची दृष्टि त्याच्याकडे जाते. रायमल भीमदेवास खुणेनें “पद्मावती बोलावीत आहे, माझ्या मागून चलावें ” असें सुचावितो. भीमदेव रायमलामागून निघून जातो. पद्मावती बसली आहे असा पडदा उघडतो. भीमदेव व रायमल प्रवेश करतात. भीमदेव आला असें पाहून पद्मावती उठून उभी राहते.)

भीम०—बादशाहाजवळून असें वचन घेतलें आहे कीं त्यानें तुला विलकुल छळूं नये, आणि धरून आणलेले रजपूत, जीवंत ठेवावेत !

पद्मा०—तें सर्व मला रायमलाकडून कळलें; पण या हत-
आगीला यां राक्षसांच्या घरीं अशीच दिनासारखी सोडूनगेलीं

त तू भीमदेव माझ्या किती हालअपेष्टा होतील याचा कांहीं विचार केलांत कां ? हे मेले राक्षस मला छळून छळून हो मारतील ! भीमदेव नकाहो मला अशी या खाटकांच्या घर्गी लोटून जाऊं ! माझी कांहीं दया घेऊं द्या !

भीम०—तुझ्या या एक एक मर्मभेदक भाषणानें माझ्या काळजाला सारखा पीळ पडतो आहे !

पद्मा०—परमेश्वरानेंच माझ्याकडे पाठ केली, मग आपण तरी कां नाहीं करणार ! या कपाळीं ब्रम्हदेवानें जें एकदां लिहून ठेविलें आहे, तें तुमच्यासारख्या वीरांनीं का दळलें जाणार आहे !!! अखेर मी आपली कपाळकरंटी ती कपाळकरंटी! भीमदेव तुम्ही लढाईत राक्षसासारखे ! पण या दुर्दैवापुढें तुमचं कुठलं चालायला ! भीमदेव, तुम्ही येथून गेल्यावर हे दैत्य माझे नाहीं नाहीं ते हाल करतील ! आणि शेवटीं मला यमाच्या घर्गी पोंचविलील हो !

भीम०—या वेळेस जर मी बेताल होऊन कांहीं अविचार केला, तर आपल्याला कधींच यश येणार नाही ! आणखी चार प्रहर मनाला धोर देऊन राहा ! (रायमलाकडे वळून) रायमल, तुला सांगितल्याप्रमाणें मी येथून गेल्यावरोंवर लढाई तर देतोच, पण तें मात्र संधि पाहून हिला पुरुषाचा वेष देऊन आमच्या गोटांत आणून सोडण्याला विलंब करूं नकोस. (पद्मावतीकडे वळून) पद्मावती, हा रायमल मोठा धूर्त आहे, आणि आजपर्यंत यानें जी राजनिष्ठा दाखविली तिची पूर्तता केल्याशिवाय तो राहणार नाही ! तूं अशी कष्टी होऊं नकोस !

पद्मा०—भीमदेव मी कशाची हो पुन्हां तुमच्या दृष्टीस पडते ! भीमदेव, तुम्ही बाबांना भेटल्यावर त्यांना काय सांगाल ? माझ्या आईनें “पद्मावति कुठें आहे” म्हणून पुसलं तर काय हो उत्तर द्याल ? या हरिणीला अशीच वाघाच्या गुहेंत लोटून आलांत असं का म्हणाल ! का “पद्मावती तुम्हांला पुन्हां कोठची भेटायला ?” असं कां सांगाल ! कां तिनें हालांतच आ-

पला अंत करून घेतला, असं बोलाल ! काय म्हणाल तरी काय ?
भीमदेव तुमचें मन इतकं घट्ट कसं हो झालं !

भीम०—याहून घट्ट वनेल तरच शेवटीं आनंदाचे आणि सुखाचे दिवस दृष्टीस पडतील ! पण जर का मी या मोहजालांत लडवडलों, तर खीजातीचीच बरोवरी आम्ही केली ! आतां हा हट्ट सोड, आणि असे वेडेवांकडे शब्द तोंडांतून नको काडूंस !

पद्मा०—भीमदेव, असं करणं आपल्या उदारपणाला शोभतंना ! आणि हें आपल्या मोठेपणाला कमीपणा नाही कांही आणीत ! रजपूत स्त्रीची विठंबना होणार, हें मनांत आल्याबरोबर तुम्हांला स्वस्थ बसवतं ना हो ! आपल्या हातून माझी मुक्तता होईल अशी जी मी हृदयार्शी घट्ट धरलेली आशा ती निष्फल झाली ना ? मी अस्सल रजपुताची बेटी नाही, असं आपल्याला वाटून कां आपल्या आंगातलं कडवं रक उसळत नाही !

भीम०—(मनार्शी) हा केवढा विकट प्रसंग !

पद्मा०—भीमदेव आतां किनई माझं तोंड कोरडं पडलं बरं कां ! आपल्या पायावर डोकं ठेवतें, आपल्यापुढं पदर पसरतें, मला येवढी भिक्षा घाला; आणि मधार्शी मीं आणून दिलेल्या कड्या-रीनें एकदा ही मान उतरा आणि मग चला ! (त्याच्या पायांवर डोकें ठेवते. तो तिला हातांला धरून उठवितो.)

भीम०—(कंठ भरून येऊन) तूं मोठी शहाणी असून अशा वेडांत काय शिरतेस ! हें माझें कठोर अंतःकरण जर तूं आतांच दुभंग केलेंस तर माझ्या हातून पुढें काय होणार ? सर्वसाक्षी परमेश्वराला साक्ष ठेऊन मी तुला असें वचन देतो, कीं तुला येथून मुक्त केल्याशिवाय हा देह विश्रांतिकरतां जमीनीवर कधीही टाकणार नाही ! आणि समरभूमीपासून परतणार नाही ! आणि तुझी मुक्तता करीत तरच अस्सल रजपूत बीजाचा होईन !

पद्मा०—परमेश्वराला साक्षी ठेवलं आहे बरं ! पण असं जर करणंचं झालं नाही तर ही पद्मा पुन्हां कांहीं आपल्या दृष्टीस पडणार नाही ! आणि मग आजपर्यंत तुम्ही स्वामिसेवेचा, मित्र-

प्रेमाचा, बंधुप्रेमाचा, जो कांहीं कळस केलात, त्याला काळिमा लागेल ! भोजसर्जांनी मला जातांना दुसरा एक खंजीर देऊन ठेविला आहे आणि सांगितलं आहे की ' तसाच कांहीं प्रसंग आला तर घे उरांत खुपसून आणि सुट जाचांतून ! '

भूमि०—ह्या कठोर हृदयाला मायेचे पाझर फुटं लागले; आतां येथें उभें राहणें नको ! येतो मी आतां.

पद्मा०—शेवटीं येवढेंच सांगायचें आहे कीं या शरीराला परपुरुषाचा हात लागला नाहीं, तो तुम्ही मघाशीं माझा हात गच्च धरलांत ! मी आपल्याला मनानं वरलं आहे ! आतां हें सौभाग्य कायम राखणं आपणाकडे आहे ! (ती त्याला आलिंगन देण्याकरितां पुढें होते. रायमल मध्ये होतो. भीमदेव तिच्याकडे सजळ नेत्रांनीं पहात आहे असा पडदा पडतो.)

पांचवा अंक समाप्त.

अंक सहावा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—जंगल. चंपावतीने आपल्या मुलाला झाडाच्या पानावर निजविलें आहे, आणि वेड्यासारखी त्याच्याकडे बरचेवर पहात आहे, असा पडदा उघडतो.

चंपा?—(भ्रमिष्ठ झालेली) देवा आतां नकोरे माझा अंत पाहूं ! सगळें रणमैदान तुडवून तुडवून हे पाय अगदीं गळून गेले ! या मेल्या घारी सगळीं प्रेतं टोंचून टोंचून कशी विदुप करून टाकीत आहेत ! (वर पाहून) मेल्यांनो, तुम्ही तर नाहीना त्यांना उचलून नेलत ! आंगरख्यासारख्या आंगरखा दिसला, किंवा पटक्या सारखा पट्टा दिसला, म्हणजे उगाच आपलें सगळे कडे धुंडीत बसावं ! पण पुन्हां कांहीं नाही ! बाळा तूं या झाडाच्या पाल्यावर निजलासना ! तुला आतां गाढ झोंप लागली ! अशीच तिकडे लागली असेल नाही बरं ? दिलीपा, तूं उठून इकडे तिकडे रांगत जाशील आणि हांसत हांसत माझ्याकडे पाहशील, पण ते कुठले आतां त्या काळ झोपेंतून जागे व्हायला ! त्यांनीं अखेरचीच रे झोंप घेतली आतां ! त्यांना धुळीत आणि रकाच्या चिखलांत झोंप आली ! शेवटीं मातीला माती मिळाली ! सगळी माया एकदम झुगारून दिली ! आणि मागलें सगलें विस्मरण पडलें ! देवात्राम्हणासमक्ष आणा वाहिल्यात त्या कुणीकडे गेल्या आतां ! मला बालभुताना बरोबर ! मग अजून कोणी आणाला पाठ-

वलं नाहीत तें ! म्हटलं मला हांक मारावयाची झाली,
 आणि तो खोल शब्द माझ्या कानांनी पडला तर धांवत धांवत
 शेजारी येऊन आपलं तें गारठलेलं तोंड मांडीवर घेईन, आणि
 या कुडीतला प्राण निघून जाईपर्यंत मोठ्याने आक्रोश करीन !
 तर मला हा धों धों वाहणारा वारा काहींच कानांनी पडं देत
 नाही ! तूं देखील बाबा वेळ साधलीसना. पतिव्रतांनीं आपले
 मेलेले नवरे जीवंत केले अशा पुराणांत पुष्कळ गाष्टी लिहि-
 ल्या आहेत ! असं जर आहे तर देवा, मलाच का परं आतां पावत
 नाहीस ! हो खरंच मी वेडीच हो वेडीच ! अग त्यांचो योग्यता-
 तुला कुठली यायला ! मी पापीण-मी राक्षशीण, -पण हें नांव
 नाही मला शोभायचं ! मला काहीं निराळंच नांव पाहिजे ! तें
 नांव-आणि तें नांव आतां काय ठेवावं !—अखेर काय, अखेर
 मी आपली येथेंच ! आणि ते मात्र स्वर्गांत ! स्वर्गांत तर वाय-
 कांना फसविणारे नवरे नाहीतना ? जर असले तर नकोहो तेथें जाऊं !
 उतरा कसे तुम्ही खालीं ; लवकर उतरा ! म्हणजे आपण दुसरी-
 कडे जाऊं करी !—अगवाई पण याला थंडी वाजते आहे !
 मी आपला हा शेला पांघरायला घालते वरंकां ! मी तुझ्यावर
 पांघरून घालचं पण बाळा आतां माझ्यावर रे कोण पांघरून घालील !
 ते गेले वरं मला एकटोला साडून ! ज्यांचो आळा राहते ते
 पिशाच योनींत जन्म घेतात म्हणून म्हणतात ! म्हणून म्हणतें,
 आपली नकाहो मागे आशा ठेवूं ! नाही तर तुमची माझी
 चुकामुक पडेल ! (पड्यांतून काहीं शब्द ऐकलेसें करून)
 अगवाई, हीं मेळीं स्मशानांतलीं भुतं देखील लागलीं वरं आतां
 माझ्या पाठीस ! अरे मेल्यांनीं मी रजपुताची बेट्टी, राणा जयसि-
 हाची राणी, मी कां तुम्हाला भिणार ! पण या मेल्यांनीं जर कां
 एकच कोल्हेकुई केली तर माझ्या बाळाची झोंप मोडेल, आणि
 माझा जीव घोंटाळेल ! (पड्यांतून काहीं शब्द ऐकलेसें करून)
 मेल्यांनीं अगदीं त्यांच्याचसारखा शब्द काढला आहे ! (कट्यार
 बाहेर काढून) हें पाहिलंत कां माझ्या हातांत काढ आहे तें !

आतां जर कां माझं नांव घेतलंत तर मग पहा ! पण मी हें काय मनांत आणलं ! अशानं मेल्यांना मुक्ति मिळेल ! आणि मेल्यांच्या कपाळचं हें प्रेतं फाडणं चुकेल ! (पडद्यांतून काहीं शब्द ऐकलेसें करून) काय, तुम्ही माझे पति ! आणि मग ते कुठ आहेत ! ते तर मला सोडून केव्हांच गेले ! आणि म्हणूनच हो ही मी अशी प्रेतं तुडवीत राहोमाळ ओरडत फिरत आहे ! आतां किनई मी अगदीं निराश्रित आहे ! कां तुम्ही मला अशी छळता ? नका हो नका अशी माझी हाल अपेष्टा करूं ! (पडद्यांतून काहीं शब्द ऐकलेसें करून). मेला जीव अगोदरच कावला आहे ! त्यांत तुम्ही अशीं आशेला कां बरं लावतां ! ही मेली आशा अजून सोडिना हो ! (पडद्यांतून काहीं शब्द ऐकलेसें करून) काय तुम्ही मुसलमानांच्या घरून सुटून आलांत ! तर मग मेल्यांनीं मला इतका वेळ खोटंच काहो सांगितलं ! आणि इतका वेळ मला विनाकारण काहो छळली ! हा सगळा मेला मुतांचा बाजार आहे ! आलेंच मी बरका ! ही पहा उपसलीच ! (पडद्यांत धांवत निघून जाते.)

(दोन मुसलमान शिपाई—फैजुद्दवला आणि नसीरखान—
प्रवेश करितात.)

फैजुद्दवला—क्या साले भागते है, जैसे शेरके पिच्छे कुत्ते !

नसीरखान—तो क्या तुम् शेर होके कुत्तेक डरते ?

फैजुद्दवला—इदरसे, इदरसे आव मेरे पिच्छेसे. रजपूत लोगोकी ये फौज चिछपानीकी जाय है भला क्या ! अब ये जाकर शहाकू कहेंगे ! (मुलास पाहन) अल्ला ! मगर ए क्या ! ए बच्चा किसका ?

नसीरखान—क्या अच्छा छोकरा है ! मगर इसकी मा किदर गई—अब इसकू घरक ले जाना अच्छा है !

फैजुद्दवला—आच्छा, वैसा करना मुनासिब है. मेरे घरमे एक छोटा छोकरा है, उसको ए अच्छा दोस्त है. चलो ले जायेंगे. (मुलाला घेऊन जातात.)

चंपा०—(प्रवेश करून) अग वेडे, हीं भुतं म्हणजे वारं आणि हुंमं काय? आणि तूं वाऱ्यावर ती काय शस्त्र घेऊन धावलीस ! देवा पुरे पुरे हे या जीवांच धिडवडे ! (कऱ्यार फेंकून देत.) मला हांक मारली हें खोटं कां ! आणि अगदीं त्यांच्या सारखाच नाहीका मीं शब्द ऐकला ! अलि हो अलि ! (पडद्यांत निघून जाते)

जय०—(प्रवेश करून) आतां तिला पहावी तरी कोणीकडे ! परमेश्वरा तिनें आपल्या जीवाचा अंत तर नाहीना करून घेतला ! मित्रा भीमदेवा, एवढ्याच करतां कां—(इतक्यांत “कुठे हो आहांत !” असे शब्द पडद्यांतून ऐकूं येतात) कोणाचा बरं हा शब्द ! हा माझ्या लाडकीचाच,—खचित, तिचाच ! लाडके. अग लाडके. (पडद्यांत निघून जातो. नंतर एका बाजूनें जयसिंह व एका बाजूनें चंपावती अशी धांवत येतात.)

जय०—(चंपावतीस मिठी मारून) परमेश्वरा ! आतां पुन्हा प्रेमाचा भंग करूं नकोस !

चंपा०—कोण आपणच काहो ! आणि इतकावेळ कांहो मला छळलंत ! पण मी कुणाला मिठी मारली ! ते गेलेहो गेले ! आणि मेल्या तूरे कोण !

जय०—लाडके तूं भ्रमाने इतकी वंडी झालीस, कीं तूं मला ओळखलं सुद्धां नाहीस !

चंपा०—(वर पाहून ओळखून) तेचहो तेच ! (घट्ट मिठी मारून) आतां नाहीं बरं मला असं टाकून जायचं ! केवढा हो कठोरपणा तुम्हीं दाखविलात ! माझं प्रेम कसोटीला लावून पहावयाचं, तर अशा का डागण्या घायच्या ! पण कुठं जायचं झालं होतं इतकावेळ !

जय०—लढाईत मला मुसलमानांनीं कैद करून नेलें होतें, पण माझ्या भीमदेवांनें मला सोडवलें ! आणि मी तुझा तपास करीत येथें आलों. मी तुला किती हाका मारल्या पण तूं कांहीं कोठं ओ देईनास ! मी निराश होऊन पुन्हां भीमदेवाकडे जाणा-

र तोंच हा माझा प्राण (तिच्या तोंडास हात लावून) माझ्या दृष्टीस पडला !

चंपा०—काय म्हटलंत ? तुम्हीं केदेंतून सुटून आलांत ! आणि तुम्हाला भीमदेवानीं सोडवलं !

जय०—तुं भ्रामिष्ट होऊन या ठिकाणीं आली आहेस इतकेंच त्यानें मला सांगितलें; आणि म्हणाला “ तुं पुढें हो आणि चंपावतीला भेटून वाजव लढाईचें शिंग, तों मीं आलोंच ! ” मी जात नाहीं असें जेव्हां त्यानें पाहिलें तेव्हां कमरेची तलवार त्यानें आपल्या मानेवर ठेवून घेतली ! काय तुला सांगूं ! माझा अर्धा प्राण भीमदेवाकडे आणि अर्धा प्राण तुझ्याकडे अशी माझी हल्लीं स्थिति आहे !

चंपा०—(मिठी सोडवून) नकाहो नका-नका-सोडा मला-तुम्हीं आनंदानें मला मारलेली ही मिठी, या राक्षसणीचें कृत्य तुम्हांला समजल्यावर, विषासारखी कडू होईल ! माझ्यावरचें सारं प्रेम नीहींसं होऊन मी तुम्हांला दृष्टीपुढें नकोशी वाटिन ! म्हणून म्हणतें, हा लोभ आवरता धरून (जंभिया बोहर काढून) याच शस्त्रानें, प्रेम आहे तोंपर्यंतच माझा मोक्ष करा !

जय०—काय म्हणतेस तं ! तं काय बोलतेस तेंच मला समजत नाहीं ! पण माझा दिलीप कोठें आहे ?

चंपा०—(घाबरल्यासारखें करून) दिलीप ! अगत्राई ! तिकडे निजविला आहे बरं का त्याला ! चला माझ्या मागून-चला (पडद्यांत जातात. पुन्हां परत येतात)

चंपा०—हां. मी अगदीं त्याच जागेवर आलों बरं का. तें पहा तें झाड दिसत आहे कीं नाहीं, त्याच्याच खालीं-प्रत्यक्ष मी मुलाची आई आणि मी जागा विसरेन वाटतं ! पण आतां त्याला श्लोपीं गेलेलाच पाहावयाचा, कीं त्याला जागा करूं ? बरं जागाच करतं आं. आपण इथंच उभें राहावयाचं ! मी त्याला जागा करूनच आणतं बरं का ! (पुढें जाते.)

जय०—आतां ही आनदानें अगदीं वेडी झाली !

चंपा०—(मुलगा निजविलेल्या ठिकाणीं नाहीं असें पाहून मोठ्यानें किकाळी फोडून आंग जमिनीवर टाकते. जयसिंह घाबरून जवळ जातो. पडदा पडतो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ.—मुसलमान लोकांच्या छावणी बाहेरील बाजू.

(पडद्यांत वाद्ये वाजत आहेत; भीमदेवाचे हात बांधलेले असून त्यास खानजहान प्रभृति पांच सहा शिपायांनीं धरलेले आहे, असे सर्वजण ओढाताण करीत प्रवेश करतात.

खान०—झूटी बात کہताहे! इस्कू बादशाहाकेतरफू लचलो.

भीम०—काय? झूट बात! ओर या भीमदेवाच्या तोंडांतून खोटीं अक्षरें! तूं आणि तुझे हे सर्व लोक असे मैदानांत चला आणि माझे हातांत एकदां तलवार येऊं द्या, म्हणजे तुम्हा सर्वांचा एकदमच समाचार घेतों! पाहिजे असेल तर येथेंच पहा. सोडा माझे हात. (दांडगाईं करतो).

खान०—क्या बडी मर्तबेकी बात है, के राना भीमदेव सरीखे फौजबक्ष गोया एक चोरके माफकू मुसलमानीके छावनीमे छिपाछिपाके फिरते है! (पडद्यांत वाद्यांचा गजर होतो.) अब क्या—हूजूर आये, उनके सामने बातें करो. (बादशाहा येतो.)

बाद०—(आश्चर्यानें) कौन हमारे सामने लाया? भीमदेव!

भीम०—आपल्याला मोठें आश्चर्य वाटत असेल!

बाद०—और क्या पाबंद करके लाया है! (जरा भितो.)

भीम०—रसीनें हात आवळून टाकले आहेत. माझ्या जवळ येण्यास डहं नका.

खान०—तकसीर माफ. हुजरेपुगनूर, ये भीमदेव अपने छावनीमेसे भाग जाता था. मैने उसकू गिरफ्तार करके हुजूरके सामने लाया है.

वाद०—अभी उसकू खुला करदो. भीमदेव, तुमकू ऐसे तट्टेके देखके मुझे बहोत अपसोस मालुम होता है ! हमारे कोतवाल खानजहानकू गुन्हा माफ कीजीये.

भीम०—(एकीकडे) आलास, लवकर शुद्धीवर आलास !

वाद०—तुमारे सरीखे बडे लडनेवाले लोग मेरे सामने गिरफ्तार करके लाये तो मुझे अपसोस पैदा होता है ! ए शमशेर तुम अपने हातमे लो. (तलवार देतो) मुजाका नही-मै तुमागा दुष्मन् हूं, मगर मै तुमारा ऐहसानमंद हूं, ऐहलेइसलाम लोग गनीमके उपरभी वख्त्पर रहेम करते है !

भीम०—आणि रजपूत लोंकही असें झालें असतां, मुसलमान लोंकांनीं केलेला अपराध विसरून जातात !

वाद०—हमू अच् ये चाहते है, कं तुमारी और हमारी दोस्ती होना. बडे जवामर्द और रहेमदिल !

भीम०—आपण एकदां हिमालय उतरून पलीकडे गेलांत, कां दोस्ती होण्याला काय उशीर ! जाऊ मी आतां ?

वाद०—खुषीसे चलो जाव.

भीम०—आतां तर मला कोणी प्रतिबंध नाहींना करणार ?

वाद०—(खानजहानकडे वळन) तमाम फौजमे, और रिसालेमे, और चाऊस लोगामे, ऐसा हुकूम करदो, के भीमदेवको कीसीनेभी सताना नही. उसकू खुषीसे जाने दो. (भीमदेव जाऊ लागतो. इतक्यांत फेजुद्दवला व कित्येक मुसलमान शिपाई जयसिंहाचे मुलासुद्धां प्रवेश करतात.)

फेजु०—तकसीर माफ, दो शक्स हुजूरके ताबेदार गुंजा-

नूमेसे आतेथे, उनकू रास्तेपर एक रजपूतका बच्चा मिला है !
(मुलास दाखवित्त.)

बाद०—(त्यास दावन हलकेच) चुप् चुप रहो. तेरेकू आंखे है या अंधा है ? (भीमदेवाकडे बोट दाखवून) ए कौन है ? (निष्काळजीपणानें ओरडून) उस लडकेकू हमकू क्या करनेका है ? दरयामे फेक दा !

भीम०—(मुलाचें नांव ऐकतांच मागे वळन पहातो. मुलास ओळखून) हाय ! हाय ! हा तर जयसिंहाचा दिलीप ! !
(पुढें होऊन) द्या इकडे त्याला.

बाद०—(आनंदानें) क्या हमारे दुष्मन्का बच्चा ? माषा अल्ला ! (फैजुद्दवला याचेकडे पाहून) लाव इदर. (मुलास घेतो) एभी छोटा दुष्मन् है ! दुष्मन्कू रखना नही ! अब् फिर मेरे हातमे जयसिंग आया.

भीम०—(बादशाहास) त्याच्या आईबापाची आणि त्याची ताटातूट करूं नका !

बाद०—जव और कोई हफे मुसलमीन लोग जयसिंगसे कतल किये जायंगे, तव मै उसकू जतलाऊंगा के तेरे फरजंदकी जान मेरे एक लडकेकू है-अभी इस्का सर उडा देताहूँ !

भीम०—(घाबरा होऊन) तूं काय म्हणतोस तें मला कांहींच कळत नाही !

बाद०—मै ये कहताहूँ, के जयसिंग मेरा बडा दुष्मन् है. ए बच्चाभी उसका है. इवास्ते मै इसे खतम करूं ! (मुलास फैजुद्दवलाचे स्वार्थीन करतो.)

भीम०—(निकरावर येऊन) अरे तूं अदमी आहेस कीं हैवान आहेस ! अरे त्या पोंराचा प्राण घेतोस ! तुझ्या तोंडाकडे पाहून तें हांसत आहे किरें !

बाद०—क्या इस्की सूरत इसके माके सरीकी है ?

भीम०—(गगानें लाल होऊन ओरडून) पहा आगीवर तेल ओतीत चालला आहेस. (आवेशानें) या पोंरच्या रक्ताचा

एक थेंब जर भुईंवर पडला, तर तो मी तेथें जिरून सुद्धा जाऊं देणार नाही, इतक्यांत हें शीर या घडापासून वेगळें करीन ! (बादशाहा दचकून मागें सरतो.) भल्या मनुष्या मी तुझी सारखी भिनतवारी करीत आहे ! अरे तुला जीवदान दिलें ! अरे हा भीमदेव कधीं कोणाचे इतके आर्जव करणारा नाही ! (फैजुद्दवला याचेकडे पाहून) सोड बाबा त्या पोराला ! आण इकडे.

बाद०—तुम्हें जानेकी मुभा है. ये छोटा बच्चा हमारे पास रहेगा.

भीम०—मग तर ही तलवार माझ्या हातांत देण्याची तुला ईश्वरानेंच बुद्धि दिली म्हणावयाची ! (झडप घालून पोर हिसकून घेऊन मोठ्यानें ओरडून) आतां कोणी आंगाला हात लावला तर तेथल्या तेथेंच छाटून टाकीन. (दोन तीन शिपायांस उलथें पालथें पाडून पोर घेऊन धांवत निघून जातो.)

बाद०—(रागानें) जाव उसके पिच्छे और लाव उसकू पकडके. (खानजहान, फैजुद्दवला व इतर लोक जातात. लांब पाहिलेसें करून) क्या जवामर्दा है ! (थांबून) हाय ! हाय ! खानजहानकू काटा ! या अल्ला ! ए क्या बला ! (थांबून) और तीनचार अदमीभी कतल किया ! (फैजुद्दवला घाबऱ्या घाबऱ्या प्रवेश करितो.)

फैजु०—तकसीर माफ. खानजहान हमारे बडे मुरबी हमारे वसीले (रडत रडत) या अल्ला ! या परवाईंगार ! क्या बख्त लाया ! गये ह्यांसे खुलत्मे—दुष्मनने जान लिया. सरकारका हुक्म तो ऐसा है क उसकू पकडके लाना. (रागानें) मेरी राय इस् बख्त ये है, के अगरचे उसकी जान लिया तो अच्छा !

बाद०—बहात बेहेतर. करदो खतम. (फैजुद्दवला निघून जातो) (बादशाहा लांब पाहिलेसें करून) गया, अब नैदीके बेलीवर भाग गया. (थांबून) कडावीनसे चाऊस लोग मारते है. (थांबून) लीकन् अब क्या खाली तकलीफ है ! (थांबून)

क्या ? घोडा किसका पकड़ा ? घोड़ेपर स्वार हुवा है. (थांबून) क्या और किसका कतल किया ! (थांबून) अब क्या रजपूत लोग आके उसके मिले ! मगर भीमदेवभी बहोत जखमी हुवा है. (फैजुद्दुला घाबच्या घाबच्या प्रवेश करता.)

फैजु०—तकसीर माफ. लेगया बच्चेकू ! बच्चाभी कुच्छ इजा नहीं पाया !

बाद०—(दांत ओंठ खाऊन मुठी वलन) गनीमका लडका था, इस्वास्ते उसकू मारनेका था ! मगर अब क्या.—

फैजु०—इस्वखत् भीमदेव कहां गया होगा, और राजा सामतसिंह कहां होगा, ये तमाम मुझे मालूम है. जंगलमे उनुकी छिपानीकी जाय कौन्ची है ये मै जानताहूँ. मेरी राय अब ये है के सो अदमी लेके अब व्हयी जाना, और जयसिंह और भीमदेव दोनोकोभी कतल करना !

बाद०—तुमारी राय हमे पसंद है. सिर्फ अपने साथ सो अदमी जंगी जवान लो और फौज् अभीके अभी चलो. रायमलकू ऐसा हुकूम कारदो के हम वापस् आये तक शंहेजादीको सताना नहीं. फिर हम उसका इन्तजान करेगे. (पडदा पडतो.)

प्रवेश तिसरा.

स्थल.—रणमैदानापलीकडील जंगल.

(भ्रमिष्ठ झालेली चंपावती, जयसिंह व सामतसिंह प्रवेश करतात.)

चंपा०—(जयसिंहाकडे पाहून) आतां नका बरं मनाला वाईट वाटूं देऊं ! अगोदरच नाहीं का मीं सांगितलं, कीं माझं राक्षसी कृत्य तुम्ही ऐकलंत म्हणजे उभयतांमधील निर्मळ प्रेमांत

माती हो कालवली जाईल ! मी मोठी कृत्या आहे ! माझा सगळा देह शुद्ध आहे वर ! पण हे मेलं तोंड विषानं हो भरलं आहे ! देवानं माझ्या बाळाला नेऊन मला योग्य शिक्षा केली वरंका ! पण त्यांना सोडून तुम्ही कशाला वरं आलांत ? भीमदेव तुम्ही तिथंच कां हो नाहींयाना सांगितलात या अवदसेचा एक एक खेळ ! पण आतां याला कांहीं तरी तोड आहे का ? (कित्येक रजपूत शिपाई प्रवेश करतात.) कोण तुम्ही ? तुम्ही का माझ्या दिलीपाला नेलंत सांगा कसं लवकर ! लवकर बोला ! माना काय ओंवाळतां ? त्याला तुम्ही कोठें पाहिलात का ?

सामत०—(चंपावतीकडे लक्ष देऊं नका असें शिपायांस खुणेनें सुचवून) भीमदेवाकडची काय खबर ? त्याला घेऊन येण्याकरितां किती लोक पाठवले आहेत ?

शिपाई—एकजात निवडक तीनशें लोकांची खानगी केली आहे,

सामत०—(दुःखानें) परमेश्वरा, आतां कोडेलोट झाला आमच्या दुदैवाचा ! भीमदेवा, केवढा हा अविचार केलास ! अरे या सामत-सिहाला नसतें विचारायचें तरी होतेंस ! भीमदेवा, आमचीं सर्वांचीं तोंडें हीं पहा कशीं अगदीं सुकून गेलीं आहेत रे या काळजीनें !

जय०—मित्रा भीमदेवा, केवढें हें घोर कृत्य माझ्याकडून करविलेंस !

चंपा०—खरंच हो खरंच ! पण हें आपणच म्हटलंत म्हणून वरं. पण आतां किनई सगळं जग असंच म्हणत वसेल वरं ! (सामतसिंहाकडे पाहून) मुलं बाळं झालीं म्हणजे सुख होतं नाहीं का ? आणि तीं आपल्याला अंतरलीं म्हणजे काय वरं होतं ?

सामत०—(दुःखानें उसासा टाकतो.)

जय०—काय करावें आतां हिला ! राजाच्या अंतःकरणाला बीळ पडण्यासारखा एक एक शब्द ही पटापट तोंडांतून बाहेर काढते आहे !

सामत०—(दुःखानें) रजपूत वीरांना देणग्या देण्याचा प्रसंग आला म्हणजे या सामतसिंहानें हौसेनें पुढें व्हावें ! आणि अशा विकट प्रसंगीं माघार घ्यावी ना ! मुली, काय हा तुझा वेडेपणा ! अशानें कोठें एकदां नाहींशीं झालेलीं मुलें परत का येतात ! पद्मावतीच्या मुक्तकेरितां हजारों शूर शिपाई या चांडाळानें मृत्यूच्या तोंडांत ढकलले ! आणि शेवटीं भीमदेवासारखा अमोक्ष्य हिरा आमच्या तोंडांला काळें पुसून निघून गेला ! केवढी शरमेची गोष्ट !

जय०—लाडके, केवढा हा भयंकर प्रसंग आम्हा सर्वांवर आणलास ! तूं आपल्याचरोबर मलाही पापांतच खेंचलंसना !

चंपा०—आणि माझा दिलीप देखील पापीच गेला ना ! आतां किनई जियें तें आभाळ टेंकलेलें दिसत आहे तेंथें जाऊन त्याला घेऊन येते बरंका—(निघून जाऊं लागते) पण तुम्ही वाट पाहालना ? थांचा बरं इथेंच (निघून जाते.)

(इतक्यांत “ भीमदेव आला ” असा पडद्यांत गलबला होतो. सर्व आश्चर्यानें तिकडे पाहूं लागतात. रक्तबंबाळ झालेला भीमदेव मुलासुद्धां प्रवेश करतो.)

भीम०—(मुलास जयसिंहाच्या पुढें ठेवून) मित्रा जयसिंहा, हा तुझा दिलीप ! आणि (सामतसिंहाच्या पांयावर डोकें ठेऊन) महाराजांचा हा बंदा भीमदेव !

सामत०—(भीमदेवांस उठवून आलिंगन देऊन) भीमदेवा, केवढा आनंद झाला आहे म्हणून सांगू !

जय०—(भीमदेवाच्या गळ्यांत मिठी मारून) मित्रा भीमदेवा मी तुझा कसारे उतराई होणार ! (इतक्यांत चंपावतां धांवत धांवत येते.)

चंपा०—(प्रथम मुलाकडे दृष्टि जाऊन) अगवाई ! हा माझा दिलीप ! ! (मुलांस उचलून घेऊन वस्त्रें रक्तानें भरलेलीं पाहून) पण याच्या आंगांतून रक्त हो वाहतू आहे !

भीम०—हें त्याच्या आंगांतलें रक्त नव्हे ! यः भीमदेवानें

आपल्या आंगांतील काळें ठिक्कर रक्त त्याच्या आंगावर गि-
पडलें आहे ! चंपावती हा तुझा जयासिंह आणि हा तुझा दि-
लीप !

चंपा०—(भीमदेवाचे शब्द ऐकून एकदम शुद्धीवर येऊन
त्यास ओळखून त्याच्या पुढें पदर पसरून) पदर पसरला
बरं भीमदेव तुमच्यांपुढें ! आतां मला क्षमा करावी ! तुमचं
कोंवळं मन मी वेडाच्या लहरींत वाटेल तें बकून व्यर्थ हो
दुखविलं ! मागचा पुढचा विचार न पाहतां मी पाहिजे त-
शी बकलें ! म्हणून म्हणतें, माझ्यावर रागावूं नका ! माझे
अन्याय पोटांत घाला ! आपल्या मायाळु अंतःकरणावर अप-
शब्दांचा वर्षाव केला ! बोलूं नये तें बोललें ! त्यावेळेस मी
डूतकी बेताल झालें होतें कीं, आपल्याला मित्र प्रेमाच्या अ-
डळ पर्वतावरून खाली पापाच्या डोहांत हो लोटलें ! माझे
त्यावेळीं आपण टाळकं सडकलं असतं तर माझे वेड कसे
लकून उतरलं असतं ! पण तुमचें उदार अंतःकरण तुम्हाला
असं कुठलं कळं द्यायला ! हे तुमच्या उपकाराचें रीण माझ्या-
नें कुठलं फिटायला ! मी तुमची धर्माची बहीण आहे ! मा-
झे सगळे अन्याय पोटांत घाला ! आतां मला किती पश्चा-
त्ताप होत आहे म्हणून सांगूं ! म्हणून हात जोडतें ! पाया
पडते (पायांवर डोकें ठेवते) मला क्षमा करा आणि जसं
आजपर्यंत दिलीपावर आणि इकडे प्रेम केलंत तसंच पुढें क-
रा ! आम्हाला अंतर देऊं नका ! आम्ही फार अपराधी
आहोंत !

भीम०—[तिला उठवून] उठ उठ, आतां तुला पश्चा-
त्ताप झाला ! येवढेंच परें ! परमेश्वरानें आज माझ्या तोंडाची
मोठीच काळोखी घालविली ! नाही तर इहपरलोकां तूझ्यासार-
ख्या साध्वीच्या नाहक शापानें मला अक्षय यातना आणि
दुःख भोगावें लागलें असतें ! उठ आतां, आणि हें अज्ञान
सांडून या भीमदेवाकडे बंधुप्रमाणें पहा ! म्हणजे परमेश्वर तु-

ला कांहीं कमी पडूं देणार नाही ! (इतक्यांत शूरसिंग घा-
बऱ्या घाबऱ्या प्रवेश करतो.)

शूर०—महाराज अशी बातमी लागली आहे, कीं नि-
वडक शंभर लोकांना बरोबर घेऊन शहा राणा भीमदेवांचा शो-
ध करीत अगदीं नजीकच्या जंगलांत आला आहे.

भीम०—तर आतां अगदीं विलंब नको. सर्व रिसाल्याची
एकदम तयारी करा. सर्व रजपूत शिपायांना कुसुंबा पाजा आ-
णि एकदम लढाईचें शिंग वाजवा. आतां पद्मावतीची मुक्तता
झालीच म्हणा ! कारण मी इकडे येतांना रायमलाला कानमंत्र
फुंकून आलों आहे. तो मोठा धूर्त आहे तेव्हां माझ्या सांगण्याप्र-
माणें तो खात्रीनें करील.

चंपा—(मुलाचा मुका घेऊन) भीमदेव आतां मला बाद-
शाहाचें मुंडक दाखवायला आणाच बरं कां ! [पडदा पडतो]

प्रवेश ४ था.

स्थळ०—जंगल. (एका बाजूनें नसीरखानर,
फेजुद्दवला, खिजरखान व कित्येक मुस-
लमान शिपाई प्रवेश करतात.)

बाद०—अबू दूध्मन आके-अगरचे हमकू घेरा दिया, तो
फिर क्या नतीजा होगा ।

(दुसऱ्या बाजूनें सामतासिंह, भीमदेव, जयसिंह व कित्येक
रजपूत शिपाई प्रवेश करतात).

भीम०—(एकलेस करून) मग भीमदेवाची तलवार
तुला वाट दाखवील ! समजलास ?

वाद०—तेरेवास्ते आया. अब तेरा खून पीताहूँ ! हम् तो सो अद्मी है, तुम् तो पांचसो है ! फिर तुमारी क्या जवा-
मर्दी है ! चाहे तो मेरेसे अकेला लड !

भीम०—काहीं हरकत नाहीं; माझ्याही मनांत तीच खुम-
खुम आहे ! रजपूत शिपायांनो तुम्ही जाग्यावरून अगदीं हालूँ नका.

वाद०—ऐ मेरे सरदार लोगो, तुम्भी ऐसे खडे रहो. म
दुधमन्की अभी एक लेहेजेमे जान लेताहूँ ! (उभतांचे हात
होतात. त्यामध्ये बादशाहाची किंचित् सरशी होते. इतक्यांत
“ पद्मावती आली ” असा मोठा गलबला होतो; आणि पुरुषा-
चा पोषाक केल्ली पद्मावती, रायमल व चंपावती त्या ठिकाणीं
एकदम येऊन उभी राहतात. बादशाहा तिला ओळखतो व या
ठिकाणीं ती एकएकीं आली, हें पाहून त्यास फार वाईट वाटते.
या धांदलींत भीमदेव त्याला जखमी करून खाली पाडतो,
व त्याच्यावर वार कारण इतक्यांत सामतसिंह व जयसिंह त्यास
बाजूला ओढतात. रजपूत लोकांत जयजयकार होतो व मु-
सलमान लोक हळहळतात. पद्मावती आपल्या बापाला कड-
कडून भेटते.)

सामन्त०—(गर्हिवरून) माझा कंठ इतका दाटून आला
आहे कीं, या वेळेस माझ्या तोंडांतून एक शब्द निघत नाहीं !

जय०—भीमदेवा,वहार केलात ! शत्रूनें भुईला पाठ ला-
बल्यावर वीरांनें त्याच्यावर शस्त्र चालवूं नये ! आज मुसल-
मानांची खाशी रग जिरली ! फार मूजेर ! (तलवार उपसून.)
या आतां कोणांत अवसान असल्यास ! कोण नसीखान खि-
जरखान, कोण खान आहेत ते या ! हा जयसिंह तमच्या पुढें
उभाच आहे ! (कोणी येत नाहीं असें पाहून सामतसिंहाकडे व-
ळून) महाराजांची आतां काय आज्ञा आहे ? या सर्वांना कैद
करूं, कीं सर्वांची कत्तल करूं !

सामन्त०—कत्तल करूं नका. मघा आपणावर प्रसंग
होता आतां त्यांच्यावर आहे ! ते सर्व शरण आल्याप्रमाणे आहेत.

बाद०—(एक हात छातीला लावून कण्हत कण्हत)
 या अल्ला ! या मौला ! क्या वख्त लाया ! अपसोस है, के
 मैंने फेजुद्वलाकी सला पसंद किई, और सिर्फ़ सेो जंगी जवान
 लेके ह्यां आया ! अच्छा; अब क्या ! मुजाखा नहीं ! सामत-
 सिंग मै तो फिलहाल तेरे ताबेमे है ! मै अपनी सिकेकअरार
 तेरे सुपर्द करताहूं ! तेरेक चाहे वैसा हमसे ऐकरार करलो !

भीम०—काहीं हरकत नाहीं; तुझ्या तोंडांतून इतकी अक्षरे
 निघालीं इतके पुरे आहे ! तूं आतां असा करार लिहून घावास
 कीं, ' आजपासून हिंदू लोकांच्या देवस्थानांवर हल्ला करणार
 नाहीं—रजपूत लोकांच्या वाटेस जाणार नाहीं—बिगर परवा-
 ना रजपूत लोकांच्या शहरांत मुसलमान लोकांस येऊं दे-
 णार नाहीं—व दरसाल तीस हजार मोहरांची रसद—महाराज
 सामतासह यांना तमामी पोषाक आणि दरबारांतील सर्व सरद-
 लोकांस पोषाक—रेशमी—पाठवीत जाऊं.'

बाद०—हमे ऐकरार कुबूल है. कसम् खुदाकी हमे मंजूर.
 (सामतासिंह व भमिदेव बादशाहास धरून उठावितात. कि-
 त्येक रजपूत शिपाई व भाट प्रवेश करतात.)

प० भाट०—

कवित्त.

तुम सिंहराज ब्रजराज अवतार आजु
 तुमही जगत काज पोषत भरत हो ।
 तुम्है छाडि यातैकाहि भिनति सुनाऊं मै
 तिहारे गुण गाऊं तूं डील क्यों धरत हो ॥
 भूषन भनत वह कुलमै न भयो न गु-
 नाहक छुटायो क्यों न चितही हरत हो ।
 और ब्राम्हननी देखि करत सुदामा सुधि
 मोहि देखिकाहे सुधि भृगुकी करत हो ॥ १ ॥

✱ बु० भाट०--

सवैया.

एकै कहैं कल्पद्रुम हैं इमि पूरतु है सबकी चित चाहे ।
 एकै कहैं अवतार मनोजको यौं तनैम अति सुंदरता है ॥
 भूषन एकै कहैं महि इंदुयो राजुविराजतु वाढ्यौं महा है ।
 एकै कहैं नरसिंघ हैं संगर एकै कहैं नरसिंह है ॥ १ ॥

सामत—आज मला पुत्रोत्सवाप्रमाणें आनंद होत आहे !

जय०—आज भीमदेवानें मोठाच पराक्रम केला. लढाई-
 चा शेवट उत्तम झाला !

सामत—तुम्हीं उभयतां सारखेच पराक्रमी आहांत ! भीम-
 देव तुम्ही मला शत्रूच्या सैन्यांतून सोडवून आणिलेंत ! तुम्हीं
 जयसिंहास कैदेतून मुक्त केलेंत ! इतकेंच नाही तर त्याच्या मु-
 लाला सुद्धा काळाच्या दाढेंतून ओढून आणलांत ! तुमच्यामुळें
 माझ्या मुलीची सुटका झाली ! या सर्व उपकारांबद्दल मी आपली
 ही एकुलती एक कन्या पद्मावती तुम्हाला देतो ! ! (पद्मावतीचा
 हात भीमदेवाच्या हातांत देऊन) हिचा तुम्ही स्वीकार करावा.

भीम०—महाराजांनीं हा जो माझा गौरव केला त्याला मी
 मुळांच पात्र नाही ! कर्ता करवितां परमेश्वर आहे ! त्याच्या कृपेने-
 च हें घडून आलें ! मी कांहींच केलें नाही. आतां महाराजांनीं म-
 ला इंडरला परत जाण्याची परवानगी घ्यावी !

पद्मा०—या रायमलाचेही मजवर मोठे उपकार आहेत !
 त्याच्यामुळेंच माझी सुटका झाली !

सामत०—मुली, या त्याच्या उपकाराबद्दल त्यास जहागीर
 करून देतो; आणि ज्यांनीं म्हणून या घोर रणकंदनांत आपली
 तलवार गाजविली, आपली एकनिष्ठा दाखविली, त्यांस इनामें
 ब जहागीरी करून देतो ! !

चंपा०—जोडा पण कसा अगदी लक्ष्मीनारायणासारखा दिसतो वरंका !!

भीम०—भुरल्लमानांचा नकशा खाली झाला ! रजपूत बीरांनीं मात केली !! आणि आपणा सर्वांना हा सुखाचा दिवस दिसला !!!

सामत०—परमेश्वरानें आज सुदीन दाखविला त्याचे दर्शनास मंदिराकडे स्वारी निघण्याची तयारी करा !

भाट०—

कवित्त.

पैज प्रतिपाल भूमि भारको हमाल
 चहुं चक्कको अमाल भयो दंडत जहानको !
 साहीनको साल भयो ज्वारको जवाल
 भयो हरको कृपाल भयो हारके विधानको ॥
 वीर रस ख्याल, सिंहराज भुवपाल तृव
 हांथको विसाल भयो भूषन वखानको ।
 तेरो करवाल भयो दाक्षिणको ढाल, भयो
 हिंदको दिवाल, भयो काल तुस्कानको ॥ १ ॥

(पडदा पडतो.)

पुस्तकांतील उर्दु भाषेतील भाष- णांचा मराठीत अर्थ.

पान १२-२१

अंक २ रा. प्रवेश पहिला.

प० चो०—आपल्या लावण्यप्रभेनें सकल भूमंडल देदी-
प्यमान करणारे बादशाहा दरबारांत येत आहेत. उपवनांती-
ल पक्षी (बुलबुल पक्षी) आनंदांनं मंजूळ शब्द काढीत
आहेत; आणि त्यांचा आनंद त्यांच्या पोटांत मावेनासा झाला
आहे. ज्यांच्या कल्याणाकरितां धनिक आणि दरिद्री
लोक परमेश्वराची सदैव प्रार्थना करतात, ज्यांनीं आपल्या अ-
तुल पराक्रमानें घोरी पावटीचा किल्ला सर केला, आणि ज्यांचें
सुयश गीत मी प्रेमानें गात आहे, असे हे बादशाहा आलेच.

(चोपदार पुकारतो:)

ज्यांचें धन आणि आयुष्य हीं प्रतिदिनीं इंदुकलेप्रमाणें
वृद्धिगत होत आहेत आणि ज्यांनीं चिरकाल राजपदभोग अ-
नुभवावा, अशा आमच्या राजाधिराजांनीं सभाजनांकडे प्रेम-
दृष्टीनें पाहावें.

(बादशाहा येतो सर्व उभे राहतात.)

दु० चो०—पुण्य पुरुषांच्या अनुग्रहास पात्र झालेले आणि
सकल राजमंडळांत श्रेष्ठ असे हे पृथ्वीपति अहमदशाहा बाद-
शाहा होत. यांच्या शौर्याचा आणि दानृत्वाचा महिमा सर्व
जगभर पसरला आहे. विजयश्री यांच्यापुढें सदैव हात जो-

डून उभी आहे आणि यांचे औदार्य अखिल जगतास विदित आहे. परमेश्वराची यांचेवर रूपादृष्टी असून पुण्य पुरुषांचा वरदहस्त यांच्या मस्तकावर आहे. हे बादशाहा संग्रामांत सदैव यश मिळवून शत्रूला दार्ती तृण धरावयास लावितात. यांच्या सैन्यांतील लढवय्ये रस्तुमाप्रमाणे (रस्तुम या नांवाचा मुसलमानांत मोठा बलाढ्य पुरुष होऊन गेला) संग्रामकुशल आहेत. सर्वांच्या कल्याणाकरितां दीनवत्सल प्रभूची रात्रंदिवस प्रार्थना करणाऱ्या या गरीबाचे परमेश्वरापाशीं अतिनम्रपणे हेंच मागणें आहे कीं, त्यानें आमच्या महाराजांस चिरायू करावें.

बादशाहा—ज्यानें पंचतत्त्वे उत्पन्न करून ही सृष्टि निर्माण केली, ज्यानें रूपावंत होऊन मजसारख्या यःकश्चित् प्राण्यास पातशाही तकारूढ केलें, ज्याच्या प्रसादानें परधर्मी मूर्तिपूजकांच्या राष्ट्रावर आह्मांस स्वामित्व मिळालें आणि आरंभिलेल्या तुंबळ युद्धाचा असा इष्ट अंत झाला त्या ब्रह्मांडपालकाचे मजवर अगणित उपकार आहेत. सामतसिंहाचा केवळ प्राण अशी जी त्याची आवडती मुलगी हिला तुम्ही आपल्या हस्तगत करून घेतलीत. अहाहा! काय तिचें सौंदर्य! तिची अंगकांति आकाशांत तळपणाऱ्या विद्युल्लतेसारखी तेजःपुंज!! स्वामीकार्यासाठीं जिवाची आशा सोडून लढणारे तुमच्यासारखे दोस्त पाहून मनाला फारच आनंद होत आहे. तुम्ही मोठ्या निकरानें लढून हजारों लोक मृत्यूच्या तोंडांत लोटलेत. तुम्ही अहोरात्र तीन महिने झुंजत होतात. या तीन महिन्यांत तुमच्यावर अनेक दिनतोड प्रसंग गुदरले; परंतु परमेश्वरावर विश्वास ठेवून तुम्हीं हिमायतीनें त्या सर्वांना तोंड दिलेंत आणि अस्सल वीरांचें सत्व कायम राखलेंत!! तुम्हीं येवढ्याशा लोकांनीं शत्रूचा प्रचंड सेनासमुद्र आटवून टाकलात! धन्य! धन्य तुम्ही!! तुमच्यासारख्या शूरपुत्रांनीं तलवार गाजवून मला भूषणास चढविलें! अहो दोस्तहो, ही

तुमची धर्मभक्ति आणि राजनिष्ठा निष्फल होणार नाही ! इह-परलोकीं तुमच्या कीर्तीचा डंका सारखा दुमदुमत राहील. शिर-कारांतून तुम्हांला मोठमोठी इनामें मिळतील, आणि तुम्हां सर्वांचे अधिकार वाढविले जातील. तुम्हीं सर्वांनीं कालच्या घोर संग्रामांत जी मर्दुमकी केलीत तिची हकिकत तुमच्या तोंडून ऐकण्याची फार इच्छा आहे.

जंगी०—महाराज, जेव्हां या सेवकानें राजकन्येस गराडा दिला तेव्हां तिच्या शेंकडों दासी हृदय पिटीत, आक्रोश करीत तिच्यामागें धावूं लागल्या. या बहादुरानें सर्वांनाच कैद केलें. आमच्या सामन्याला ब्राह्मण आणि रजपूत असे दोन्ही जातीचे लोक होते. मिशांना पीळ चढविणाऱ्या अशा कित्येक मर्दाना मीं स्वतःच यमसदनास पाठविलें, आणि कित्येकांना शिपायाकडून ठार करविलें. शेंकडों लोकांना मीं यथासांग मुसलमान बनविलें. त्यावेळीं रजपुतांनीं थैमान करून आम्हांस रामाची शपथ घातली. ब्राह्मण लोक शिवनामाचा घोष करून आणि मोठ्यानें आक्रोश करूं लागले. “हर ! हर ! आह्मी धडहिंदूही नाही आणि धड मुसलमानही नाही; आह्मी दौन्ही धर्मांस आंचवलों ! या वेळेस आमचे प्राण निघून जातील तर फार बरें ! तुर्क लोकांनीं आम्हांस सर्वस्वी नागविलें ! परमेश्वरा, आतां आमची लाज तूंच राख.” या सेवकानें या गादीची जी सेवा केली ती हुजुरांत जाहीर आहेच; तेव्हां विशेष सांगण्याचें काहीं राहिलें नाही.

नसी०—राजाधिराज महाराजांच्या बलवत्तर नसीबावर विश्वसून मी आपल्या साथीदारांसह मोठ्या निकरानें शत्रूंचे तुरुन पडलों; आणि गिळ्या करून ‘हैदर हैदर’ ह्मणत आह्मी जेव्हां शत्रूंचीं भिडलों तेव्हां तलवारीचे घावावर घाव मारून हजारों शत्रूंचे राई घेवढे तुकडे करून त्यांचा या भूतलावर मागमूस सुद्धां राहूं दिला नाही. आम्ही लाखां लोकांचीं शिरें तोडूं

न रक्ताचे पुर वाहविले; आणि महाराजांच्या नांवाचा शेंडा आपल्या पराक्रमाने फडकत ठेवला.

दिला०—महाराज मी तलवार बहादुर आहे आणि माझे शिपाईही तसेच आहेत. आह्मापुढे हिंदु लोक मांजरासारखे. आमचे शिपाई जिवंत शत्रूला जेव्हां हार गेले तेव्हां मेलेल्या शत्रूच्या मुड्यावरच घसरले आणि रणशूर पुरुषांपुढे जेव्हां त्यांचा टिकाव लागेनासा झाला तेव्हां ते नामर्द लोकांवरच तुटून पडले. डोकीं कापायचीं सोडून ते शेंड्याच कापू लागले. सगळे रजपूत शिपाई ह्मणू लागले “राम! राम! आतां कांहीं आमची धडगत नाही. इकडे शेंडी गेली आणि तिकडे भोकाचे कान राहिले (ह्मणजे आह्मी धड मुसलमानही नाहीं आणि धड हिंदुही नाहीं.) आमच्या धर्माची कंवर घसली ” असें ह्मणत सर्व शत्रू पळू लागले. आमच्या तोंडावर कोणीच येईनासा झाला. महाराजांना विजय मिळाला. हा सर्व या गादीचा प्रताप आहे. आह्मी सर्व सरदार आपल्या कमरेला लटकणारीं हत्यारें आहोंत; जिकडे जाण्याचा हुकूम झाला तिकडे निघाले; आणि जें सांगितलें तें केलें! परमेश्वरा तुझ्या प्रसादाचें आमच्या महाराजांच्या प्राक्तीं नेहमी विजयच असो.

स्वान०—सार्वभौम महाराज, मूर्तिपूजकांनीं बरीच धडपड केली, परंतु आपलें अन्न खाऊन या आमच्या अंगांत उत्पन्न झालेल्या शौर्यापुढे त्यांचें कांहींच चालेना. त्यांनीं आपल्या हातांनीं आपलें नुकसान करून घेतलें. तंग इजारीवाल्यापुढे पोकळ धोतरें नेसणारे कसे टिकणार! या ठिकाणीं सुईला वाव मिळणार नाहीं आणि तिकडे सारेंच सैल आणि दिलें. सगळे धायधाय रडू लागले कीं, “तंग इजारीवाल्यांनीं आह्माला धूळ चारली, आमच्या धोतराची अन्नू आतां परमेश्वरानेंच सांभाळावी. ” शत्रूकडील सगळे लोक ‘देव देव’ ह्मणत होते आणि आह्मी ‘अह्माहोअकबरी’ अशी

गर्जना करीत हातांत तलवारी घेतल्या. चमाचम् सृंजीर चमकावीत सडासड तलवारीचे आवाज काढीत आम्ही आह्मां-
वर तुटून पडलेल्या शत्रूंचा पुराच समाचार घेतला आणि जे
भिऊन पळत होते त्यांचा पाठलाग करून त्यांना जमीनदोस्त
केले. आपल्या अन्नावर पोसलेल्या या सेवकांनीं किल्ल्यांत
घुसून आपल्या धर्माचें निशाण किल्ल्यावर फडकवीत ठेविलें;
हें पाहून शत्रूंनीं तोंडें फिरविलीं. “ वाहवा ! परमेश्वरानें आज
आपणास फत्ते दिली आणि आपल्या श्रमाचें चीज झालें ”
असें ह्मणत आह्मी सर्व लोक आराम करावयास गेलों.
परमेश्वरा, आमच्या महाराजांस सदैव असेंच यश दे !

फैजु०—राजश्रेष्ठ महाराज, आपण या सेवकाला सेनाना-
यक केल्याचढूल मला मोठी धन्यता वाटत आहे. या बहादु-
राचें पाऊल प्रत्येक लढाईत सर्वांच्या पुढें असतें. याच्या घो-
ड्याची दौड सर्वांच्या पुढें. तीर मारणारे, तलवारी पेलणारे,
परशु हातींत घेणारे, भालेवाले, गोफणवाले, इत्यादि सर्वच
हत्यारबंद शिपाई आमच्यामागें राहणारे; परंतु आश्चर्य हेंच कीं,
लढाईमध्ये मात्र आमचा मान सर्वांच्या पुढें होण्याचा आणि
अशा प्रसंगी आमचा मान पिच्छाडी संभाळण्याचा ! आतांच
पाहानात, लढाईत आह्मी या सर्व सरदारांच्यापुढें असून या
सर्वांनीं आतां आह्माला शेवटीं ढकलिलें ! असो. ही तरी
एक आनंदाचीच गोष्ट आहे कीं, सर्वांचा अगापिछा
सदासर्वदा आमच्याच हातीं आहे. महाराज, या सेवकाच्या
बोलण्याकडे लक्ष्य असावें. जेव्हां आह्मी तोंडे शिलगावून वार
काढीत शत्रूंच्या मागें लागलों तेव्हां गाफील हिंडुलोक,
घोडेस्वार, पायदळ चटसारे दाही दिशा पळूं लागले. त्यांची
दाणादाण झाली. आह्मी आपला रोंख फिरविला हें पाहून
आपल्याकडील सर्व सैन्यानें आमचेंच अनुकरण केलें. समरां-
गणांतून पाय काढलेल्या शत्रूंचा आह्मी सर्पूस समाचार घे-
तलां ! इत्येकानें आपला आपला पराक्रम दाखवून शत्रूला

जर्जर केलें.—मुसलमान धर्माचा डंका दुमदुमू लागून महारां. जांच्या नांवाचें निशाण किल्ल्यावर रोंविलें गेलें. परमेश्वरानें यश दिलें आणि सर्वांच्या इच्छा परिपूर्ण झाल्या. या सेवकाच्या पराक्रमाची किंमत करणें सरकाराच्याकडे आहे. जास्त वोळलों याबद्दल हुजूरांनीं राग करूं नये. परमेश्वर आपलें कल्याण करो.

बादशाहा—आजच्या या दरबारांत बसलेल्या सरदार लोकांकडे पाहून मनाला मोठा आनंद वाटत आहे. तुम्हीं आपल्या शौर्याचें जें वर्णन केलेंत त्यावरून तुम्हीं मोठे पराक्रमी आहांत अशी आमची खातरी झाली आहे आणि तुम्हीं गाजविलेला अतुल प्रताप आमच्या पूर्णपणें ध्यानांत आला आहे. ज्याच्या त्याच्या मर्दुमकीप्रमाणें त्यास इनामें आणि जहागिरी दिल्या जाताल.

मौलवी—शाबास ! वाहवा ! तुम्हीं मोठाच पराक्रम केलांत. इहपरलोकीं तुम्हीं धन्य आहांत. तुम्हीं कट्टे धर्मप्रसारक आहांत. धर्मप्रसारार्थ आरंभिलेल्या या घोर युद्धांत जे मृत्यु पावले ते पुण्यपुरुषांच्या आणि महात्म्यांच्या पदाला पोहोचले. हे पुण्यपुरुष आणि महात्मे अमर आहेत. म्हणूनच जे ह्या धर्मयुद्धांत पतन पावले त्यांची योग्यता जिवंत राहिलेल्या लोकांपेक्षा श्रेष्ठ होय. धारातीर्थी पतन पावून ज्यांनीं पुण्य पुरुषांच्या पदाची जोड मिळविली अशा महात्म्यांच्या स्तुतिपाठानें हजारों मुसलमानी ग्रंथ ओतप्रोत भरलेले आहेत. अशा पुरुषांचा गुणानुवाद कोण वर्णन करील ! त्या ठिकाणीं वक्तृत्वशक्ति काय काम करणार ! जे या युद्धांत विजयी झाले आहेत त्यांनीं शत्रूला जर्जर करून सोडिलें. तुम्ही सर्व सरदार मुसलमानी धर्माचे आधारस्तंभ आहांत. या सान्या दुनियेवर बहादुर काय ते तुम्हीच. मुसलमान लोकांचें राज्य तुमच्याच जोरावर कायम आहे. ज्यानें धर्मप्रसाराचा विडा

उचलला आहे अशा बादशाहाला तुमचेंच पाठबळ पाहिजे आहे. आपल्या धर्माचा जो प्रसार होत आहे तो तुमच्याच बहादुरीवर. बादशाहाचें कर्तव्य विपुल धन देणें, आणि तुमचें कर्तव्य बादशाहाकरितां माना पुढें करणें होय; कारण मुसल-मानी धर्माची इमारत तुमच्याच आधारावर उभी आहे. परमेश्वरा, इहपरलोकीं उभयतांसही त्यांच्या सत्कृतीबद्दल सुगति दे.

बादशाहा—सामतसिंहाच्या मुलीची बरदास्त राखण्याचें काम आमचे मोठे बहादुर सरदार फैजुद्वला यांच्याकडे सोपविलें आहे.

फैजु०—महाराज, आपल्या अन्नावर वाढलेला हा सेवक सरकारच्या हुकूमप्रमाणें सर्व व्यवस्था करील. त्या सुंदर राजकन्येला तिच्या दासीसह मोठ्या सौख्यांत ठेविलें जाईल आणि जयसिंहाबरोबर सरकारांनीं कैद करून आणलेला-मोठा इमानी-रायमल यास तिच्या तेनातीस ठेवून देईन. राजकन्या आपल्या आईबापापासून दूर झाल्यामुळें तूर्त तिच्या जिवास चैन पडत नाही. परमेश्वर करील तर रमजान (मुसलमान लोकांचा एक महिना आहे) निघून गेल्यावर राजकन्ये बरोबर सरकारचा विवाह होईल.

बादशाहा—त्या निमकहराम जयसिंहाचें नांव उंचाहून तोंड कां विटाळतां ? तो मोठा दगेखोर आहे. मीं त्याला येथें राजपुत्राप्रमाणें ठेविला होता. त्याला मीं पोटच्या पोरामाणें लेखीत होतों. ज्यावेळेस मीं त्याला कैद केलें त्यावेळेस मला किती श्रम पडले ह्मणून सांगू. मीं खात्रीनें सांगतां कीं त्यावेळेस जर मीं शत्रूच्या तोंडावर नसतां तर जयसिंह हातीं लागताना, कोणीतरी कृतघ्नपणानें फितवून त्याला येथून पसार केलें. (सर्व सरदार भोजराजाकडे बोट करतात. बादशाहा रागानें त्यांच्याकडे पाहतो. दोन फकीर प्रवेश करतात.)

फकीर—परमेश्वरानें रुपावंत होऊन आपल्या भक्तांना हा किती अत्युत्तम प्रसंग दिला आहे. अहो लोकहो, आपल्या आयुष्यांत अमोल प्रसंग म्हटला म्हणजे हाच. परमेश्वरानें आमच्या कामाचा आम्हांला योग्य मार्ग दाखविला, ह्मणून आम्हीं अनन्यभावानें त्यास जितकें शरण जावें तितकें थोडेंच. चांगल्याचें फळ चांगलेंच येतें; याकरितां आपण नेहमीं सत्कृत्य करीत असावें म्हणजे आपलें कल्याण होईल. हा दिवस, ही वेळ, आणि ही घडी, हीं अमोलिक असून पुनः येणारीं नाहींत. तुम्हाला जर परमेश्वर चरणाची जोड मिळवावयाची असेल तर चांगलें काम कोणतें, वाईट काम कोणतें याचा नीट विचार करा—नीट मनन करा—आणि त्या अनुरोधानें आपलें वर्तन ठेवा. हे दिवस आणि ही वेळ फुकद जाऊं देऊं नका. स्वहित साधण्याचा हा प्रसंग गमवूं नका. परमेश्वराचा आमच्यावर केवढा अनुग्रह, कीं अशा राजदरबारांत आम्हासारख्या गरीब लोकांस घेण्याचा हा अपूर्वयोग आम्हास मिळाला !

महाराजांचें राज्य चिरायु होवो. आम्ही महाराजांचे दासानुदास आहोंत. आमच्याकडे महाराजांनीं हेराचें काम सोंपविलें होतें. आम्ही आज्ञेप्रमाणें सामतसिंह राजाच्या जुनागड शहरां जाऊन तेथील सर्व कच्ची वातमी काढून आणली आहे. ती हीच कीं, ज्याच्या बापाला महाराजांच्या आजोवानें ठार केलें होतें तो ईडरचा राणा भीमदेव आपली वीस हजार स्वारांची मांड घेऊन सामतसिंहास मिळाला आहे. महाराजांच्या कैदेत असतां येथून पळून गेलेला जयसिंह सामतसिंहासच मिळाला आहे. येथें नजर कैदेत असलेल्या सामतसिंहाच्या मुलीची मुक्तता करण्याविषयीं सर्वांनीं कमरा बांधल्या आहेत. यासंबंधानें तूर्त तिकडे मोठीं गुप्त कारस्थानें चाललीं आहेत. महाराजांबद्दल शत्रूकडील लोक मनांत सारखे जळत आहेत. सामतसिंहानें राणा भीमदेवाकडे सेनापतींचें काम सोंपविलें आहे.

आणि सर्व सरदारांना आपल्यावर चाल करूंग येण्याचा हुकूम फर्माविला आहे. शत्रूकडील सर्व लष्करी लोक उद्यां सोमनाथाचे दर्शनास जाणार आहेत आणि आपल्या धर्माप्रमाणे भजन, कीर्तन, पुराण, जागर, मंत्रपाठ, नैवेद्य, ब्राह्मणभोजन वगैरे उरकून आनंदी आनंद करणार आहेत; आणि परवां लष्कर हलून आपल्यापुढे लढाईला उभे राहणार. आम्ही जें कांहीं पाहिलें आणि ऐकिलें तें सर्व महाराजांच्या कानावर घातलें आहे. पुढचा विचार करणें सरकाराकडे आहे. परमेश्वरा, आमच्या महाराजांस चिरायु कर.

बादशाहा—आतां हेरांनीं जीं कांहीं खबर सांगितली त्या संबधानें मीं जें म्हणत आहे तिकडे तुम्हां सर्वांचें अवधान असोव. सामतसिंह, भीमदेव आणि येथून पळून गेलेला जयसिंह या त्रिवर्गांनीं एकत्र मिळून जो व्यूह रचला आहे आणि जो संकल्प केला आहे त्याविषयीं तुम्हांपैकीं प्रत्येकानें कोणकोणता विचार मनांत आणला आहे तो हुजुरांत जाहीर करावा.

जंगी०—महाराज. आम्ही सर्व सरकारच्या हुकुमाप्रमाणें चालणारे आहोंत. आपल्याला जो इष्ट वाटेल तो हुकूम करावा. हुकुमाप्रमाणें काम उडवलेच म्हणून समजा.

बादशाहा—आमचा विचार असा आहे कीं शत्रू उद्यां स्नाण्यापिण्याच्या ऐन नादांत असतांना आपण त्यांच्यावर चाल करावी, आणि शत्रूचा तळ हालण्यापूर्वीच आपण सोमनाथावर हल्ला करावा. म्हणजे त्यांच्या रंगाचा बेरंग होऊन जाईल. हत्यारें सावरण्याला देखील कोणास अवसर मिळणार नाही आणि गैरसावध लोकांवर आपला सारखा हात फिरेल. शत्रूचा माल आपल्या हातीं लागेल. ते देवळांतून पळ काढतील. आपल्याला पुष्कळ लूट मिळेल. लुटीमध्ये सोमनाथावरील बहुमोल दागीने आणि जवाहीर जें ज्याच्या हातीं लागेल तें त्यानें खुशाल घ्यावें; इतकेंच कीं आम्हाला दाखवून मग घेऊन चलावें.

नसीर०—महाराज, वाः! खासा हुकूम!! सगळे हिंदु लोक जेवतांना उघडे होतात. एक हातभर फडकें—ज्याला ते सोवळें ह्मणतात तें हुंगणाला गुंडाळून जेवावयास बसतात. एक पंचपात्र व एक तांब्या याशिवाय त्यांचेजवळ त्यावेळीं कांहींच नसतें. अशा स्थितींत त्यांना मारणें हें कांहीं अवघड काम नाहीं. मनांत मात्र आलें पाहिजे.

दिला०—महाराजांनीं चिरकाल राज्य करावें. हा सेवक हुकूम होण्याची वाट पहात आहे. माझी पक्की खात्री आहे कीं महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणें आपले लोक शत्रूवर तुटून पडल्यावर शत्रूची मस्ती खाडकून उतरेल. “विटाळ विटाळ” असें ओरडत, पुढचीं पानें तशींच लोटून ते सैरावेरा पळत सुटतील. मग आह्मी त्याच पानावर बसून जेवणावर यथेच्छ हात मारूं, आणि शत्रूंचीं वखेंप्रावणें व हत्यारें वगैरे चटसारे सामान आह्मी गोळा करूं. जे पळत सुटतील त्यांचा सारखा पाठलाग करूं. त्यांच्या बायकामुलांना कैद करूं. मुलांना गुलाम आणि बायकांना दासी करून ठेवूं. मोठी मौज मारूं. पुढें ईश्वर आहे!

खान०—गरीबांचें पालन करणारे महाराज, मला असें वाटतें कीं असा योग फिरून येणार नाहीं. शत्रू आपण होऊन आमच्या दादेंत पडत आहेत आणि आपल्या पापाची योग्य शिक्षा भोगीत आहेत. ईश्वर करील तर मी पहिल्याच हल्ल्याला सामतसिंह, जयसिंह आणि भीमदेव यांची मुंडकीं कापून तीं किल्याच्या दरवाज्यावर लटकावून देईन. ह्मणजे दुसरा कोणी शत्रु डोकें वर उचलणार नाहीं. सर्व हिंदु लोक आमच्या ताटाखालचीं मांजरे होऊन राहतील. मग सर्व हिंदुस्थानभर पृथ्वीप्रलयापर्यंत आमचेंच राज्य आहे.

फैजु०—महाराज, परमेश्वर करील तें, आणि आपण ह्मणाल तें तडीस जाणार आहे. महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणें आ-

हीं आपली हीं शिरें या गादीला वाहिळीं आहेत. आह्मी मोठ्या जुटीनें लडूं आणि आपल्या शौर्याची शिकस्त करून सोडूं. धर्मप्रसाराकरतां अपार संपत्ति आणि हजारां जीव बळी पडले तरी हरकत नाही. या युद्धांत जर आह्मांस मृत्यु आलाच तर आह्मी महात्म्यांच्या पदास पोहोचूं आणि जिवंत राहिलों तर विजयी आहोंच. माल, जनावरें, पुरुष, बायका सर्वांना कैद करूं. बायकांना आणि पुरुषांना मुसलमान करूं. देवळें पाडून त्या ठिकाणीं मशीदी उभ्या करूं. मूर्तिपूजकांचा मागमूस या दुनियेंतून पार नाहीसा करून टाकूं. मग काय आमचे आह्मीच. इतरांचें काय काम आहे !

जंगी०—या दरबारांत बसलेल्या सर्व सरदारांनीं हें मनांत वागविलें पाहिजे कीं ही जी राजाज्ञा झाली आहे ती तडीस नेण्याची जबाबदारी सर्वांवर आहे. या करितां सर्वांनीं उद्यां सकाळीं उठतां बरोबर आपले हातांत नागव्या तलवारी घ्याव्या. जेसरे शूर असतात त्यांना त्यांची भाकर त्यांनीं खरें शौर्य गाजविल्याखेरीज गोड लागत नाही. राजाज्ञा सर्वांनीं ऐकलीच आहे तेव्हां विशेष सांगण्याचें कांहीं उरलें नाही.

भोजराज०—महाराज काय हा विचार ! ही राजाज्ञा विचाररहित आहे. जेवणाकरितां पान पुढें घेऊन बसलेल्यावर तुटून पडणें यांत शूरांचा मोठेपणा नाही. ज्याचा धर्म त्याला प्रिय आहे. न्यायदृष्टीनें विचार करा. ही केवळ अन्यायाची गोष्ट आहे. माझ्या आजपर्यंतच्या एकनिष्ठ सेवेवर आणि माझ्या राजकार्यतत्परतेवर लक्ष्य पोहोंचवावें. मी आपला आणि या गादीचा हितचिंतक आहे.

रात्रंदिवस सगळ्या जगभर आपल्या बुद्धिमत्तेची मी वाखाणणी करित असतो. तेव्हां माझ्या हातांत हात घालून माझी गोष्ट आपण ऐकावी हें आपणास उचित आहे. आजपर्यंत आपण केलीत तेवढी पुरे झाली, परंतु यापुढें तरी हिंदुधर्माची पायमल्ली करूं नका.

बादशाहा—भोजराज, आपण भीड घालूं नका. हें युद्ध धर्मप्रकाराकरिता आहे. धर्माच्या कामांत आह्मी कोणाचें ऐकणारे नाहीत.

शत्रूच्या नेमळेपणाचा फायदा घेऊन आह्मी त्यांना चोपून बंदे करून सोडणार. शत्रूचा कड घेऊन आपण जी भीड घालता ती आतां आह्मी ऐकणार नाहीं. पूर्वीं तुमची जात इमानी होती परंतु अलिकडे सगळी बेइमान झाली आहे. आह्माला तर आमच्या धर्माचें निशाण कायमचें रोवावयाचें आहे ह्मणून म्हणतां आतां तुम्ही आमच्या उलट जाऊं नका.

भोजराज—माझी किंमत आणि योग्यता आपण नाहीं जाणलीत. आपले स्वर्गवासी आजोबा जर जिवंत असते तर माझा शब्द त्यांनीं कधींही खालीं पडूं दिला नसता. असो. या सेवकांनै जास्त काय सांगावें ? या नोकरीला हाच राजा-नामा. अशी नोकरी करण्यापेक्षां घरीं बसणें पतकरलें.

बादशाहा—घरें आहे. मलाही तुमची पर्वा नाही. काय ! आपण जातां ? चला. येथे तरी तुमची कोणाला पर्वा आहे. तुमची किंमत काय, आणि तुमच्याबद्दल अगत्य तरी कोणाला !

सर्व सरदारांना आमची अशी ताकीद आहे कीं, सत्कारांतून जसा हुकूम सुटला आहे त्याप्रमाणें सर्वांनीं काम बजाविलेच पाहिजे. जो हुकूम दिला तोच कायमचा. त्यांत रदबदली म्हणून काहीं होणार नाहीं. (पडदा पडतो.)

पान ७१-७६

अंक चवथा-प्रवेश दुसरा.

बादशाहा—(पद्मावतीस पाहून आनंदानें) रायमल, तूं मोठा इमानी नोकर आहेस; माझी पक्की खात्री झाली. (पद्मावतीकडे वळून) वाहवा ! काय हिचें हें अवर्णनीय सौंदर्य ! !

या मोहक मूर्तीनें हें मन ओढून घेतलें, आतां तें परतणें क-
ठीण !!! मुद्रा तर प्रफुल्लित दिसते आहे !

बादशाहा—(रायमलाकडे वळून) फार दिवसांपासून
माझें ह्मणणें आहे कीं, हिच्याबरोबर लग्न करावें. रायमल, या
बाबतीत या सौंदर्यलतिकेचा काय मनोदय आहे ?

बादशाहा—(आनंदानें) अहाहा ! किती आनंदाची
गोष्ट ! केवढें तुझें थोर प्राक्तन ! रात्रंदिवस हजारां दासीतुझ्या
सेवेस ठेवून देईन आणि तुझ्या वस्त्रालंकाराकरितां लाखों रुप-
यांवर पाणी सोडून उंची वस्त्रें आणि बहुमोल दागिने सरेदी
करीन !!

रायमल—फार चांगली गोष्ट ! सरकार—(इत्यादि.)

शिपाई—(बादशाहापुढें हात जोडून) आपल्या सरदार
लोकांनीं जयसिंहाला कैद करून आणिलें आहे.

बादशाहा—(आनंदानें उड्या मारून) केवढी आनं-
दाची गोष्ट ! मनाला किती आनंद वाटत आहे ह्मणून सांगूं !
तुला इनाम दिलें जाईल. त्या दंगेसोराच्या हातांपायांत बि-
ड्या घालून त्याला पुढें आणा.

शिपाई—फार उत्तम आहे महाराज (निघून जातो)

बादशाहा—आमच्यासारख्या बहादुरांपुढें अशा नामर्द
लोकांनीं कसें टिकावें ! याच वेळेस भीमदेवाच्या मरणाची
सबर कोणी मजकडे घेऊन वेईल, तर मनाला फारच आनंद
वाटे ! त्यानें आमचे शेंकडें लोक मारले !

बादशाहा—त्याच्या जिवाला नानाप्रकारें त्रास देऊन,
त्याला छळून छळून, त्याचीं कांतडीं सोलून काढून, त्याचे
डोळे फोडून टाकून मग त्याचा प्राण घेईन.

बादशाहा—तें मी कांहीं जाणत नाही. त्याच्या जिवाचें
मी वाटे ! तसें करीन.

बादशाहा—माशा तर असा बाणा आहे कीं, जो माशा

एकदा बेरी ठरला, ज्यानें माझा एकदां अपराध केला, त्याचा प्राण घेण्यांत माझ्या हातून यत्किंचित् सुद्धां ढिलाई होणार नाही. (काहीं मुसलमान शिपाई जयसिंहासह प्रवेश करितात, जयसिंहाकडे वळून) यावे महाराज ! यावे महाराज ! फार दिवसांनीं भेट झाली. (रागानें) अरे दगेश्वोरा, लढाईमध्ये तुझी इतकी फें फें उडाली शिवाय तुझा प्राण जाण्याचा प्रसंग आला तरी तुझ्या तोंडावरचें तेज अद्याप कमी होत नाही ! मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे कीं, तुझ्या तोंडावरची टवटवी अजून कायमच आहे ! मला असें वाटतें कीं, तुझ्या जिवाला याबद्दल काहींच वाटत नाही ! याचें कारण काय बरें !

बादशाहा—येथून पळून गेलास आणि तिकडे जाऊन आपलें लम केलेंस. आणि तुला आतां एक कारटें झालें आहे. तेंही तुझ्यासारखेंच दगेश्वोर असेल. मोठी दुःखाची गोष्ट आहे कीं, उद्यां तें तुझें कारटें आपल्या बापाचें तोंड पाहणार नाही ! तुझी मान उडविण्याचा हुकूम आतांच दिला ह्मणून समज.

बादशाहा—तूं या वळेस येथून चालती हो, नाहीं तर तुझी तीच अवस्था होईल ! (जयसिंहाकडे वळून) दगडाची पुजा करतोस अं ! आतां भोग त्याचें प्रायश्चित्त ! आतां पुनः कधीं सोमनाथाची पुजा करशील !

बादशाहा—अशा लावण्यलतिकेकरितां मी काय नाहीं करणार ! परंतु धर्माचे बाबतींत मी कोणाचेंही ऐकत नाहीं. रायमल, तूं आमचें मन वळविण्याचा प्रयत्न करूं नकोस. (जयसिंहाकडे वळून) मला असें वाटतें कीं, तूं जातीचा अस्सल रजपूत नाहींस; परंतु रजपूत लोकांस येऊन मिळाला आहेस !

बादशाहा—फाजील बडबड करूं नकोस. याचा परिणाम चांगला होणार नाहीं. चोरा, पायांही पडत नाहींस अं ! जा, याला घेऊन जा, आणि उद्यां सकाळींच याची मान उडवा.

तुझ्या मरणाची बातमी तुझ्या बायकोकडे आर्ही पोहोंचवून देऊं ! चला, निघा.

बादशाहा—राजकन्ये, तो माझा शत्रु आहे, एवढ्याकरितांच मी त्याचा जीव घेणार. ईश्वर साक्ष, उद्यां सकाळी त्याला सूर्यबिंब दिसणार नाही.

पान ९२-९७

अंक पांचवा, प्रवेश दुसरा.

बादशाहा—(झोंपेंत बरळतो) त्या दुष्टाला छळून छळून-फार चांगलें आहे—उडवा मान—चांगलें झालें.—

बादशाहा—(गुडघे टेंकून) या अहमदशहाला आतां फार वाईट वाटतें आहे. माझा जीव तुमच्या हातांत आहे ! माझ्या अपराधाची मला क्षमा करा आणि यावेळेस माझे प्राण वांचवा.

बादशाहा—माझ्यावर तुमचे अगणित उपकार झाले. आतां मी कृतघ्नपणा कधीं करणार नाही. सरोसर तुमच्याशीं मी वेडमानी कधींही होणार नाही, कारण तुमचा मी फार आभारी आहे. (हाटत हाटत लांब जातो.)

बादशाहा—(आश्चर्यानें आणि क्रोधानें) असें व्हावें तरी कसें !!

बादशाहा—कोण आहे रे तिकडे पाहान्यावर ! या डोकें फिरलेल्या खांस ताबडतोब कैद करा.

बादशाहा—(शिपायांस) अजून मी सांगितल्याप्रमाणें तुम्ही करीत नाही ! हिला सोडूं नका. खेंचा.

बादशाहा—जयसिंहही या राक्षसीणी सारखाच आहे ! यावेळीं तो माझ्या येथें कैदेंत आहे.

बादशाहा—असें कसें होईल !

बादशाहा—काय तर मग जयसिंह पळाला ! त्याचें गर्दन आतांच उडवावें असें माझ्या मनांत होतें.

बादशाहा—मी हजारां शत्रूंबरोबर लढतो, परंतु माझी तक्रियत माझ्या म्वाधीन नाही.

बादशाहा—भीमदेव, तुम्ही मोठे शूर आहात. येथे तुमच्या एका केंसासमुद्रां धक्का लागणार नाही. आजपर्यंत तुम्ही माझे शत्रु होतां परंतु आज तुम्ही माझे पाहुणे झालांत. मनांत असें आहे कीं आपल्याला दरबारांत घेऊन जाऊन मोठा जलसा करावा. चला. (पडदा पडतो.)

पान १०३

अंक सहावा प्रवेश पहिला.

फैजु०—(पाठलाग करित आलेल्या रजपूत शिपायांस उद्देशून, नसीरखानास ह्मणतो) काब लेकाचे पळत आहेत जसे कांहीं सिंहामागे कुत्रे !

नसी०—तर मग तुम्ही सिंह होऊन कुत्र्यांना भिता ह्मणावयाचें ?

फैजु०—इकडून, इकडून माझ्या पाठीमागून ये. ही रजपूत लोकांची फौज छपवून ठेवण्याची जागा आहे बरें का. आतां ही बातमी आपण आपल्या शहासाहेबांच्या कानावर घालूं. (मुलास पाहून) अरे पण हे काय ! हें पोर कोणाचें !

नसी०—किती सुरेख पोरगं आहे ! पण याची आई कोठें गेली असावी बरें ! याला आपल्या घरीं घेऊन जावं हे बरें

फैजु०—खरेंच, असेंच केलें पाहिजे. माझ्या घरींही एक लहान मुलगा आहे. त्याला हा चांगला खेळगडी होईल. चला. याला घेऊन जाऊं चला. (मुलाला घेऊन जातात.)

पान १०६-११०

अंक सहावा प्रवेश दुसरा.

खानजहान—धापा देतोस काय ! चला याला बादशा-

हाकडे घेऊन. भीमदेवासारख्या सरदारानें मुसलमानांच्या छावणींतून चोरासारखें दबत दबत फिरावें ही केवढी शरमेची गोष्ट आहे ! (पडद्यांत वाद्यांचा गजर होतो) आतां काय, सरकारस्वारी आलीच, त्यांच्यापुढें काय बोलावयाचें तें बोला. (बादशाहा येतो.)

बादशाहा — (आश्चर्यानें) कोणाला आमच्यासमोर आणिलें आहे ! कोण भीमदेव !

बादशाहा — आणखी काय हात बांधून आणिलें आहे ! (जरा भिती.)

खानजहान — महाराज, हा भीमदेव आपल्या छावणींतून पळून जात होतो त्याला मी पकडून सरकारचें पायापाशीं आणिलें आहे.

बादशाहा — करा त्याला मोकळा. भीमदेव तुमची अशी स्थिति पाहून मनाला फार वाईट वाटलें. आमचे कोतवाल खानजहान यांना माफी असावी.

बादशाहा — तुमच्यासारख्या रणशूर पुरुषांना माझ्यापुढें हातपाय, बांधून आणिलेले पाहून मनाला फार वाईट वाटतें. ही तलवार तुम्ही आपल्या हातांत घ्या (तलवार देतो) कांहीं हरकत नाही—मी तुमचा शत्रु खरा परंतु तुमच्या उपकाराचें ओक्षें माझ्या डोक्यावर आहे. मुसलमान लोक प्रसंगी शत्रूवरही रूपादृष्टि करितात.

बादशाहा — आतां माझी अशी इच्छा आहे कीं तुमची आणि माझी दोस्ती व्हावी. तुमचें अंतःकरण उदार असून तुम्ही रणधीर आहांत.

बादशाहा — खुशाल चलावें.

बादशाहा — (खानजहानाकडे वळून) सर्व सैन्यांत जिकडे तिकडे असा हुकूम करा कीं भीमदेवाला कोणीही अटकाव करू नये. त्याला बिनूतकार जाऊं द्यावें. (भीमदेव

जाऊं लागतो. इतक्यांत फैजुद्दवला व कित्येक मुसलमान शिपाई जयसिंहाचे मुलासुद्धां प्रवेश करतात.)

फैजुद्दवला—सरकार हे आपले दोन सेवक जंगलामधून येत असतां त्यांना वाटेवर हें एक रजपुताचें पोर मिळालें आहे. (मुलास दाखवितो.)

बादशाहा—(त्यास दाखून हलकेंच) चुप. तुला डोळे आहेत कीं आंधळा आहेस. हा काण आहे. त्या पोराला घेऊन मला काय करावयाचें आहे. या त्याला समुद्रांत फेंकून.

बादशाहा—(आनंदानें) काय वैऱ्याचा कारटा ! वाह-वा ! हा एक धाकटा शत्रूच आहे. (फैजुद्दवला याजकडे पाहून) आणरे त्याला (मुलास घेतो) शत्रूला जिवंत ठेवणें चांगलें नाहीं. आतां पुनः जयसिंह माझ्या हातीं आला.

बादशाहा—आतां पुनः जेव्हां एखादे वेळीं जयसिंह मुसलमान लोकांची कत्तल करूं लागेल तेव्हां मी त्याला सांगेन कीं, तुझ्या कारट्याचा प्राण माझ्या एका शब्दावर अवलंबून आहे. आतांच याचें मुंडकें तोडून टाकवितों.

बादशाहा—मी हेंच म्हणतो आहे कीं जयसिंह माझा शत्रु आहे, आणि हा मुलगाही त्यांचाच आहे, ह्मणून मी ह्याचा प्राण घेणार (मुलास फैजुद्दवला याचे स्वाधीन करतो.)

बादशाहा—काय ह्याचें रूप ह्याच्या आईसारखें आहे ?

बादशाहा—तुझाला जाण्याची परवानगी आहे. हें पोर माझ्याजवळ राहील.

बादशाहा—(रागानें) धावा त्याच्या मागें, आणि आणा त्याला पकडून (खानजहान, फैजुद्दवला वगैरे लोकें जातात. बादशाहा लांब पाहिलेसैं करून) केवढें अचाट शौर्य ! (थांबून) हाय ! हाय ! खानजहानला ठार केलें ! परमेश्वरा ! काय प्रसंग आणलास हा ! (थांबून) आणखी तीन चार लोकांना ठार केलें (फैजुद्दवला घाबऱ्या घाबऱ्या प्रवेश करितो)

फैजुद्दवला—महाराज
 आणि आमचे मोठे पुरस्कार
 मेश्वरानें केवढी आमच्यावसनेरंजनार्थ,
 ल्याला सोडून. शत्रूंनी त्यांना
 असा आहे कीं, भीमदेवाला पकडून
 माझा तर इरादा असा आहे कीं,
 हेंच उत्तम.

बादशाहा—हरकत नाही. उडविलेले.

(फैजुद्दवला निघून जातो) (बादशाहा)
 गेला, भीमदेव नदीच्या पलीकडे गेला (
 गोळ्यांचा सारखा भडिमार करीत आहेत
 आतां काय आपलें दुर्दैव ओढवलें ! (थांबून)
 चा घोडा धरला ? घोड्यावर चढला ! (थांबून)
 चार लोकही मारले. ! (थांबून) आतां काय ! र
 ही त्याला येऊन मिळाले; परंतु भीमदेव बराच ज
 आहे. (फैजुद्दवला घाबऱ्या घाबऱ्या येतो.)

फैजुद्दवला—सरकार, गेला भीमदेव पोराला
 स कोणत्याही प्रकारची इजा झाली नाही.

बादशाहा—(दांत ओंठ साऊन मुठी वळू आकटा-
 पोर होतें ह्मणून त्याला मारावें असें मनांत फार होत
 आतां काय ?—

फैजुद्दवला—भीमदेव आतां कोठें गेला असेल आणि
 तसिहही कोठें असेल हें सर्व मला माहीत आहे. पलीकडे
 जंगलांत त्यांची फौज छपवून ठेवण्याची जागा कोणती आहे
 तें मला माहीत आहे. माझा विचार आतां असा आहे कीं,
 निवडक शत्रूंना वेळून आपण तिकडेच जावें. आणि
 भीमदेव दोघांचीही कत्तल करावी.
 सन मला पसंत आहे. आपणाबरोबर
 न आतांचे आतांच तिकडे निघा.

जाऊं लागतो. इतक्यांत फैजुदवला व शिणई जयसिंहाचे मुलासुद्धां प्रवेश करून आह्मी परत येईपर्यंत त्यांनी फैजुदवला—सरकार हे आपले धा करणें ती आह्मी परत येत असतां त्यांना वाटेवर हें एक (मुलास दाखवितो.)

बादशाहा—(त्यास दाखवून)
आहेत कीं आंधळा आहेस. १४-११८
घेऊन मला काय करावयाचें
फेंकून. आवा-प्रवेश तिसरा.

बादशाहा—(आनंद शत्रूंनीं घेऊन जर आपल्यास घेरावा ! हा एक धाकटाय अवस्था होईल.

पाहून) आणरे तुझ्या करितां आलों आहे. आतां तुझ्या नरचांगलें नाहीं. आं. आम्ही तर शंभर लोकच आहोत आणि

बादशाहा इसम आहांत. तेव्हां तुमचा मोठासा पुरुषार्थ लमान लोकां असेल तर माझ्याशीं एकटाच दोन हात कर.

कीं, तुझ्या आहा—अहो माझ्या शूर शिपायांनीं तुम्हीही असेच आहे. आता उभे रहा. एका क्षणांत मी याला ठार करतो

बादशाहा हात होतात. भौमदेव बादशाहास जखमी करून शत्रु आहे, अ इत्यादि.)

प्राण घेणारा हा—(एक हात छातीस लाऊन कण्हत कण्हत)

बादशाहा, हे देवाधिदेवा, ही केवढी दिलगिरीची गोष्ट कीं, मी तुझ्याची मसलत पसंत केली आणि फक्त निवडक शंभर

जोकानिशीं येथें आलों ! ! आतां काय—काहीं हरकत नाहीं ! सामतसिंह, मी सर्वस्वी तुमच्या ताब्यांत आहे. मी आपली

शिकेकटार तुमच्या स्वाधीन करतो. तुम्हांला बाजूला तसे करार मजपासून करून घ्या.

बादशाहा—या सर्व अटी मत्तला ठार केलें ! ईश्वर साक्ष

त्या मला मान्य आहेत. (सामतसिंह) आणखी ती बादशाहास
धरून उठवितात.)
न्या घाबऱ्या प्रवेश का